

Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος (Ἀπ' τοὺς ἐκλελυμένους εἰς τὸν πολίτην

Ὁ Πλάτων, εἰς μίαν ἀπ' τὰς σπανίας περιπτώσεις ἀμφισβητήσεως τοῦ Λόγου, τοῦ ὀρθοῦ λόγου κατὰ τὴν νεωτέραν ὁρολογίαν, τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὴν θρησκεία, τὴν ἰδεολογία ἢ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας, ἀναφέρει, εἰς τὸν διάλογον «Θεαίτητον», ἢ εἰς τὸν «περὶ ἐπιστήμης πειραστικόν», τὸ ἀτύχημα τοῦ Θαλοῦ τοῦ Μιλησίου, κατὰ τὴν διάρκεια ἀστρονομικῶν παρατηρήσεών του, κάποιον βράδυ εἰς τὴν Μίλητον γράφει, λοιπόν, ὅτι, ἐνῶ ὁ Θαλῆς παρατηροῦσε εἰς τὸν οὐρανό, μᾶλλον κάποιον ἀστρονομικὸ φαινόμενο, παραπάτησε κι ἔπεσε σὲ μία λακκοῦβα γεμάτη νερά, «πесόντα εἰς φρέαρ», γράφει ὁ φιλόσοφος. Μία δούλη, ὅμως, Θραῖττα, ἐμμελῆς καὶ χαρίεσσα, τὸν εἰρωνεύθηκε ἔξυπνα: «Ὡσπερ καὶ Θαλῆν ἀστρονομοῦντα, ὦ Θεόδωρε, καὶ ἄνω βλέποντα, πесόντα εἰς φρέαρ, Θραῖττά τις ἐμμελῆς καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς ἀποσκῶψαι λέγεται ὡς τὰ μὲν ἐν οὐρανῷ προθυμοῖτο εἶδέναι, τὰ δ' ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν»¹. Ἦταν ἔξυπνη ἢ εἰρωνεία τῆς θεραπαινίδος, ἢ ὁποία, ὅπωςδήποτε, δὲν γνώριζε τίποτε μᾶλλον γιὰ τὶς ἀστρονομικὲς παρατηρήσεις τοῦ πρώτου σοφοῦ στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μὲ ἐπιστημονικὲς ἀποδείξεις καὶ ἄμεσα πρακτικὰ ἀποτελέσματα, ἀφοῦ πρῶτος αὐτὸς προέβλεψε ἔκλειψη ἡλίου, τὸ 585 π.Χ. μᾶλλον, ἀνακάλυψε τὴν ἐγγραφὴ τριγώνου εἰς κύκλον καὶ ἄλλα, καθὼς ἐθεωρεῖτο ὁ σοφώτερος τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του.

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐποχὴ μας εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν «Θεαίτητον», καὶ μάλιστα εἰς τὸ σημεῖο τῆς πραγματεύσεως τῶν σχέσεων τοῦ φιλοσόφου μὲ τὴν κοινωνία, μὲ τὴν γύρω του πραγματικότητα· ἀρχίζει μὲ τὴν φράση, ὅπως καὶ μὲ τὸν Θαλῆ, ἐνεργοῦντα ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις, ὦ Θεόδωρε, καὶ βλέποντα ὑψηλά, ἔπεσε σὲ λακκοῦβα, ὅποτε μία ἐμμελῆς καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς ἀπ' τὴν Θράκη τὸν εἰρωνεύθηκε λέγεται, ὅτι ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν οὐρανὸ εἶναι πρόθυμος νὰ τὰ γνωρίσει, ἀλλὰ ὅσα εἶναι μπροστὰ εἰς τὰ πόδια του τὰ παραβλέπει. Πολλὰ τὰ συμπεράσματα ἀπ' τὶς παρατηρήσεις τῆς θεραπαινίδος, ὅπως τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ σκωπτικοὶ τῆς σχολιασμοὶ κρίνονται ἄξιοι λόγου γιὰ ἀναφορὰ τοὺς ἀπ' τὸν πιὸ συντηρητικὸ φιλόσοφο τῆς ἱστορίας, κατὰ τοὺς εἰδικούς τῆς ἐποχῆς μας, ὅπως καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ὡς «ἐμμελοῦς» καὶ «χαριέσσης»· δηλαδή, παραδέχεται ὁ Πλάτων

¹ Πλάτωνος, «Θεαίτητος», 174α, μετάφραση δική μου.

ὅτι εἶναι δυνατὸν μία ὑπηρέτρια, ὄχι μόνο νὰ εἶναι χαριτωμένη, ἀλλὰ καὶ ἔμμελής, ἔχειν τὸ μέλος, τὴν ἄρμονία μέσα της, ἰδιότης ἐγγενοῦς τοῦ ἐλευθέρου πολίτου, διότι ἡ ἔμμελεια χαρακτηρίζει τὸν πέμπτο αἰῶνα, τὴν ἐποχὴ τῆς ἐκφράσεως τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τῆς τραγωδίας, τοῦ ἑναρμονίου γένους. Ὅταν ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει τὴν ἰκανότητα τῆς ἔμμελείας εἰς τὴν θεραπαινίδα, αὐτὸ σημαίνει ὅτι αἶρει ἐμπράκτως ὅλες τὶς θεωρίες του γιὰ τὴν κατωτέρα φύση τοῦ δούλου καὶ τῆς γυναικός, ὅτι ἀποδέχεται τὴν ἔνταξη εἰς τὴν δραματικὴ τελετουργία, τὴν ἀνωτέρα ἔκφραση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τῶν δούλων καὶ τῶν γυναικῶν· κι ὁ Θαλῆς ἔζησε δύο αἰῶνες περίπου πρὶν ἀπ' τὸν Πλάτωνα, ὅταν ἦταν ἀκόμη εἰς τὰ πρῶτα τῆς βήματα ἡ ἄμεσος δημοκρατία εἰς τὸν Ἑλληνισμό, κι ἕναν αἰῶνα πρὶν ἀπ' τὴν ἐπίσημη καθιέρωση τῶν δραματικῶν ἀγώνων. Δηλαδή, ἡ ἔμμελής θεραπαινὶς ἐπισφραγίζει τὴν κυρίαρχη θέση τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς τοῦ θεοῦ τῆς μουσικῆς μὲ τὴν λύρα του, εἰς τὸν ἑλληνικὸ κόσμον, ἀλλὰ καὶ τοῦ θεοῦ τῶν χρησμῶν, κυρίως μέσω τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν, μὲ τὰς διφορομένης τουλάχιστον ἐννοίας ῥήσεις του, καὶ τοῦ Ἔρωτος, ὡς χαρίεσσα –πολλοὺς Μιλησίους θὰ εἶχε τρελάνει ἢ θεραπεύσει-, καὶ φυσικὰ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς προστάτιδος τοῦ σοφοῦ Θαλοῦ.

Ἡ ἀναφορὰ ἀπ' τὸν Σωκράτη, ὅπως τὴν ἐμφανίζει ὁ μαθητὴς του, ἔγινε μετὰ τὸ 369 π.Χ., ἔτος συγγραφῆς μᾶλλον τοῦ βιβλίου, ἐνῶ ὁ ἱστορικὸς χρόνος του εἶναι τὸ 399, ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης λέει, εἰς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου, ὅτι «*νῦν μὲν οὖν ἀπαντητέον μοι εἰς τὴν τοῦ βασιλέως στοὰν ἐπὶ τὴν Μελήτου γραφὴν ἣν μὲ γέγραπται*»², δηλαδή νὰ πάει στὴν Στοὰ τοῦ βασιλέως, στὸ Πρωτοδικεῖο τῆς ἐποχῆς μας, καὶ νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰς κατηγορίας ἐναντίον του, ἀπ' τὴν μήνυση τοῦ Ἀνύτου, τοῦ Μελήτου καὶ τοῦ Λύκωνος· στὴν πράξη, ὅμως, γίνεται μὲ ἀφορμὴ τὴν συζήτηση τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Θεοδώρου γιὰ τὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τοῦ φιλοσόφου, τὴν ἐνασχόλησή του μὲ τὰ κοινά, ἢ τουλάχιστον μὲ τὰ ἄμεσα καθημερινὰ προβλήματα· ὁ ἀφηρημένος καθηγητὴς ἢ ὁ ἀφοσιωμένος στὴν ἀποστολὴ του φιλόσοφος, ἐπιστήμων, ἰδεολόγος ἢ θεωρητικὸς τῆς ἐποχῆς μας εἶναι κάτι τὸ ἀδιανόητο διὰ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ὅταν τὸν ἀπορρίπτει ἀκόμη κι ὁ Πλάτων. Τὸ ὑπογραμμίζει, λίγο πρὶν κάτω, ὁ φιλόσοφος: «*ταύτων δὲ ἀρκεῖ σκῶμμα ἐπὶ πάντα ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι. Τῶν γὰρ ὄντι τὸν τοιοῦτον ὁ μὲν πλησίον καὶ ὁ γείτων λέληθεν, οὐ μόνον ὅτι πράττει, ἀλλ' ὀλίγου εἰ ἄνθρωπός ἐστιν ἢ τί ἄλλο θρέμμα· τί δὲ ποτ' ἐστὶν*

² Αὐτόθι, 210δ.

ἄνθρωπος καὶ τί τῆ τοιαύτη φύσει προσήκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν, ζητεῖ τε καὶ πράγματ' ἔχει διερευνώμενος. Μανθάνεις γάρ που, ὦ Θεόδωρε· ἢ οὐ; Θεόδωρος, Ἔγωγε· καὶ ἀληθῆ λέγεις». ³

Συμφώνησε ἀπολύτως ὁ Θεόδωρος μὲ τὸν Σωκράτη, ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκη τῆς ἐντάξεως τοῦ φιλοσόφου εἰς τὴν Ἀγοράν, τῆς παραμονῆς του «εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων», ὅπως ἔλεγαν τότε· ἴδρυσε ὁ Πλάτων τὴν σχολή του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, τὴν φιλοσοφικὴ σχολή μὲ περιορισμὸ τῶν μαθητῶν εἰς αὐτὴν, μακριὰ πολὺ ἀπ' τὴν Ἀγορὰ καὶ τὴν ἀγορά, ἀπ' τὸ κέντρο τῆς πόλεως, σὲ ὑγρὸ καὶ βαλτώδη τόπο, ὅπως ὑποχρεώνει τοὺς σπουδαστὲς του ἐστιάζειν τὴν προσοχή τους εἰς τὰ μαθήματά τους, ἀλλὰ αἶρει τοὺς περιορισμοὺς αὐτοὺς εἰς τὸν «Θεαίτητον». Ἡ ἐπιλογή τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς ἔγινε ὅπως καταδείξει τὴν πρώτη ἀμφισβήτηση τῆς μορφῆς αὐτῆς τῶν φιλοσοφικῶν ἢ ἐρευνητικῶν σχολῶν, ὅπως αὐτὲς καθιερώθηκαν στὶς ἐπόμενες ἐποχὲς καὶ ἐπιβλήθηκαν ἀπολύτως στὴ νεώτερη περίοδο τῆς ἱστορίας, σὲ κάθε ἔκφραση τῆς ζωῆς μας, φιλοσοφία, ἐπιστήμη, πολιτικὴ, ἰδεολογία, ἔρευνα· εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ Πλάτων πρῶτος καθιέρωσε τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς σχολῆς, ἔξω καὶ μακριὰ ἀπ' τὸν κόσμον, τὴν ἀποξένωση τοῦ σοφοῦ ἀπ' τὸν περίγυρό του, ἀπ' τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα. Ἡ ἴδια εἰωνεῖα, μὲ ἐκείνη τῆς θεραπαινίδος πρὸς τὸν Θαλῆ, χρειάζεται καὶ πρὸς ὅσους ἀφιερώνουν τὴ ζωὴ τους εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Καὶ πράγματι λοιπὸν δι' αὐτὸν ὁ μὲν διπλανὸς του καὶ ὁ γείτονάς του τοῦ διαφεύγει τὴν προσοχή, ὄχι μόνο ὅτι πράττει, ἐνεργεῖ, ἀλλὰ κι τοῦ ἐάν εἶναι ἄνθρωπος ἢ ἄλλης μορφῆς ζωντανό· τί εἶναι ὅμως εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ἄνθρωπος καὶ τί ἀρμόζει εἰς τὴν ἴδια του τὴν φύση, διάφορο ἀπ' τ' ἄλλα ὄντα ποιεῖν ἢ πάσχειν, αὐτὰ διερευνῶνται, παρὰ τὶς δυσκολίες τους, ἀπ' τὸν φιλόσοφο. Τὰ ἀντιλαμβάνεσαι ὅπωςδῆποτε Θεόδωρε· ἢ ὄχι; Θεόδωρος: Πράγματι τὰ ἀντιλαμβάνομαι. Σωστὰ τὰ λές.

Ἡ συνέχεια αὐτῆς τῆς ἀποξενώσεως εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς διερευνήσεώς μας, κι ὄχι ἡ ἐξάντληση τοῦ «Θεαιτήτου», ὡς φιλοσοφικοῦ διαλόγου.

³ Αὐτόθι, 174β, μετάφραση δική μου.

Ποιὸ εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀνθρώπου τῶν διερευνήσεων, τοῦ φιλοσόφου; Ἡ παραμονή του, «εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων», τὸ «μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς», ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι πολῖτες· τὴν κυρία ἔννοια τοῦ πολίτου μᾶς τὴν δίδει ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος, «πολίτης δ' ἀπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς»⁴. Τὸν πολίτη φυσικὰ εἶχε στὸ μυαλό του ὁ φιλόσοφος, ἔστω κι ἂν δὲν τὸν ἀναφέρει, ἴσως δι' ἄλλους λόγους, δηλαδή, τὸν μετέχοντα, γενικῶς πέραν τῶν ὅποιων ἄλλων, κρίσεως καὶ ἀρχῆς, τῆς κριτικῆς ἀρχῆς πρὸς τὴν ἐξουσία, τὴν ὅποια ἐξουσία, ὡς πρώτη ἀποστολή του, καὶ τῆς ἀρχῆς, τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας, ὡς δευτέρα· ἡ ἀπόσταση μεταξὺ τοῦ μαθητοῦ καὶ τοῦ διδασκάλου φαίνεται τεραστία στὴν ἐποχὴ μας, καὶ ἦταν στὰ ἄλλα ἔργα του, ἀλλὰ ἐκμηδενίσθηκε εἰς τὸν «Θεῖτητον», ἐνῶ στὴν πράξη ἦταν ἐλαχίστη τὸν τέταρτο αἰῶνα, ὅταν ἄρχιζε ἡ διάκριση τοῦ φιλοσόφου τῆς σχολῆς ἀπ' τὸν σοφὸ τῆς Ἀγορᾶς· πλησιέστερα πρὸς τὸν πολίτη ἐμφανίζεται εἰς τὰ κείμενά του ὁ Ἀριστοτέλης, ἴσως ἐπειδὴ δὲν εἶχε πόλη δική του, δὲν ἦταν Ἀθηναῖος πολίτης, πιὸ ἀπόμακρος ὁ Πλάτων, ὁ Ἀθηναῖος πολίτης καὶ ἀπὸ μεγάλη οἰκογένεια μάλιστα, ἀπ' τὴν γενιὰ τοῦ Σόλωνος, καὶ ἄργησε πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμφανισθεῖ εἰς τὴν Ἀγορὰ καὶ νὰ ἀναλάβει τὶς εὐθύνες του ὡς πολίτης, ὡς ἀσκῶν τὴν ἐλευθέρα πολιτικὴ πρακτικὴ.

Ἡ ἐλευθέρα πολιτικὴ πρακτικὴ ἀπαιτεῖ ὁμως καὶ προϋποθέτει τὴν αἴσθησι τῆς αὐτονομίας τοῦ πολίτου, τῆς αὐτεξουσιότητός του ἀπέναντι στὴν ὅποια ἐξάρτηση, δηλαδή ὄχι μόνο τὴν πολιτικὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν πρακτικὴ, τὴν αἰσθησιακὴ· ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἀναγκῶν ἐκάστης κοινωνίας, πολιτείας καλύτερα, εἶναι ζήτημα κοινῆς ἀξιολογήσεως, τῶν ἐθίμων καὶ τῶν θεσμῶν της, δηλαδή τοῦ τρόπου ἱκανοποιήσεώς των, παραγωγικοῦ καὶ ψυχολογικοῦ. Σὲ ὅσο μεγαλύτερο βαθμὸ ἡ πολιτεία ἔχει ρυθμίσει τὴν ἱκανοποίησι τῶν ἀναγκῶν της μὲ συνθηκῆς ἑτερονομίας, ἀπὸ παραγωγικῆς πλευρᾶς, μὲ χρονικὴ ὑστέρηση, ἀπὸ ψυχολογικῆς πλευρᾶς, τόσο περισσότερο τείνει πρὸς τὴν ἄγνοια τῆς πραγματικῆς φύσεως τοῦ γείτονος ἢ τοῦ πλησίον ἀνθρώπου, τόσο διευρύνεται τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ φιλοσόφου τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ἐφ' ὅσον αὐτὴν

⁴ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», βιβλ. Γ', κεφ. α', παρ. δ', (1275α22-23), μετάφραση δική μου, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 56, ἐκδόσεις «Φιλόμυθος», Ἀθήναι, 1993, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 17, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς».

μελετοῦμε, καὶ τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρώπου τῆς Ἀγορᾶς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγορᾶς, διότι αὐτὴ δεσπάζει στὴ ζωὴ μας τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες.

Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἄλλου, τοῦ πλησίον ἢ τοῦ γείτονος, τὴν ὑπενθυμίζει ἡ ἔμμελῆς θεραπαινίς -ἀπ' τὶς ἄλλες πηγές ἢ ἀναφορὰ στὸ γεγονός δὲν συνοδεύεται ἀπ' τὸν χαρακτηρισμὸ ὡς ἔμμελοῦς καὶ χαριέσσης τῆς θεραπαινίδος, ὁπότε εἶτε ὁ Πλάτων εἶναι ὁ μόνος διασώζων τὴν περιγραφή τοῦ προσώπου τῆς, εἶτε προσέθεσε αὐτοὺς τοὺς χαρακτηρισμοὺς ὁ ἴδιος, ὡς ἔκφραση τῆς χειραφετήσεώς του ἀπ' τὶς ἰδεολογικὲς τοὺς ἐξαρτήσεις, χρησιμοποιοῦντες σύγχρονη ὀρολογία-, δηλαδή, ἡ ἔχουσα ἔμφυτη τὴν μουσικὴ ἄρμονία μέσα τῆς· ἡ ἐνσωμάτωση τῆς μουσικῆς ἄρμονίας εἰς τὸν προσδιορισμὸ τῶν ἀνθρώπων δὲν παρουσιάζεται μόνο εἰς τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, ἀλλὰ εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς μεγάλους πολιτισμοὺς. Ὁ Κομφούκιος γράφει, ἕναν περίπτου αἰῶνα μετὰ τὸν Θαλῆ: «ὁ ἄνθρωπος ἐρεθίζεται ἀπ' τὴν ἀνάγνωση τῶν ὡδῶν, ἀπορροφᾶται ἀπ' τὴν πρακτικὴ τῆς τελετουργίας καὶ εὐφραίνεται ἀπ' τὴν ἄρμονία τῆς μουσικῆς»⁵. ἔμμελῆ καὶ χαρίεντα τὸν ἔβλεπε τὸν ἄνθρωπο ὁ σοφὸς Κινέζος, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ Ἕλληνες, καὶ δὲν ὑπῆρχε οὐδεμία ἐξακριβωμένη ἐπικοινωνία ἕως τότε μεταξύ τῶν δύο λαῶν.

Ἡ ἄλλη πτυχή τοῦ ἰδίου προβλήματος, τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς τοῦ ἔμμελοῦς, εἶναι ἡ ταύτισις ἐνεργείας καὶ τέλους, ἐπιθυμίας καὶ ἀπολαύσεως· ὀρίζεται ὁ ἀνυπέρβλητος διχασμὸς τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, μὲ τὴν ὑπερεπάρκεια τῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν διόγκωση τῶν ἀναγκῶν, σὲ προσωπικὸ ὅμως κυρίως ἐπίπεδο, δηλαδή τῆς καλλιέργειας τῆς αἰσθήσεως τῆς ἐλλείψεως εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς· ὁ προσδιορισμὸς τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν ἐκφεύγει τῶν ὀρίων τοῦ πονήματος, διότι ἐξαρτᾶται ἀπ' τὶς ἀξίες ἐκάστης κοινωνίας, ἀπ' τὰ ἦθη τῆς, ὅπως αὐτὴ τὰ ἔχει ἀποδεχθεῖ. Πλησιέστερα ὅμως πρὸς τὴν ἔμμελῆ καὶ χαρίεσσα θεραπαινίδα βρίσκεται ὁ κιθαρῶδὸς καὶ ὁ αὐλητῆς· αὐτὸς θὰ ἔβλεπε τὴν χαριτωμένη νεαρὰ διαβαίνειν τὰ δρομάκια τῆς Μιλήτου τὴν καθαρὴ νύκτα μὲ τὰ ἀστέρια στὸν οὐρανό, κι ἴσως τῆς τραγωδοῦσε καὶ μερικὰ ὠραῖα ἀσμάτια τῆς ἐποχῆς του, ἐνῶ παρακολουθοῦσε τ' ἄστρα ὁ Θαλῆς. Τί ἔκανε ὁ κιθαρῶδός; Ζοῦσε τὴν πλήρη ταύτιση τῆς ἐνεργείας του, τῆς μουσικῆς του, καὶ τοῦ τέλου τους, τοῦ

⁵ Συνομιλίαι Κομφουκίου, VIII, 8. Ἡ μετάφραση δική μου, ἔγινε ἀπ' τὰ γαλλικά, ἀπ' τὸ βιβλίον, Anne Cheng, «Histoire de la pensée chinoise», Seuil, Paris, 1997, σελ.74, ἀναφορὰ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ Γραμματικὴ», σελ. 2, εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς».

ἀποτελέσματος τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, τὸ χαμόγελο τουλάχιστον τῆς *θεραπαινίδος*, ἐνῶ ταυτοχρόνως διερευνοῦσε τὸν πλησίον του, τὴν χαρίεσσα κόρην, διότι αὐτὴ περνοῦσε ἀπ’ τὸ δρόμο ἐκείνη τὴν ὥρα, ἀλλὰ καὶ ἐπικοινωνοῦσε μαζί της.

Ὅπως δὴποτε, κάποιος κιθαρωδός, Μιλήσιος ἢ μέτοικος ἢ καὶ δοῦλος, θὰ περιδιάβαινε τὴν ὡραία βραδιὰ ἀπ’ τὸ στενὸ τοῦ Θαλοῦ, ὅταν εἶναι γνωστὴ ἡ ροπή τῶν Μιλησίων πρὸς τὴν τρυφηλὴ καὶ μαλθακὴ ζωὴ· ἦταν ἡ μεγαλύτερη καὶ πλουσιώτερη πόλη τοῦ *Ἑλληνισμοῦ* τῆς ἐποχῆς, κυρίαρχη στὶς πόλεις τῆς *Μικρᾶς Ἀσίας* καὶ τῶν νησιῶν, μὲ ἀποικίεις σὲ ὀλόκληρο τὸν *Εὐξεινο Πόντο* καὶ ἄλλες περιοχές κι εἶχε ἀντισταθεῖ στὴν ἐκστρατεία τῶν *Λυδῶν* καὶ τοῦ *Κροίσου* ἀργότερα· οἱ πρῶτοι Ἕλληνες σοφοὶ ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Μίλητο, δηλαδὴ ὅσοι μετέφεραν τὰς γνώσεις των εἰς τὴν Ἄγορὰ καὶ τὰς συζητοῦσαν μὲ τοὺς ἄλλους. Ὁ Θαλῆς κατήγετο ἀπὸ πλοῦσια οἰκογένεια, εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν πολιτικὴν κι ἔκανε ταξείδια στὴν *Βαβυλῶνα*, στὴν *Αἴγυπτο*, ὅπου ἐδιδάχθη πολλὰ ἀπ’ τὰ ἱερατεῖα τῶν χωρῶν αὐτῶν καὶ τὰ μετέφερε στὴν πόλη του· σὲ ἓνα πρᾶγμα μόνον διαφοροποιήθηκε ἀπ’ τοὺς πανσόφους ἱερεῖς, στὴ μετάδοση τῆς γνώσεως εἰς τὴν Ἄγορὰ, εἰς τὸ μέσον τῶν *πραγμάτων*· ἔσπασε τὴν παράδοση τῆς *ἱερατικῆς* καὶ *ἱεραρχικῆς* γνώσεως⁶ τῶν πλέον ἀναπτυγμένων χωρῶν τῆς ἐποχῆς του. Παρὰ τὴν εἰρωνεία τοῦ Πλάτωνος ζοῦσε εἰς τὴν Ἄγορὰ, ἀλλὰ πρὸς τιμὴν τοῦ ὀ φιλόσοφος, χάριν ἐμφάσεως διὰ τὴν ἐποχὴν του, ἀνέφερε τὴν περιπέτειά του.

Πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη βαθειὰ ρήξη στὴ *δομὴ* καὶ στὴν *ἱεραρχία* τῆς πρώτης γνωστῆς κοινωνικὰ ὀργανωμένης στὴ *δυτικὴ ἱστορία* κοινωνίας· ἦταν ἐπανάσταση ἀδιανόητη γιὰ τὶς πολιτεῖες τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καθιερώθη ὡς ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τῆς *ἐλληνικῆς πολιτείας*. Ὡς κυρίαρχο χαρακτηριστικὸ τῆς, ἱεραρχικῆς εἰς τὴν δομὴν καὶ ἱερατικῆς εἰς τὴν νοοτροπία, *ἀνατολικῆς πολιτείας* ἦταν ἡ πιστὴ διαφύλαξη τῆς γνώσεως ἐντὸς αὐτῆς καὶ ἡ διάδοσή της πρὸς τοὺς κατωτέρους εἰς τὴν ἱεραρχία, ἀκόμη καὶ ἐντὸς τοῦ *ἱερατείου*, μόνον τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου τους λεπτομερειῶν· δηλαδὴ, ὁ *παραγωγός*, ὁ ἐκτελῶν τὸ ἔργο, ὄχι μόνον δὲν ἀπολάμβανε τὴν ἴδια στιγμήν τὸ παραγόμενον *ἀγαθόν*, ἀλλὰ οὔτε κἂν γνώριζε πολλὰς φορὰς τὸ *ἴδιο* τὸ ἀγαθόν, ὅπως κατὰ τὴν κατασκευὴ τῶν *πυραμίδων*· εἶχε *ἀποσπασματικὴν* καὶ *περιστασιακὴν* μόνον γνώση τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, καὶ φυσικά, καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς πραγματικότητος.

⁶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 163, ὀ. ἄ.

Τὸ κριτήριον τῆς πόλεως, τῆς διερευνήσεως τοῦ φιλοσόφου, εἶναι ἡ πλήρης ταύτισις ἐνεργείας καὶ τέλους, σκοποῦ ἢ ἀποτελέματος: «λέγω δ' οἷον ἔστι μὲν ὧν τὸ αὐτὸ τέλος τε καὶ ἐνέργεια καὶ οὐκ ἄλλο τι παρὰ τὴν ἐνέργειαν τέλος, οἷον τῶ ἀύλητῇ ἢ αὐτῇ ἐνέργειαν καὶ τέλος (τὸ γὰρ αὐλεῖν καὶ τέλος αὐτῶ ἔστι καὶ ἐνέργεια), ἀλλ' οὐ τῇ οἰκοδομικῇ (καὶ γὰρ ἕτερον τέλος παρὰ τὴν ἐνέργειαν)»· ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ἀναφέρει, ὅταν πραγματεύεται περὶ τῆς φιλίας καὶ περὶ τὴν ἔκφρασή της ταυτοχρόνως ἀπ' τὴν δύο πλευρῶν, ἀλλὰ καί, «ὥσπερ δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπιστήμας ὁρῶμεν ἔχον, οὕτω πως ἔχει καὶ ἐνταῦθα»⁷, γράφει ἀμέσως πρὶν ἀπ' τὴν παρατηρήσει του αὐτῆς. Εἰς τὴν φιλίαν, εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν ἀπόκτηση τῆς γνώσεως, καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν, εἶναι ἀναγκαῖο στοιχεῖο τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς, ἢ πλήρης ταύτισις ἐνεργείας καὶ τέλους· συμπληρῶναι τὴν ἐννοια τῆς διερευνήσεως τοῦ διδασκάλου τοῦ ὁ Σταγειρίτης. Λέει, λοιπόν, ὅπως δηλαδὴ βλέπουμε νὰ ἰσχύει εἰς τὴν ἀπόκτηση τῆς γνώσεως, ἔτσι περίπου ἔχει καὶ εἰς τὸ θέμα μας, εἰς τὴν φιλίαν. Λέγω δηλαδὴ, ὅτι ὑπάρχει τὸ αὐτὸ τέλος καὶ ἡ ἐνέργεια, καὶ ὄχι ἄλλο τέλος διάφορο ἀπ' τὴν ἐνέργεια, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν ἀύλητῇ, εἰς τὸν ὁποῖο ταυτίζεται ἡ ἐνέργεια καὶ τὸ τέλος (διότι τὸ αὐλεῖν εἶναι καὶ τέλος διὰ τὸν ἀύλητῇ καὶ ἐνέργειά του τὴν ἴδια στιγμή), ἀλλὰ δὲν ἰσχύει διὰ τὴν οἰκοδομικὴν (διότι ὑπάρχει ἄλλο τέλος, διάφορο ἀπ' τὴν ἐνέργεια, καὶ χρονικὰ καὶ παραγωγικὰ).

Ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία διέπεται αὐστηρότερα ἀπ' τοὺς κανόνες τῆς οἰκοδομικῆς, παρὰ ἡ αἰγυπτιακῆ, μὲ τὴν ἴδια καὶ ἀπαράλλακτη ἱερατικὴ καὶ ἱεραρχικὴ δομῇ. Ἀπ' τὴν ἀπαρχὴ της ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία, καπιταλιστικὴ ἢ σοσιαλιστικὴ ἔχει δευτερεύουσα σημασία, διέπεται ἀπ' τὴν αὐστηρὴ ἱεραρχικὴ διάρθρωσὴ της καὶ τὴν στεγανὴ ἱερατικὴ δομῇ της· οἱ ἀξίες της εἶναι προκαθορισμέναι καὶ ἡ ἀποστολὴ της ἐπίσης, στὰ πλαίσια τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπ' τὸν *Μαξ Βέμπερ* καὶ τοὺς ἄλλους κοινωνιολόγους ἀπ' τὴν ἀρχὴς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος. Ἡ σημερινὴ κρίση ἀποκάλυψε διαυγέστατα τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν δουλείαν τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος, δηλαδὴ τὸ τέλος του, ὡς κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ σύστημα. Τὸ ποῖον θὰ τὸ διαδεχθεῖ εἶναι τὸ ζητούμενον.

⁷ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Μεγάλαια», βιβλ. Β', κεφ. Ιβ', παρ. 2-3, (1211β25-32), μετάφραση δική μου.

Τὰ δεσμὰ τοῦ Ἡφαίστου

Ὁ Θαλῆς εἶχε τὴν ἀνεση τῆς ἀπορρίψεως τῆς *ἱερατικῆς* καὶ *ἱεραρχικῆς* αἰγυπτιακῆς κοινωνίας, διότι τοῦ τὸ ἐπέτραπεν ἢ τοῦ τὸ ἐπέβαλαν οἱ θεοὶ *του*, ἀναλόγως τῆς ὀπτικῆς θεωρήσεως τοῦ θέματος· οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων ἦταν *ἀνθρωπομορφικοὶ θεοί*, εἶχαν ὅλες τὶς ἀρετὲς καὶ ὅλες τὶς κακίαι τῶν πιστῶν τους, εἶχαν προσωπικὲς σχέσεις μαζί τους, ἀντιδικίες, διαμάχες, ἀκόμη καὶ χειροδικίες πολλές φορές, ὅπως γνωρίζουμε ἀπ' τὸν Ὅμηρο, τὸν Ἀριστοφάνη, ἀλλὰ καὶ ἐρωτικὲς σχέσεις καὶ ἰδιαίτερες *φιλίες* ἢ *μίση*. Ἀπὸ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία, οἱ Ἕλληνες ἔπλασαν τοὺς θεοὺς τους, ὅπως ἀκριβῶς ἦταν οἱ ἴδιοι, μὲ ἐλάχιστες διαφορὰς, ὅπως εἶναι ἡ *ἀθανασία τους*, ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλες τὶς ἀδυναμίες τους.

Μία ἀπ' τὶς ωραιότερες σκηνὲς τῆς «Ὀδυσσεΐας» εἶναι ἡ ἐρωτικὴ συνεύρεση τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τὸ δέσιμό τους ἀπ' τὸν Ἡφαίστο, μὲ τὰ χρυσὰ δεσμὰ *του*, πάνω στὴ συζυγικὴ του κλίνη· γνώριζε ὁ χωλὸς θεὸς ὅτι ἡ σύζυγός του τὸν ἀπατοῦσε κανονικὰ μὲ τὸν θεὸν τοῦ πολέμου, καὶ δὲν ἦταν μόνο αὐτός, ἀλλὰ μὲ αὐτὸν εἶχε γίνῃ ὁ περίγελως ὅλων τῶν θεῶν, χειρότερα ἀπ' ὅτι ἦταν καὶ πρὶν· ὁ θεὸς τῆς *τεχνικῆς* καὶ τῆς *τεχνολογίας* εἶχε τὸ μεγαλύτερο καὶ πολυτελέστερο ἀνάκτορο στὸν Ὀλυμπο, εἶχε κατασκευάσει αὐτὸς καὶ τὸ ἀνάκτορο τοῦ Διός, πατρὸς θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων, λίγο κατώτερο ἀπ' τὸ δικό του, ἦταν κατὰ τὴν *βιομηχανικὴ λογικὴ ὁ παντοδύναμος*, ἀλλὰ δὲν τὸν ἔπαιρνε οὐδεὶς στὰ σοβαρά, καὶ πρώτη ἀπ' ὅλους ἡ σύζυγός του, μὲ τὶς ἐμφανεῖς ἔρωτοτροπίαις τῆς μὲ θεοὺς καὶ θνητοὺς· εἶχε χάσει τὸ χαμόγελό του καὶ τὸν ὕπνο του ὁ θεὸς τῆς *τεχνικῆς*, ἂν εἶχε ποτέ, μὲ τοὺς *εἴκοσι αὐτομάτους τρίποδας* ὑπηρετεῖν τοὺς θεοὺς κατὰ τὶς συνελεύσεις τους καὶ τὶς *ὄμορφες κόρες* φροντίζεῖν τὸν ἴδιον⁸, καὶ δὲν εὔρισκε ἡρεμία. Ἡ σύζυγός του ζοῦσε κανονικὰ τὴν ζωὴ τῆς, τὸν περιφρονοῦσε, τὸν ἀπατοῦσε.

Μία ἡμέρα τῆς ἀνακοίνωσε ὅτι ἀναχωρεῖ γιὰ τὴν *Λῆμνο*, τὸ ἀγαπημένο του νησί, ὅπου οἱ *Σίντιες* τὸν τιμοῦσαν περισσότερο ἀπ' τοὺς ἄλλους θεοὺς· ἡ σύζυγός *του*, δὲν περίμενε νὰ στρίψει τὴν γωνία, κι ἀμέσως κάλεσε τὸν *ἐραστή της*. Ἄς μὴν μείνουμε στὶς λεπτομέρειες, ἀλλὰ μόλις ὁ Ἄρης κι ἡ Ἀφροδίτη ξάπλωσαν γυμνοὶ στὴν πολυτελέστατη κλίνη, καὶ μόλις ἄρχισαν τὶς *ἐρωτικὲς τους περιπτύξεις*, τὰ ἀόρατα *χρυσὰ δεσμὰ* τοὺς αἰχμαλώτισαν, ἐνῶ στὴν θύρα ἐνεφανίσθη κούτσα κούτσα κι ὁ *ἀπατημένος σύζυγος*, ὠρυόμενος καὶ θρηνῶν· οἱ φωνὲς ἀκούσθηκαν σὲ ὅλο τὸν Ὀλυμπο

⁸ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, ὁ., ἀ., σελ. 152-153, καὶ τοῦ ἰδίου. «Ὁ χωλὸς θεός», κεφ. α', ἀνέκδοτο βιβλίο.

κι οἱ θεοὶ ἔτρεξαν νὰ δοῦν τί συμβαίνει, ἐνῶ οἱ θεές στριμώχθηκαν στὰ παράθυρα καὶ στὶς χαραμάδες. Ἦταν πρωτοφανές τὸ φαινόμενο, *μοιχεία* στὰ ἀνάκτορα τῶν θεῶν καὶ μάλιστα ἀπ' τὴν θεὰ τοῦ ἔρωτος μὲ τὸν θεὸ τοῦ πολέμου. Ποιὸς δὲν θὰ ἤθελε ἀπολαῦσαι τὸ θέαμα; Ἡ περιγραφή τοῦ Ὀμήρου εἰς τὴν «Ὀδύσειαν» γαργαλιστική, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἐποχή μας· ὁ ἀοιδὸς *Δημόδοκος* μὲ τὴν λιγείαν *φόρμιγγα του* τραγούδησε τὴν *ράψωδιαν* εἰς τὸ ἀνάκτορο τοῦ *Ἀλκινόου*, ἐνῶ ἐγένετο «*ἡ σύστασις τοῦ Ὀδυσσέως πρὸς τοὺς Φαίακας*», ἐνώπιον ὅλων τῶν κατοίκων τῆς νήσου. Ἡ συστηματικὴ μελέτη τῆς σκηνῆς δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει στὸ πόνημο τοῦτο, παρὰ μόνο ἡ ἀνάδειξη τῶν σχέσεων τῶν θεῶν μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὁ ρόλος τοῦ *Ἀπόλλωνος*, διότι αὐτὸς δίδει τὸν τόνο τῆς κωμικῆς, μᾶλλον σαρκαστικῆς, ἀντιμετωπίσεως τοῦ πλουσιωτέρου θεοῦ τοῦ *Ὀλύμπου*· καυστικὸς ὁ *Λοξίας*, καὶ ἐνῶ ὅλοι οἱ θεοὶ εἶχαν ξεσπάσει σ' ἀτράνταχτα γέλια,

*ἄσβεστος δ' ἄρ' ἐνῶρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσι
τέχνας εἰσορόωσι πολύφρονος Ἡφαίστιο*⁹.

Ἦταν πράγματι κωμικὴ ἡ σκηνή, γυμνὸς ὁ θεὸς τοῦ πολέμου καὶ παντοδύναμος Ἄρης, δεμένος, στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Ἀφροδίτης, ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς μὲ ἀθέατα δεσμά· τὴν ἀπολάμβαναν ὅλοι τοὺς πάνω στὸν Ὀλυμπο, γίνονταν κι ἐκεῖ αὐτά. Κι ὁ ἀπατημένος σύζυγος νὰ καταριέται τὴν μοῖρα του, ἐνῶ,

*κι ἄσβηστα γέλια ἀρχίσανε οἱ ἀθάνατοι τηρώντας
τὴν τέχνη πού σοφίστη ὁ νοῦς τοῦ ἐφτάξυπνου τοῦ Ἡφαίστου.*

Ὁ *Ἀπόλλων* ἦταν πιὸ δεικτικὸς ἀπ' ὅλους, ἤρεμος καὶ ὑπομειδιῶν, λέει πρὸς τὸν μικρότερο ἀδελφὸ του *Ἑρμῆ*,

*“Ἑρμεία, Διὸς υἱέ, διάκτορε, δῶτορ ἑάων,
ἧ ῥά κεν ἐν δεσμοῖς ἐθέλοις κρατεροῖσι πιεσθεῖς
εὐῶειν ἐν λέκτροισι παρὰ χρυσεῖ Ἀφροδίτῃ.”
τὸν δ' ἡμείβετο ἔπειτα διάκτορος Ἀργειροφόντης·
“αἶ γὰρ τοῦτο γένοιτο, ἄναξ ἑκατήβολ' Ἄπολλον.
δεσμοὶ μὲν τρεῖς τόσσοι ἀπείρονες ἀμφὶς ἔχοιεν,
ὕμεῖς δ' εἰσορόωτε θεοὶ πᾶσαί τε θέαιναί,
αὐτὰρ ἐγὼν εὐῶοιμι παρὰ χρυσεῖ Ἀφροδίτῃ.”¹⁰*

⁹ Ὀμήρου, «Ὀδύσεια», θ, 326-327, μετάφραση Ἀργύρη Ἐφταλιώτη, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, ὁ. ἀ. σελ. 53, κ. ἐπ.

¹⁰ Αὐτόθι, θ,

Καθόλου δὲν τὸν ἔνοιαζε τὸν Ἑρμῆ, ἔὰν ἦταν σφιχτοδεμένος μὲ τὰ δεσμὰ τοῦ Ἥφαιστου κι ἄς τὸν κοροΐδευαν ὅλοι, ἀρκεῖ αὐτὸς νὰ εἶχε στὴν ἀγκαλιά του τὴν χρυσοῦ Ἀφροδίτη· ὁ θεὸς τοῦ ἐμπορίου καὶ ὁ ταχυδρόμος τοῦ Ὀλύμπου, ὁ ψεύτης καὶ κλέφτης θεός, ἦταν ἀπολύτως εἰλικρινῆς ἀπέναντι στὸν μεγαλύτερο ἀδελφὸ του. Γνώριζε ὁ Ἀπόλλων τὴν ἀπάντησή του καὶ γι' αὐτὸ τοῦ ὑπέβαλε τὴν ἐρώτηση· ἐννοοῦσε ὅτι δὲν ἦταν τόσο τραγικὴ ὑπόθεση ἢ μοιχεία κι ἄς μὴν τὰ δραματοποιοῦσε τὰ πράγματα ὁ ἄλλος ἀδελφός τους, ὅλοι ἐπιδίδονταν στὶς ἀπολαύσεις αὐτές, καὶ πρῶτος καὶ καλύτερος ὁ πατήρ των, ὁ Ζεὺς· ὅποια ὁμορφὴ μικρὴ κι ἂν ἔβλεπε ἤθελε πρῶτος αὐτὸς ἔχειν ἐρωτικὰς σχέσεις μαζί της. Ἡ σύλληψη τῶν μοιχῶν κι τὸ ἀμφίπλευρο δέσιμο τοῦ Ἄρεως ἦταν τὸ ἐνδιαφέρον:

*“ὦ γιὲ τοῦ Δία, μηνυτὴ καὶ πλουτοδότῃ Ἑρμῆ μου,
σὲ τέτοια δίχτυα δυνατὰ δὲ θά ἴστεργες νὰ πέσης,
ἂν εἶχες τὴν ὠριόχρυση Ἀφροδίτη στὸ πλευρό σου;”
Κι ὁ μηνυτὴς ὁ Ἀργοφονιάς ἀπολογήθη κι εἶπε·
“Δοξαριστὴ μου Ἀπόλλωνα, μακάρι νὰ γινόταν.
Τρεῖς φορές τόσα ἄς μοῦ ῥιχταν δεσμὰ γύρω τριγύρω,
κι ἄς μὲ κοιτάζατε οἱ θεοὶ κι οἱ θεῆς μαζί σας ὅλες,
σῶνει μὲ τὴν πανώρια ἐγὼ νὰ πλάγιαζα Ἀφροδίτη.”*

Οἱ ἐρωτικὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἀφροδίτη ἦταν τὸ ὄνειρο τοῦ θεοῦ τῆς πονηριᾶς, κι ἴσως κάποτε νὰ ἐκπληρώθηκε καὶ νὰ μὴ μᾶς ἔχει σωθεῖ ἢ καταγραφὴ του· ὁ Ἥφαιστος ἔλυσε τὰ δεσμὰ, μετὰ ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ σοβαροῦ Ποσειδῶνος, ὁ ὁποῖος παρενέβη ὡς ἐγγυητὴς γιὰ τὴν ἀποζημίωση τοῦ Ἄρεως πρὸς ἀποκατάσταση τοῦ χωλοῦ θεοῦ. Ἡ Ἀφροδίτη, οὔτε τὰ μάτια της δὲν ἔρριξε στὸν σύζυγό της, μόνο πέταξε ἀμέσως στὴν Πάφο, στὸ ἱερό της, ὅπου τὴν ἔλουσαν οἱ Χάριτες στὴν ἱερὴ πηγὴ καὶ τὴν ἐντυσαν μὲ πανέμορφα ἱμάτια, «θαῦμα ἰδέσθαι», λέει ὁ Ὅμηρος· δὲν τὴν ἐνδιέφερε καὶ τίποτε ἄλλο τὴν θεὰ τοῦ ἔρωτος, ἦταν ἔτοιμη γιὰ τὶς νέες περιπέτειές της.

Ὁ Ὅμηρος, στήν σκηνή αὐτή λέει μερικὰ πράγματα· ὁ Δημόδοκος τραγούδησε τήν ῥαψωδία ἐνώπιον ὄλων τῶν Φαίακων, ἀμέσως πρὶν ἀπ' τήν παρουσίαση τοῦ ξένου, τοῦ Ὀδυσσέως, ὁ ὁποῖος ἀκόμη δὲν εἶχε κάνει γνωστὸ τὸ ὄνομά του, δὲν εἶχε γίνει ἡ σύστασις πρὸς τοὺς Φαίακες ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Ἀλκίνοου· τὸν τόνο στὴ σκηνή ἔδιδε ὁ Ἀπόλλων, μὲ τὶς σκωπτικὲς παρατηρήσεις του πρὸς τὸν μικρότερο ἀδελφὸ του. Ἡ μουσικὴ ἦταν ἀπαραίτητη καὶ συμπλήρωνε τήν διήγησιν τοῦ ῥαψωδοῦ, ἀφοῦ ὁ Δημόδοκος μὲ τήν συνοδεία τῆς φόρμιγγος λιγείης, τῆς γλυκεῖας κιθάρας, ἀπήγγειλε τὰ τραγούδια του· ὁ θεὸς τῆς μουσικῆς ἦταν ὁ Λοξίας καὶ ὁ κυρίαρχος εἰς τὴν πλοκὴ τῶν τραγωδιῶν. Τὶς ἄρρηκτες σχέσεις τῆς μουσικῆς μὲ τὴν καθημερινὴ πρακτικὴ, τὸ ἦθος, τῶν ἀνθρώπων, ὑπογραμμίζει ὁ θεὸς ποιητῆς· ὁ Πλάτων, ἐπειδὴ ἀρχίσαμε τὸν προβληματισμὸ μας ἀπ' αὐτὸν, ἀναγνωρίζει τὸν ρόλο τῆς μουσικῆς καὶ ἀποδέχεται ὅτι εἶναι ὑπεράνω τῶν ὅποιων πολιτικῶν θεσμῶν καὶ λογικῶν ἢ ἐπιστημονικῶν ἐπιβολῶν· οἱ παρατηρήσεις του εἰς τὴν «Πολιτείαν», τὴν πραγματεία περὶ ὀλοκληρωτισμοῦ εἰς τὴν ἱστορία, ἔχουν ἐνδιαφέρον: *«εἶδος γὰρ καινὸν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον ὡς ἐν ὄλω κινδυνεύοντα· οὐδαμοῦ γὰρ κινουῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων, ὡς φησὶν τε Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι. Καὶ ἐμὲ τοίνυν, ἔφη ὁ Ἀδείμαντος, θεὸς τῶν πεπεισμένων. Τὸ δὲ φυλακτήριον, ἦν δ' ἐγὼ, ὡς ἔοικεν, ἐνταῦθα που οἰκοδομητέον τοῖς φύλαξιν, ἐν μουσικῇ. Ἡ γοῦν παρανομία, ἔφη, ῥαδίως αὕτη λανθάνει παραδυσομένη»¹¹.*

Ὁ Σωκράτης, δηλαδὴ ὁ Πλάτων, εἶναι σαφέστατος εἰς τὴν ἀξιολόγησίν του, ὅταν ἐκθέτει τὴν ἀποστολὴν τῶν ἐπιμελητῶν καὶ τῶν φυλάκων τῆς πόλεως καὶ τὴν ἀποφυγὴν ἐκθέσεώς τους εἰς ἄλλους μουσικοὺς ῥυθμούς, ἐκτὸς τῶν ὅσων εἶναι καθιερωμένοι ἐπισήμως: διότι κάθε νέο εἶδος μουσικῆς πρέπει νὰ ἀποφεύγεται, ἐπειδὴ ἀπειλεῖται μὲ ἀνατροπὴν τὸ ὅλο πολιτικὸ σύστημα· ἐπειδὴ οὐδαμοῦ ἀλλάζουν οἱ τρόποι τῆς μουσικῆς, χωρὶς τὴν ἀλλαγὴν τῶν θεσμικῶν πολιτικῶν νόμων, ὅπως λέει ὁ Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι. Ἄς συμπεριλάβεις κι ἐμένα, εἶπε ὁ Ἀδείμαντος, εἰς ὅσους τὸ πιστεύουν αὐτό. Τὴν ἀκρόπολη δέ, εἶπα ἐγὼ, συνεχίζει ὁ Σωκράτης, διὰ τοὺς φύλακας, καθὼς φαίνεται ὀφείλουμε οἰκοδομῆσαι εἰς αὐτὰς τὰς βάσεις, πάνω εἰς τὴν μουσικὴν. Ἡ παρανομία λοιπόν, εἶπε, εὐκόλως διεισδύει ὑπογείως, παραδύεται,

¹¹ Πλάτωνος, «Πολιτεία», βιβλ. Δ', 424γδ, μετάφραση δική μου, καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 27, ὅ. ἀ.

χωρίς να την υποπτευθεῖ κανείς. Τὴν μουσικὴ φοβόταν περισσότερο ἀπ’ ὅλα εἰς τὴν πολιτεία του ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ ἀναγνωρίζει καὶ τὰς δυνατότητάς της, διὰ ὑπόγειαν διείσδυσίν της, «*λανθάνει παραδυσομένη*», ἐνῶ ἀποδέχεται ὁ Σωκράτης τὴν ἀπόλυτη ταύτισή του μὲ τὴν ἄποψη τοῦ μουσικοῦ *Δάμωνος*, τοῦ πολιτικοῦ συμβούλου τοῦ *Περικλέους*, τὸν ὁποῖο ὅπωςδῆποτε εἶχε γνωρίσει, ὡς νεαρός, εἰς τὴν εὐρύτερη συντροφία τοῦ πολιτικοῦ, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλούραρχος εἰς τὴν βιογραφία τοῦ πολιτικοῦ· οἱ *πολιτικοὶ θεσμοί*, τὸ *Σύνταγμα* εἰς τὰς ἡμέρας μας, μεταβάλλονται ὅταν ἀλλάζουν καὶ οἱ μουσικοὶ τρόποι, τόσο ἀλληλένδετα εἶναι τὰ δύο, τόσο σημαντικὸς εἶναι ὁ ρόλος τοῦ θεοῦ τῆς μουσικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία. Ὡς συνταγματικὸς νομοθέτης ὁ Πλάτων ἐπιχειρεῖ θέσαι ὅρια εἰς τὰς παρεμβάσεις τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς σχέσεις τῶν πολιτῶν μὲ τὸν Λοξία· εἰς τὴν ἐποχὴ του δὲν ἔγινε αὐτό, κι εἶναι ζήτημα ἂν κατὰ βάθος τὸ πίστευε κι ὁ ἴδιος εἰς τὴν πραγματικότητα, διότι διαφορετικὰ δὲν θὰ ἔδιδε τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ἐμμελοῦς εἰς τὴν Θράττα θεραπαινίδα. Κάτι ἄλλο θὰ εὔρισκε ὁ ὑπέροχος τεχνητῆς τοῦ λόγου· παίζει κι ἐδῶ, ὅπως εἰς τόσσα ἄλλα θέματα, ὁ φιλόσοφος, ἐπειδὴ ἄλλαζαν καὶ οἱ ἀπόψεις του, ὅπως ὅλων τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του, τὸν τέταρτο αἰῶνα μὲ τὰς δραματικὰς ἐξελίξεις, μὲ τὴν παρακμὴ τῆς πόλεως.

Θὰ περάσουν τρεῖς αἰῶνες περίπου ἕως τὴν ἀναγνώριση τῆς σημασίας τῆς μουσικῆς εἰς τὴν διαμόρφωση τοῦ ἤθους, κυρίως λόγω τῆς ἀδυναμίας τῆς γλώσσης κάποιων λαῶν· αὐτὸ ἰσχύει ἀπὸ θεωρητικῆς πλευρᾶς, διότι στὴν πράξη ὅλοι οἱ λαοὶ ἀποδέχονται τὴν ἄμεση σχέση μουσικῶν ῥυθμῶν καὶ *πολιτικῆς νοοτροπίας, ἤθους*· εἰς τὸν Ἑλληνισμό οἱ πρῶτες ἀναφορὲς γίνονται εἰς τὸν Ὅμηρο καὶ συνεχίζονται μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τῆς μουσικῆς ἀπ’ τὸν *Πυθαγόραν*¹², τὴν σχολή του καὶ τὴν κορύφωσή της μὲ τοὺς δραματικούς ἀγῶνες καὶ τὴν ἔκφραση τῆς τραγικῆς τέχνης, μέσω τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, τοῦ *ἐναρμονίου γένους*. Ὁ Πλάτων ταλαντεύεται μεταξὺ τῆς ἀπαγορεύσεως ὄσων μουσικῶν τρόπων προκαλοῦν ἀνατροπὴ τῆς *πολιτειακῆς του* καὶ *πολιτικῆς του τάξεως*, ἀλλὰ καὶ τῆς *ἐμμελοῦς θεραπαινίδος*, διότι γνωρίζει ὅτι εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ ἔκφραση τῆς μουσικῆς, ἢ διαφορετικὰ, ἢ ἔκφραση τῶν συναισθημάτων τους καὶ τῆς πολιτικῆς του πρακτικῆς, συνοδεύεται πάντοτε ἀπ’ τὸν ἀντίστοιχο μουσικὸ τρόπο· εἶναι ἡ ἀπόδοση τῶν σχέσεών του μὲ τὸν μουσηγέτη θεό, τὸν Ἀπόλλωνα. Τὸ ἀντίστοιχο ἰσχύει καὶ εἰς τὴν *Κίνα*, ὅπως τὸ ὑπογραμμίζει ὁ *Κομφούκιος*¹³, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους πολιτισμούς, ἔστω κι ἂν δὲν ἔχουμε τὴν ἀνεση ἐπεκτάσεως τῆς μελέτης μας εἰς αὐτούς.

Τὴν πρώτη ἐπισήμανση, ὡς πρὸς τὴν διαφορετικὴ προσέγγιση ἄλλου πολιτισμοῦ τὴν συναντοῦμε εἰς τὸν *Ἀριστείδη Κοϊντιλιανό*, εἰς τό, «*Περὶ μουσικῆς*», ὅταν ἀναλύει τὶς διαφορὲς τοῦ *διατονικοῦ*, τοῦ *χρωματικοῦ* καὶ τοῦ *ἐναρμονίου γένους* τῆς μουσικῆς: τὸ ἐναρμόνιον γένος, γράφει, «*παρὰ γὰρ τοῖς ἐπιφανεστάτοις ἐν μουσικῇ τετύχηκε παραδοχῆς, τοῖς δὲ πολλοῖς ἐστὶν ἀδύνατον· ὅθεν ἀπέγνωσαν τινες τὴν κατὰ δῖεσιν μελωδίαν, διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν καὶ παντελῶς ἀμελώδητον εἶναι τὸ διάστημα ὑπολαβόντες*»¹⁴. Ὁ Ἀριστείδης ἦταν *Ῥωμαῖος* τὴν καταγωγὴ, ἔζησε μᾶλλον τὸν δεῦτερο καὶ τρίτο μ.Χ. αἰῶνα, γεννηθεὶς παρὰ τὴν *Νεάπολιν* κι ἔγραψε σὲ τέλεια ἑλληνικά, μὲ *μητρικὴ του* γλώσσα τὴν *λατινικὴν*, ὁπότε καὶ οἱ παρατηρήσεις του ἔχουν ἰδιαίτερη βαρύτητα, ἐνῶ κάνει ἀναφορὲς καὶ γιὰ τὸ ἤθος ἄλλων, λαῶν, κατοικούντων σὲ ἄλλες περιοχάς, *Ὀπικίαν, Λευκανίαν, χώρες τῆς Νοτίου Ἰταλίας*,

¹² Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν», σελ. 1 καὶ 7, καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαοι», σελ. 23, ὁ. ἀ..

¹³ Ὅρα ἀνωτέρω, σελ. 5.

¹⁴ Ἀριστείδου Κοϊντιλιανού, «Περὶ μουσικῆς», βιβλ. Α', κεφ. 12j, μετάφραση δική μου.

*Γαραμαντίδα, χώρα τῆς Ἀφρικῆς, Ἰβηρίαν, Θράκην, Γαλατίαν*¹⁵. ἡ ἀναφορά του γίνεται γιὰ τὴν λατινικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία τὴν ἐποχὴ του εἶχε ἀναπτύξει τὸν *κλασικὸ τῆς πολιτισμὸ ἐπὶ Αὐγούστου*, στὴν προσπάθειά του ὅπως, μὲ τὴν στρατευμένη κουλτούρα του, προσφέρει ἰσάξια μὲ τὴν ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ γραμματεία. Ὁ Ἀριστείδης, διότι κατὰ μία ἄλλη ἐκδοχὴ ἔζησε τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου, γράφει, ὅτι, ἐπειδὴ τὸ ἑναρμόνιο γένος εἶχε τύχει τῆς ἀποδοχῆς ἀπ’ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῆς μουσικῆς, εἰς τοὺς πολλοὺς δὲ εἶναι ἀδύνατη ἡ ἔκφρασή του· ἐπομένως ἀπεγοητεύθησαν μερικοὶ εἰς τὴν ἔκφραση τῆς κατὰ δίεση μελωδίας, διὰ τὴν ἐγγενῆ ἀσθένειά τους καὶ πίστεψαν ὅτι τὸ διάστημα αὐτὸ εἶναι παντελῶς ἀμελῶδητο.

Τὸ *ἑναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς*, μᾶς λέει ἓνας ἀπ’ τοὺς πρώτους θεωρητικούς της, δὲν ἐκφράζεται σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες, ὅποτε καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ θεοῦ του, ἦταν περιορισμένη ἢ καὶ παντελῶς ἀπρόσιτη εἰς αὐτοὺς τοὺς λαοὺς, ἢ καλύτερα εἶχαν πιστέψει ὅτι ἦταν ἀδύνατη ἡ μουσικὴ του ἔκφραση· συναντοῦμε, δηλαδή, τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ ὁ φιλόσοφος παραδέχεται ὅτι, παρὰ τὴν ἀπαγόρευση τοῦ ἑναρμονίου γένους, ἦταν εὐκόλη ἡ διείδυσή του λάθρα, ἡ ἔκφραση τῆς μουσικῆς ἀρμονίας μὲ ὑπογίους τρόπους, «*λανθάνει παραδυσομένη*». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ ἑναρμόνιο γένος εἶναι τὸ πιὸ εὐαίσθητο ἀπ’ τὰ ἄλλα δύο γένη -διατονικό, μὲ διάστημα ἑνὸς τόνου, ὅπως ἐκφράζεται καὶ στὴ φύση, καὶ χρωματικό, μὲ ἥμισυ τοῦ τόνου, πλέον τεχνικὸ ἀπ’ τὸ διατονικό-, ἐπομένως καὶ ὑφίσταται τὶς ἄμεσες ἐπιπτώσεις ἀπ’ τὶς μεταβολὲς τοῦ ἥθους, τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, σὲ κάθε λαό, ὅπως καὶ στὸν ἑλληνικό, μετὰ τὴν παρακμὴ τῆς πόλεως καὶ τὴν ἔκπτωση τοῦ ἥθους, μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ *ἀχρείου* στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ καὶ τοῦ *κυνικοῦ* στὴ *ῥωμαϊκὴ*¹⁶. οἱ *ἐνεργοὶ πολῖτες* ἀπεσύρθησαν ἀπ’ τὴν σκηνὴ καὶ παραχώρησαν τὴ θέση τους στοὺς *ἀπράγμονες*, ἀλλὰ κι αὐτοί, λόγῳ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, στοὺς *ἀχρείους* καὶ στοὺς *κυνικοὺς* στὴ συνέχεια.

¹⁵ Αὐτόθι, βιβλ. Β', κεφ. 45j.

¹⁶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 175, ὁ. ἀ. καὶ τοῦ ἰδίου, «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 14 καὶ 39, ὁ. ἀ.

Ἄπ' τὸν Λοξίαν στοὺς ἐκλελυμένους

Ἡ πολιτικὴ νοοτροπία ὄσων ἐγκαταλείπουν τὴν ἐλευθέρα πολιτικὴ πρακτικὴ, ἢ ὁποία συνοδεύεται εἰς τὴν ἄμεσο δημοκρατία μὲ τὴν παραίτηση ἀπ' τὴν ἔκφραση καὶ ἄσκηση τοῦ ἑναρμονίου γένους, ἐνδιαφέρει ὡς γενικὴ παρατήρηση· εἰς τὸν βαθμὸ τῆς ἐκπτώσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ ἐνεργούς πολίτας εἰς ἀπράγμονας, τὸν τέταρτο καὶ τρίτο π.Χ. αἰῶνα καὶ εἰς ἀχρείους εἰς τοὺς ἐπομένους, μὲ τὴν καταβύθισή τους εἰς τοὺς κυνικούς, μετὰ τὴν ῥωμαϊκὴν κατάκτηση, ἀνάλογη ἦταν καὶ ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ ἑναρμονίου γένους, ἀλλὰ καὶ τῆς τραγωδίας ἀπ' τὴν ἀρχὴς τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Ἡ μελέτη μας ἐπιχειρεῖ προσέγγιση στὸ πρόβλημα καὶ ὄχι τὴν ἐξαντλητικὴν διερεύνησίν του· ἐπομένως ἐστιάζουμε τὴν προσοχή μας στὶς γενικὲς γραμμὲς τοῦ θέματος, στὴν παρουσίαση τῶν συνοδευόντων τοὺς ἀχρείους καὶ κυνικούς ῥυθμούς τῆς μουσικῆς· ἐπιστρέφουμε καὶ πάλι στὸν Ἀριστείδη Κοϊντιλιανό, διότι ἔχει ἐπιχειρήσει τὴν καλυτέρα προσέγγιση τῆς ἀλλαγῆς στὸ πολιτικὸ ἦθος: «*τοὺς δὲ βραχὺ καὶ ἄνισον καὶ ἐγγὺς ἀλογίας ῥυθμῶν παντάπασιν ἐκλελυμένους*»¹⁷, γράφει . Τὴν ἐπίδραση ἐκάστου ῥυθμοῦ στὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου καταγράφει στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὁ θεωρητικὸς τῆς μουσικῆς, καὶ καταλήγει ὅτι, οἱ βραχὺ καὶ ἄνισο διάστημα ἔχοντες μεταξύ τους ῥυθμοί, καὶ εὐρισκόμενοι πλησίον τῆς ἀλογίας, ὄχι ἐντὸς τῆς ἀλογίας, αὐτοὶ συνοδεύονται ἀπὸ τοὺς παντελῶς ἐκλελυμένους ἀνθρώπους.

Τὴν ἔννοια τοῦ ἐκλελυμένου δὲν τὴν εἰσάγει ὁ Ἀριστείδης, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ἀντλεῖ ἀπ' τὸν Ἀριστοτέλη, μὲ ἀναφορὰς καὶ σὲ ἄλλους συγγραφεῖς, ἐνῶ τὴν συναντοῦμε ἀργότερα εἰς τὸν Ἰωάννη Φιλήμονα, μὲ τὴν ὑπογράμμιση τῆς διαφορᾶς τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς τῶν ὀρεινῶν καὶ τῶν πεδινῶν σκλαβωμένων τότε Ἑλλήνων: «*οἱ πρῶτοι ζωηροὶ καὶ κλίνοντες περισσότερο πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν πόλεμο· οἱ δεῦτεροι ἐκλελυμένοι καὶ ἀήθεις ὡσεπιπολὺ εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν ὀπλων*»¹⁸. Τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν τῶν Ἑλλήνων τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας περιγράφει ὁ ἱστορικὸς· ἦταν βαθεῖα ριζωμένη ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ἐκπτώσις στὴν πολιτικὴ ζωὴ συνοδεύεται πάντοτε μὲ τοὺς ἀναλόγους μουσικοὺς ῥυθμούς: «*ὡσπερ γὰρ τὰ μὲν σώματα εὖ διακείμενα πρὸς ὑγίειαν καὶ πλοῖα τὰ πρὸς ναυτιλίαν καλῶς ἔχοντα τοῖς πλωτῆρσιν ἐπιδέχεται πλείους ἀμαρτίας ὥστε μὴ φθειρεσθαι δι'*

¹⁷ Ἀριστείδου Κοϊντιλιανοῦ, ὁ., ἀ., βιβλ. Β', κεφ. 60j, μετάφραση δική μου, καὶ «Ἄπ' τὴ μουσικὴν ἐπὶ γραμματικῆν», σελ. 33, ὁ, ἀ.

¹⁸ Ἰωάννου Φιλήμονος, «Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας», σελ. 35, Ἐν Ναυπλίᾳ, ἐκ τῆς τυπογραφίας Θ. Κονταξῆ καὶ Ν. Λουπάκη, 1834

αυτάς, τὰ δὲ νοσερῶς ἔχοντα τῶν σωμάτων καὶ τὰ τῶν πλοίων ἐκκελυμένα καὶ πλωτήρων τετυχηκότα φαύλων οὐδὲ τὰς μικρὰς δύναται φέρειν ἀμαρτίας, οὕτω καὶ τῶν πολιτειῶν αἱ χεῖρισται πλείστης δέονται φυλακῆς»¹⁹.

Τοὺς λόγους τῆς παρακμῆς τῆς δημοκρατίας ἐξετάζει ὁ φιλόσοφος καὶ τὴν ἔκπτωσὴ τῆς σὲ ὀλιγαρχία, στὸ τέταρτο κεφάλαιο τοῦ ἔκτου βιβλίου, ἐπομένως ἀποδίδει τὴν μεταβολὴ τῶν μουσικῶν νόμων στὴν ἀλλαγὴ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος καί, φυσικά, τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, τοῦ ἥθους· ἀποτελεῖ καὶ μία ἀπ' τὴς σαφεῖς ἀπαντήσεις τοῦ *Σταγειρίτου* πρὸς ὅσους τὸν θεωροῦν ὡς ὀλιγαρχικὸ καὶ ὀπαδὸ τῆς δουλείας. Ὅπως λοιπὸν τὸ μὲν σῶμα, ὅταν εἶναι καλὰ στὴν ὑγεία του καὶ τὰ πλοῖα τὰ ἔτοιμα πρὸς ἀπόπλου εἶναι καλῶς ἐπανδρωμένα, τότε ἐπαξίως ὑφίσταται πολλὰ λάθη, ὥστε νὰ μὴν χαλοῦν ἀπὸ αὐτά, ἐνῶ τὰ ἔχοντα κακὴν ὑγεία σώματα καὶ τὰ διαλυμένα, ἐκκελυμένα, πλοῖα καὶ μὲ φαῦλα πληρώματα δὲν ἀντέχουν ὑποφέρειν οὔτε τὰς ἐλαφρὰς ἀμαρτίας, ἔτσι καὶ διὰ τὰς πολιτείας αἱ χεῖρότεροι χρειάζονται τοὺς περισσώτερους φύλακας. Ἡ ἔκπτωση πλεον ἀπ' τὴν ὀλιγαρχία στὴν τυραννία εἶναι εὐκόλη, ὅπως καὶ ἡ ὑποδούλωση στοὺς ξένους ἐχθρούς, ὅπως ἔγινε μὲ τὴν κατάκτηση τῶν *Ἑλλήνων* ἀπ' τοὺς *Ῥωμαίους*. Οἱ ἐκκελυμένοι ἔχουν ἀπωλέσει τὴν δυνατότητα διερευνήσεως τῶν γειτόνων τους, ἀλλὰ καὶ ζωντανῆς ἐπαφῆς μεταξύ τους· ζοῦν ἀπομονωμένοι καὶ ἀφοσιωμένοι στὸν σκοπὸ τους, στὸ τέλος τους, ὅπως αὐτὸ καθορίζεται ἀπὸ ἄλλους, ἀπ' τοὺς ἐπικυριάρχους, τοὺς τυράννους, τὸν Θεό, τὴν ἰδεολογία ἢ καὶ τὴν ἐπιστήμη.

Ἡ ταύτισις ἐνεργείας καὶ τέλους τοὺς εἶναι δύσκολη ὡς καθημερινὴ πρακτικὴ καὶ πολὺ περισσότερο ὡς πολιτικὴ ἀντίληψη· οἱ ἐκκελυμένοι κινοῦνται στὰ στενὰ πλαίσια τῶν βραχὺ καὶ ἄνισον καὶ ἐγγὺς ἀλογίας ρυθμῶν, διότι ἡ δυναμικὴ τους εἶναι *συσταλτικὴ* καὶ ὄχι *διασταλτικὴ*· ἀνοίγουν τὸν δρόμο οἱ ἐκκελυμένοι γιὰ τοὺς ἀδυνατοῦντας κατανοῆσαι καὶ πολὺ περισσότερο ἀσκήσαι τὴν *ταύτιση ἐνεργείας καὶ τέλους*, σκοποῦ²⁰. Ὡς *ἀπράγμονες* ἠδύναντο παρακολουθεῖσαι τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ μετέχειν αὐτῶν, ἔστω καὶ μὲ τὴν πλήρη ἀπουσία τους εἰς τὴν λήψη τῶν ἀποφάσεων, διότι ἀπλῶς δὲν ἀσκοῦν τὸ «*μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς*»· ὡς *ἀχρεῖοι*, ὄχι μόνον δὲν μετέχουν κρίσεως καὶ ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπονομεύουν συστηματικὰ τὴν *ἐλευθέρην πολιτικὴν πρακτικὴν*, καὶ ὡς *κυνικοί*, ὄχι μόνον ὑπονομεύουν, ἀλλὰ καὶ εἰρωνεύονται δημοσίᾳ τοὺς

¹⁹ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά, βιβλ. Στ', κεφ. δ', παρ. 2, (1320β34-40), μετάφραση δική μου.

²⁰ Ὅπου ἀνωτέρω, σελ. 7

έλευθέρους πολίτας. Ἡ διάσταση αὐτὴ μᾶς ἐνδιαφέρει εἰς τὸ πονημάτιον τοῦτο καὶ ὄχι ἡ θεωρητικὴ ἐξάντληση τοῦ θέματος· οἱ *Κινέζοι*, εἰς τὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ κόσμου πιστεύουν ὅτι, «*ἡ ἐνότης τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως, τῆς ἐνεργείας, εἶναι πάντοτε εἰς τὴν καρδιὰ τῆς προβληματικῆς τοῦ Κομφουκίου*»²¹. ἡ προσέγγιση τῆς ἑλληνικῆς κλασικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ *Κομφουκίου* εἰς τὸ ἴδιο μῆκος κύματος ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἔμφασή του εἰς τὴν ἁρμονία τῆς μουσικῆς καὶ ἀπ’ τὴν ἐνότητα, ταύτιση, πράξεως καὶ γνώσεως, ἐνεργείας καὶ τέλους, κατὰ τὸν *Ἀριστοτέλη*. Παράλληλοι ἀποδεικνύονται οἱ δρόμοι τῆς ἐξελίξεως τῶν δύο πολιτισμῶν.

Οἱ δύο αὐτὲς ἀξίες, διότι πρόκειται διὰ *πολιτικὰς ἀξίας*, προϋποθέτουν τὴν κατάκτηση τῆς *αὐτονομίας* τοῦ *πολίτου*, ἀπέναντι εἰς τὴν οἰανδήποτε ἄνωθεν ἐντολή, τοῦ *Θεοῦ*, τοῦ *κομισαρίου*, τῆς *ἰδεολογίας* ἢ τῆς *ἐπιστήμης*· ἦταν αὐτόνομος, διότι καὶ ὁ θεὸς του τὸν ἤθελε αὐτόνομο. Ὁ *Ἀπόλλων*, μὲ τὸ μαντεῖο του τῶν *Δελφῶν*, ἦταν ὁ θεὸς τοῦ *ἀποικισμοῦ* καὶ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ *Ἑλληνισμοῦ* εἰς ὀλόκληρη τὴν *Μεσόγειο*, ἐπειδὴ μὲ τοὺς χρησμούς του ὡς *Λοξίας* καθόρισε τὴν πορεία του πρὸς τὴν δημοκρατία, τὸ ὀλιγαρχικὸ σύστημα εἰς τὴν ἀρχή, τὴν ἄμεσο δημοκρατία εἰς τὴν συνέχεια· οἱ χρησμοὶ τῆς *Πυθίας* ἦταν ἀμφιλεγόμενοι καὶ προσέφεραν πάντοτε περισσότερες ἀπὸ μία λύσεις, διεξόδους, ὅποτε ὁ πολίτης ὑπεχρεοῦτο ὅπως αὐτὸς κάνει τὴν ἐπιλογή του, αὐτὸς ἀναλάβει τὴν εὐθύνη τῆς πράξεώς του.

Οἱ ρίζες τῆς *ἀνθρωπομορφικῆς θρησκείας* καθορίζονται εἰς τὸ σημεῖο αὐτό, ἀπὸ τὶς σχέσεις τοῦ *πιστοῦ* πρὸς τοὺς *θεοὺς του*· πῶς διατύπωναν τὰς ἐντολάς τους οἱ «θεοὶ» καὶ πῶς τὰς ἐξελάμβαναν οἱ «πιστοί» τους. Τὰ εἰσαγωγικὰ χρησιμοποιοῦνται πρὸς ἀπόδοση τῶν σχέσεων τῶν *θεῶν* ἢ τοῦ *Θεοῦ* πρὸς τοὺς *πιστοὺς τους*.

²¹ Anne Cheng, “Histoire de la pensée chinoise», Seuil, Paris, 1997, σελ. 539, μετάφραση δική μου, καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», ὁ. ἀ. σελ. 17. καὶ ὁ. ἀ. σελ. 5

Οἱ Ἕλληνες εἶχαν δώσει τὸ ὄνομα *Λοξίας* εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ χρησιμοποιοῦσαν τὸ ἐπίθετο αὐτό, ὅταν ἐπιθυμοῦσαν ἀναζητῆσαι τὰς πραγματικὰς ἐρμηνείας εἰς τοὺς ἀμφιλεγομένους χρησμούς του· ὅταν μάλιστα ἐρμήνευαν λάθος τοὺς χρησμούς τῆς *Πυθίας*, τότε τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι αὐτὸς ἔφταιγε, ἐπειδὴ, ὡς *Λοξίας*, *ἀνάποδος* καὶ *στριμμένος*, δὲν τοὺς καθοδήγησε σωστά. Στὴν πράξη εἶχαν οἱ ἴδιοι πλάσει ὡς *Λοξία* τὸν θεὸ μὲ τὴν ἰσχυρότερη ἐπιρροή εἰς τὴν πολιτικὴ τους ζωὴ· οἱ ιδιότητες τοῦ *Λοξίου* προσέδωσαν τὶς κατευθυντήριες γραμμὲς πρὸς τὴν θέσπιση τῶν βασικῶν θεσμῶν τῆς *ἀμέσου δημοκρατίας*, τῆς *αὐτονομίας*. Οἱ *καταφατικές*, *αὐστηρὲς* καὶ *κατηγορηματικῆς* μορφῆς ἐντολὲς ἦταν ἄγνωστες εἰς τοὺς Ἕλληνας, τοὺς ἦταν ἀδιανόητες· ἡ *αὐτονομία* ἦταν ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν *ἄμεσο δημοκρατία* καὶ ἀμφοτέρες μὲ τὸ *ἐναρμόνιο γένος* τῆς *μουσικῆς*· ὁ *ἐκλελυμένος* ὑπῆρχε ὡς μεμονωμένη καὶ ἐξαιρετικὴ μόνο περίπτωση τὸν πέμπτο αἰῶνα καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ τετάρτου, μὲ τὸν ἀπράγμονα κάνειν τὴν ἐμφάνισή του²² μὲ δειλὰ βήματα, διότι στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ κυριάρχησε ὁ ἀχρεῖος καὶ στὴν ῥωμαϊκὴ κατάκτηση ὁ κυνικός.

Οἱ προσωπικὲς ἀντιδράσεις, γιὰ τοὺς χρησμούς τῆς *Πυθίας*, ὅταν ἀδυνατοῦσαν οἱ πιστοὶ ἐρμηνεῦσαι αὐτοὺς σωστά, ἦταν παροδικὸ φαινόμενο· οἱ ἴδιοι αἰσθάνονταν αὐτοπεποίθησι καὶ πολιτικὸ θάρρος, ὅταν ἀναζητοῦσαν τὴν σωστὴ ἔννοια μεταξύ τῶν δύο ἢ περισσοτέρων ἐρμηνειῶν τῶν χρησμῶν, ἀποκτοῦσαν ὑπόστασι εἰς τὴν *Ἄγορὰ* καὶ ἐπιχειρήματα εἰς τὴν *ἐκκλησία* τοῦ *δήμου* ἢ εἰς τὴν *Βουλὴ*. Γνώριζαν ἄριστα ὅτι ὁ *Ἀπόλλων*, ὁ *Φοῖβος* ἢ ὁ *Λοξίας*, δὲν ἀνεγνώριζε τοὺς ἐκλελυμένους καὶ τοὺς ἐξεδίωκε ἀπ' τὸ μαντεῖο του, ὅπως καὶ τοὺς προδότες καὶ τοὺς δολοφόνους, ἐκτὸς κι ἂν ὁ φόνος ἦταν ἀκούσιος, ἢ κατ' ἐντολὴ τῶν θεῶν, ὅποτε καὶ προσέφευγαν εἰς τὸν θεὸς τοῦ φωτὸς καὶ τῆς μουσικῆς πρὸς ἐξιλέωσιν, κάθαρσιν, ὅπως ἔκανε ὁ *Ὀρέστης*, μετὰ τὸν φόνον τῆς μητέρας του *Κλυταιμῆστρας*, ἐπειδὴ στὴν ἀποτρόπαια αὐτὴ πράξι προέβη κατόπιν χρησμοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἡ περίπτωση τοῦ ἀδελφοῦ του *Ἡρακλέους* εἶναι χαρακτηριστικὴ, διότι εἰς αὐτὸν ἀρνήθηκε χρησμὸ, μετὰ τὸν φόνον τοῦ *Ἰφίτου*, υἱοῦ τοῦ *Εὐρύτου* ἀπ' τὴν *Οἰχαλία* τῆς *Θεσσαλίας*, ὅταν τὸν ἔρριξε ἀπ' τὰ τεῖχη τῆς *Τίρυνθος*, ἐπειδὴ κατελήφθη ὑπὸ μανίας· ὅταν ἔφθασε εἰς τὸν ναὸ τῶν *Δελφῶν*, ἡ ἰέρεια *Ξενόκλεια* τοῦ ἀρνήθηκε χρησμὸ, διότι εἶχε

²² Ὅρα, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 17, κ. ἐ., ὁ. ἀ.

φονεύσει τὸν Ἴφιτον, κι αὐτὸς πῆρε τὸν ἱερὸ τρίποδα καὶ τὸν κουβαλοῦσε ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, καὶ ἀφοῦ περιπλανήθηκε ἀρκετά, κυνηγημένος ἀπ’ τὸν ἀδελφὸ του, τοῦ τὸν ἀπέδωσε μετὰ ἀπὸ σκληρὴ πάλη μεταξύ τους, κι ἀφοῦ ἔρριξε κεραυνὸ ὁ πατὴρ των ἀνάμεσά τους, διότι διαφορετικὰ δὲν χώριζαν· ἀπ’ τὴν διαμάχη αὐτὴ οἱ ποιητὲς τραγουδοῦν τὴν πάλη τοῦ Ἀπόλλωνος μετὰ τοῦ Ἡρακλέους διὰ τὸν τρίποδα: «Παραδεξάμενοι δὲ οἱ ποιηταὶ τὸν λόγον μάχην Ἡρακλέους πρὸς Ἀπόλλωνα ὑπὲρ τρίποδος ἄδουσιν»²³. Δὲν ἦταν μόνο οἱ ποιητὲς, ἀλλὰ καὶ οἱ ζωγράφοι, οἱ ἀγγειογράφοι καὶ οἱ γλύπτες ἔχουν ἀποθανάτισει τὴν σκηνὴ τῆς πάλης τῶν δύο ἀελφῶν διὰ τὸν τρίποδα· σώζονται πολλὲς σκηνὲς ἀπ’ τὴν διαμάχη τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ τὸ κνῆγι τους γιὰ τὸν τρίποδα στὴ Βοιωτία· τὴν καθημερινότητά τους εἶχαν μεταφέρει καὶ εἰς τοὺς θεοὺς τους οἱ Ἕλληνες.

Πρὸς τοὺς ἐκλελυμένους ὁμοῦς ὁ θεὸς φερόταν πολὺ χειρότερα, τοὺς περιφρονοῦσε βαθύτατα καὶ ἀπαξίωνε ἀκόμη καὶ τὴν ἀντιπαράθεση μαζί τους· τὴν ἀντίθεσή του πρὸς αὐτούς, τὴν βλέπουμε στὴ διαμάχη του μὲ τὸν σάτυρο Μαρσύα, ὁ ὁποῖος ἰσχυριζόταν ὅτι ἔπαιζε τὸν αὐλὸ καλύτερα ἀπ’ ὅτι ὁ θεὸς τὴν λύρα του, ὁπότε, ἀφοῦ ἔπαιξαν κι ἔχασε ὁ σάτυρος, ὁ Λοξίας τὸν ἐγδारे ζωντανό, διὰ τὴν θρασύτητά του, τὴν ἀμετροπέπιά του καὶ τὴν ὑπεροψία του.

Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρεται εἰς τὴν περιπέτεια τοῦ σατύρου μὲ τὸν θεό, ὅταν ὁ στρατὸς τοῦ Ξέρξου συνάντησε τὰς πηγὰς ἑνὸς παραποτάμου τοῦ Μαιάνδρου, ὀνομαζόμενο καταρρήκτη ἢ Μαρσύα, πρὸς τιμὴν τοῦ σατύρου, ὅπου ἦταν κρεμασμένος καὶ ὁ ἄσκος του, τὸ δέρμα του: «ἐν τῇ καὶ ὁ τοῦ Σιληνοῦ Μαρσύεω ἄσκος ἀνακρέματα, τὸν ὑπὸ Φρυγῶν λόγος ἔχει ὑπὸ Ἀπόλλωνος ἐκδαρέντα ἀνακρεμασθῆναι»²⁴. Τὴν περιγραφή τοῦ ἀσκοῦ ἐπιχειρεῖ περισσότερο ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας καὶ ὀλιγώτερο τὰς περιπετείας τοῦ αὐθάδους σατύρου, τόσο γνωστὴ ἦταν ἡ ἱστορία στὶς μέρες του. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ βρίσκεται κρεμασμένος καὶ ὁ ἄσκος τοῦ Μαρσύου, γιὰ τὸν ὁποῖο λένε οἱ Φρύγες ὅτι, ἀφοῦ τὸν ἐγδारे ὁ Ἀπόλλων, κρέμασε τὸ δέρμα του. Ὁ Μαρσύας συνέχιζε νὰ ζεῖ καὶ χωρὶς τὴν προβιά του. Οἱ Ἕλληνες πίστευαν ὅτι σωζόταν ὁ ἄσκος τοῦ Μαρσύου, ἐνῶ τὸν μνημονεύει καὶ ὁ Ξενοφῶν, ἕναν περίπου αἰῶνα ἀργότερα, κατὰ τὴν ἀνάβασή του μετὰ τοῦ Κύρου, «ἐνταῦθα λέγεται Ἀπόλλων ἐκδεῖραι Μαρσύαν νικήσας ἐρίζοντά οἱ περὶ σοφίας, καὶ τὸ δέρμα κρεμάσαι ἐν τῷ ἄντρῳ ὅθεν αἱ πηγαί· διὰ δὲ

²³ Παισανίου, «Φωκικά», κεφ. ιγ’, παρ. 8, μετάφραση δική μου.

²⁴ Ἡροδότου, «Ἱστορίαι», βιβλ. Ζ’, Πολύμνια, κεφ. 26, μετάφραση δική μου.

τοῦτο ὁ ποταμὸς καλεῖται *Μαρσύας*»²⁵. Αὐτὸ ἔχει ἐνδιαφέρον, ἡ πίστις τῶν Ἑλλήνων, ἑκατοντάδες χρόνια μετὰ τὴν τιμωρία τοῦ ἀλαζόνος σατύρου ἀπ' τὸν *Λοξία*. Στὸ σημεῖο αὐτὸ λέγεται ὅτι ἔχει γδάρει ὁ Ἀπόλλων τὸν *Μαρσύα*, ὅταν τὸν νίκησε σὲ διαγωνισμό, μετὰ τὴ διαφωνία τους περὶ σοφίας, καὶ τὸ δέρμα εἶχε κρεμάσει εἰς τὸ ἄντρον, ἀπ' ὅπου πηγάζουν οἱ πηγές· διὰ τοῦτο καὶ ὁ ποταμὸς καλεῖται *Μαρσύας*. Τὸν μουσικὸ ἀγῶνα τὸν μετέτρεψε σὲ ἀγῶνα περὶ σοφίας ὁ ἱστορικὸς καὶ στρατηγὸς καὶ φιλόσοφος.

Ὁ *μουσηγέτης θεὸς* -δὲν ἦταν *φιλεύσπλαχνος, ἀγαθοεργός*, παρὰ *αύστηρός, δίκαιος*, μὲ μοναδικὸ κριτήριό του τὴν *μουσικὴ ἁρμονία*, τὴν *ἐμμέλεια*- ἔλεγε εἰς τοὺς λαοὺς του ὅτι ὄφειλαν ἀκολουθεῖσαι τὰς ἐντολάς του, ὅπως ἀκριβῶς τὰς διατύπωνε, μὲ τὴν ἀλληγορικὴ τους μορφή καὶ μὲ τὴν ἰκανότητα τῶν πιστῶν, ὅπως ἐρμηνεύσουν σωστὰ αὐτάς· δηλαδὴ, ἀπὸ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία θεωρώντας τὰ πράγματα, οἱ Ἕλληνες δὲν ἀποδέχονταν Θεὸ ἀπρόσιτο καὶ ἀπόλυτο, οὔτε τὴν ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη τῶν μετέπειτα ἐποχῶν, χωρὶς τὴν ἄσκηση τῆς κριτικῆς, χωρὶς τὴν αὐτονομία τῶν πολιτῶν. Ὁ *Μαρσύας* ἦταν ὑπόδειγμα καὶ γιὰ κάτι ἄλλο, γιὰ τὴν ἀδυναμία του ἀσκήσαι τὸν ἔρωτα· ἦταν ἀνερωτικὸς ὁ σάτυρος, ἀνερωτικὸς καὶ ἄμουσος μαζί, ἐπειδὴ ἡ ἀδυναμία ἀσκήσεως τοῦ ἔρωτος συνοδεύεται πάντοτε ἀπ' τὴν ἀδυναμία κατανοήσεως τῆς μουσικῆς ἁρμονίας· ἀνήκει ὁ *Μαρσύας* εἰς τοὺς ἔχοντας «*ἀσθένειαν εἰς τὴν γλῶσσαν των*», καὶ διὰ τοῦτο χαρακίριζαν ὡς «*ἀμελώδητον τὴν κατὰ δίεσιν μελωδίαν*»²⁶. ἡ θρασύτης του αὐτὴ τὸν ὀδήγησε, ὄχι μόνο εἰς τὴν ἀμφισβήτηση τῆς μουσικῆς ἰκανότητος τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς του ἀντιλήψεως. Ἦταν ἀπόλυτος καὶ αὐταρχικός, ἀπρόσιτος στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ἄλλους σατύρους καὶ ἀνθρώπους, ἀδυνατῶν ἀσκήσαι τὸν ἔρωτα, ἀφροδισιακός, ἐπιφανειακός καὶ τίποτε ἄλλο· τὴν ἀποδέσμευση τῶν δημιουργικῶν ἰκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἔρωτα καὶ χάρις εἰς τὸν ἔρωτα δὲν τὶς ἀντιλαμβάνονταν, ἦταν ἀπ' τοὺς πρῶτους ἀχρεῖους, τοὺς πρῶτους ἐκλελυμένους στὴν γνωστὴ μας ἱστορία, ἀλλὰ παρέμεινε ἐπὶ αἰῶνες μεμονωμένο φαινόμενο στὴν ἑλληνικὴ μυθολογία καὶ στὴν πολιτικὴ ἀντίληψη τῶν Ἑλλήνων. Ὁ *Ἀγάθων*, εἰς τὸ «*Συμπόσιον*» τοῦ *Πλάτωνος*, μᾶς προσφέρει τὴν καλύτερὴ ἐρμηνεία: «*πᾶν γοῦν ποιητῆς γίγνεται, κ ἂ ν ἄ μ ο υ σ ο ς ἦ τ ὁ π ρ ῖ ν, οὔ ἂ ν Ἔρω ς ἄ ψ η τ α ι. ὦ δ ἡ π ρ ῆ π τ ε ι ὑ μ ᾶ ς μ α ρ τ υ ρ ῖ ω χ ρ ῆ σ θ α ι, ὅ τ ι π ο ι η τ ῆ ς ὁ Ἔ ρ ω ς ἀ γ α θ ὸ ς ἐ ν κ ε φ α λ α ἰ ῶ π ᾶ σ α ν π ο ἴ η σ ι ν*

²⁵ Ξενοφῶντος, «Κύρου Ἀνάβασις», 'βιβλ. Α', κεφ. β', παρ. 8, μετάφραση δική μου.

²⁶ Ὁ. ἂ. σελ. 13.

τὴν κατὰ μουσικὴν»²⁷. Μᾶς λέει, ὁ νεαρὸς τραγωδὸς -ὁ ὁποῖος ἐόρταζε τὴν πρώτη του νίκη εἰς τοὺς τραγικοὺς ἀγῶνας, τὸ 416 π.Χ., εἰς τὰ Λήναια, ἐπὶ ἐπωνύμου ἄρχοντος *Εὐφήμου*, κι εἶχε ὀργανώσει συμπόσιο μὲ προσκεκλημένους ὅλους σχεδὸν τοὺς γνωστοὺς τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας-, ὅτι ὁ *Ἔρως*, κι ὅταν ἀπλῶς ἀγγίσει κάποιον, τὸν μετατρέπει εἰς ποιητὴν, δημιουργόν, κι ἄς ἦταν πρὶν ἄσχετος ἐντελῶς ὁ ἴδιος πρὸς τὰς *Μούσας*. Εἰς ποιητὴν ὡς γνωστόν, μεταβάλλεται, ξένη κι ἄντοῦ ἦταν πρὶν ἢ *Μοῦσα*, καθέννας ποὺ ὁ *Ἔρως* θὰ ἐγγίση. Αὐτὸ ἀρμόζει νὰ φέρωμεν ὡς μαρτυρίαν, ὅτι δημιουργὸς ὁ *Ἔρως* εἶν' ἐξαίρετος εἰς κάθε γενικῶς μορφήν δημιουργίας τῆς τέχνης τῶν *Μουσῶν*, μεταφράζει ὁ γνωστὸς φιλόλογος...

²⁷ Πλάτωνος, «Συμπόσιον», 196^ε, μετάφραση Ἰωάννου Συκουτρῆ.

Ἐπιστρέφοντες στήν ἐποχή μας, τὸ χάσμα μεταξύ *Λοξίου* καὶ *ἐκλελυμένων* χαρακτηρίζει ἡ διαφορὰ τῶν ἀντιλήψεων ζωῆς· ἡ *βιομηχανικὴ ἠθικὴ* ἔχει ὡς ἀκροωνιαῖο λίθο τῆς τὴν *ἀπόλυτη πίστη* πρὸς τὶς *ἐντολὲς τῆς ἰδεολογίας* τῆς, μὲ τὰς παραλλαγές τῆς, ὡς *καπιταλιστικὴ* ἢ *κομμουνιστικὴ* μορφή ἐλάχιστη σημασία ἔχει, ἀλλὰ ἀπορρίπτει κάθε ἀμφισβήτηση τῶν ἀρχῶν τῆς, ὡς θεωρίες ἀναχρονιστικὲς καὶ ἀντιδραστικὲς, ἀν καὶ στὴ συνέχεια ὁ τελευταῖος χαρακτηρισμὸς θὰ ἀποδίδεται σχεδὸν μόνο κατὰ τῆς *καπιταλιστικῆς ἰδεολογίας*²⁸. Εἶναι ἴδιοι μὲ τοὺς *ἐκλελυμένους*, χωρὶς τὴν ἀποδοχὴ ἄλλου τρόπου ζωῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν δικό τους· ἡ κατάκτηση τῆς *ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς* ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους, εἰς οἵανδήποτε κοινωνία καὶ ἐποχὴ, εἶναι σχεδὸν ἡ ἴδια καὶ προϋποθέτει *προσωπικὴ, ἀτομικὴ δράση ἢ πράξη*.

Ἡ ἄσκηση τῆς *ἐλευθερίας* εἶναι πρᾶξις *ἀτομικὴ*, ἡ ὁποία ἐκφράζεται κοινωνικά, εἰς τὸ μέσον τῶν *πραγμάτων*, εἰς τὴν *πόλιν*, ὡς *ἐλευθέρα πολιτικὴ πρακτικὴ*, ὅπου τὸ ἄτομο εἶναι παρὸν καὶ *ἐλεύθερο, αὐτόνομο*, ἐντὸς ἐνὸς *συντακτικῶς ὀργανωμένου* συνόλου καὶ *λειτουργοῦντος* μὲ *αὐστηροὺς θεσμοὺς*· ἡ *ἀπραγμοσύνη*, σὲ μικρότερο βαθμό, ἀλλὰ κυρίως ἡ *ἀχρειότης*, ὁ *κυνισμὸς*, εἶναι πρᾶξεις *ὀμαδικές*, ἐκφράζονται *ὀμαδικὰ* ἐντὸς τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας, σχηματικῶς τῆς *πόλεως*, χωρὶς τὴν διακριτὴ ἀνάδειξη τοῦ *ἀτόμου*, ἐπειδὴ αὐτὸ χάνεται, στὸ *ἄμορφο* καὶ *ἀσύντακτο σύνολο*, ὡς *ἀγέλη* καὶ *ὄρδη* στὴν πραγματικότητα, στὴν ὁποία διακρίνεται τὸ *ἄτομο*, ἀλλὰ ὄχι ὡς ἔκφραση *ἐλευθέρας* κοινωνικῆς, πολιτικῆς πράξεως, παρὰ ὡς ἄγνωστο στοιχεῖο τοῦ συνόλου, ὡς *ἄτομο μεμονωμένο* καὶ χαμένο μέσα στὸ σύνολο. Ὁ *Μαρσύας* ἦταν σάτυρος, ἀλλὰ χωρὶς τὴν ἰκανότητα ἐκφράσεως τοῦ συνόλου τῶν σατύρων, ἐπειδὴ ἡ ἀμουσία του δὲν τοῦ ἐπέτρεπε τὴν κοινωνικὴ, πολιτικὴ ἔκφρασή τους· ἀπὸ ἄλλη πτυχή ἢ θεώρησή του, σημαίνει ὅτι ὁ *Μαρσύας* ἐπιζητοῦσε τὴν ὑποταγὴ τοῦ συνόλου τῶν σατύρων στὸν μουσικὸ του τρόπο καὶ στὴν πολιτικὴ του ἐπικυριαρχία²⁹. Οἱ ἀμφιλεγόμενοι χρησιμοὶ τοῦ *Λοξίου* ἦταν ἀκατανόητοι ἀπ' τὸν *Μαρσύα*, ἔστω κι ἂν ἄλλοι σάτυροι τοὺς ἀντιλαμβάνονταν καὶ τοὺς ἀποδέχονταν, ζοῦσαν ἀρμονικὰ μαζί τους.

Οἱ *ἐκλελυμένοι*, ὡς *ἀχρεῖοι* καὶ ὡς *κυνικοί*, χαρακτηρίζονται ἀπ' τὴν ἀπόλυτη πίστη τους, τὴν ὀλοκληρωτικὴ προσήλωσή τους, πρὸς

²⁸ Ὅρα, «Τὰ ἀποθύμια τῆς Νυκτός», σελ. 7, ὁ. ἀ.

²⁹ Ὅρα, σελ. 16, ἀνωτέρω

τὸν ἡγεμόνα τους ἢ πρὸς τὸν θεό τους, καὶ πρὸς τὶς ἐπιστημονικὲς ἀρχὲς ἀργότερα· ἡ ἀτομικὴ τους δράση ἀσκοῦταν μόνο καὶ μόνο γιὰ τὴν παρουσίᾳσῆ της στὰ μάτια τοῦ ἡγέτου, ὡς τυφλὴ ὑπακοὴ καὶ ὀλοκληρωτικὴ ὑποταγὴ· ἡ ὀλοκληρωτικὴ ὑποταγὴ τῶν ὅποιος μορφῆς ἐκλελυμένων ὀδηγεῖ στὴν ἀνάδειξη τῶν τυράννων, στὴν ἀνακήρυξη τῶν βασιλέων ὡς θεῶν, στὴν ἐξάπλωση τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ βίαη καὶ ἐκστασιακὴ μουσικὴ συνοδεύει πάντοτε τὴν ὅποια ὀλοκληρωτικὴ νοοτροπία, ὅπως ἔγινε μὲ τοὺς ῥυθμοὺς σκληροῦ ρόκ, ἢ τὶς γνωστὲς παραλλαγές του³⁰, μὲ τὴν «κάρμινα μπουράνα» ἐπὶ ναζισμοῦ καὶ ἀργότερα στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα, ὅπως καὶ μὲ τὴν νοοτροπία τοῦ ἀπλήστου πλουτισμοῦ, τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου³¹.

³⁰ «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν», εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς».

³¹ Ὅρα, σελ. 34, κατωτέρω.

Ἡ ἄλλη πλευρά, συμπληρωματική πρὸς τὴν *μονοσήμαντη* λογική τῶν *ἐκλελυμένων*³², εἶναι ἡ πίστη στὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια τῆς μονοθεϊστικῆς θρησκείας, τῆς ἰδεολογίας ἢ τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὅποια μορφή τῆς *έτερονομίας*: ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ πλησιέστερα πρὸς τὴν *ἀνθρωπομορφικὴ ἑλληνικὴ* θρησκεία βρίσκεται ἡ κινεζικὴ φιλοσοφία τοῦ *Κομφουκίου*, καθὼς καὶ εἰς τὸ *Παλάτιον* τῆς *Οὐρανίου Γαλήνης* τοῦ *Πεκίνου* δὲν ὑπάρχει ναός, ἀλλὰ ἡ πρακτικὴ εἶναι παρόμοια μὲ ἐκείνη τῶν *Ἑλλήνων*³³. Ἡ *ἀπόλυτη* καὶ *ἀταλάντευτη* πίστη τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια τῶν ἰδεολογικῶν του ἀρχῶν, παραμένει δεδομένη ὡς τὶς μέρες μας, καὶ μετὰ τὴν τωρινὴ διαρθρωτικὴ κρίση, τουλάχιστον στὴ *Βρεταννία* καὶ στὶς *Ἠνωμένες Πολιτεῖς*, στὶς ὁποῖες δυσκολεύονται πολὺ νὰ ἀποδεχθοῦν, ἐκτὸς τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς, ἄλλον τρόπο ζωῆς.

Τὸ πρόβλημα ἀνάγεται στὴ διερεύνηση τοῦ διαφορετικοῦ βαθμοῦ ἐξαρτήσεως στὶς διάφορες θρησκείες ἢ ἰδεολογίες· ἡ γενικὴ καταδίκη, ὅτι «*ἡ θρησκεία εἶναι τὸ ὄπιο τοῦ λαοῦ*», ἐκκινεῖ ἀπ' τὸν *διαφωτισμὸ* καὶ τὴν *γαλλικὴ ἐπανάσταση*, ὅταν τὸ κύριο ἐμπόδιο στὴν ἀπελευθέρωση τῶν λαῶν ἦταν ἡ *ἀπόλυτος μοναρχία* καὶ ἡ *δεσποτεία* τῆς *ἐκκλησίας*, ὅπως συνέβαινε στὴν *Εὐρώπη*: οἱ ἀγῶνες τῶν *Ἑλλήνων*, γιὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ *τουρκικοῦ ζυγοῦ*, μὲ τὴν συμπαράσταση τῆς *ἐκκλησίας*, ἦταν κάτι τὸ ἀδιανόητο στὴ *Δύση*, ὅπως ἀγνωστὴ παρέμεινε καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ *νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ*, περισσότερο *ἀνθρωποκεντρικοῦ* ἀπ' τὸν δυτικόν. Ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ἐξέλιξη τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἀποτελεῖ τὴν γνησιώτερη ἔκφρασή της.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι, ποιὲς καὶ σὲ ποιοῦ βαθμὸ δεσμεύσεις ἐπιβάλλει ἐκάστη θρησκεία; Οἱ *θεωρητικοὶ* τῆς *βιομηχανικῆς κοινωνίας* καὶ τοῦ *δυτικοῦ ἀνθρώπου* ἔχουν μελετήσει πληρέστερα τὴν *προτεσταντικὴ ἠθική*, μὲ τὴν ἀλληλεξάρτησή της ἀπ' τὴν *καλβινιστικὴ*, καὶ ἀπὸ ἐκείνη τῆς *καθολικῆς* θρησκείας· οἱ ἄλλες θρησκείες, ἀκόμη καὶ ἡ *ὀρθόδοξος*, μόνο ὡς ἀντανάκλαση χρησιμοποιοῦνται στὴ σκέψη τους, ὅταν ἀναφέρονται εἰς αὐτάς, δηλαδὴ, κατὰ περίπτωσιν. Ἡ ἀναφορὰ στὸν *Μὰξ Βέμπερ* μᾶλλον εἶναι ἀρκετὴ, διότι ὁ *Γερμανὸς φιλόσοφος*, πρῶτος διατύπωσε τὴ θεωρία τῆς *μεταπλάσεως* τοῦ *θρησκευτικοῦ συναισθήματος* τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, ἀπ' τὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ στὸ

³² Ὅρα, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 14 καὶ 17

³³ ὁ. ἀ, σελ. 17 καὶ 18.

καπιταλιστικὸ πνεῦμα, καὶ ἀποτέλεσε τὴν μήτρα τῆς ἀμφισβητήσεώς του, ὀλόκληρο τὸν προηγούμενη αἰῶνα· γνωστὰ αὐτά, ἀπλῆ ὑπενθύμιση ἐπιχειρεῖται. «Ὁ προτεσταντισμὸς ἐρμήνευσε τὴν ἐπιτυχία στὶς ἐπιχειρήσεις ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ὀρθολογικοῦ τρόπου ζωῆς»³⁴, γράφει ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος εἰς τὴν «Κοινωνιολογία τῆς θρησκείας»· εἶναι ἀποδεκτὰ ὅλα αὐτὰ ἀπ' τῆ δυτικῆ σκέψη, ὡς ἡ κανονικὴ πορεία πρὸς τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο. Ἀλλά, ἀκόμη καὶ ὁ Μὰξ Βέμπερ, βλέπει τοὺς ἄλλους μεγάλους πολιτισμοὺς τῆς Ἀσίας, ὄχι ὡς ἰσοτίμους πρὸς τὸν εὐρωπαϊκόν, παρὰ ὡς μέτρον συγκρίσεως· ἡ θέση του ὡς ἐκφραστοῦ τοῦ ἀνωτέρου δυτικοῦ πολιτισμοῦ διαχέεται σὲ ὀλόκληρο τὸ ἔργο του. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἀναφορά μας, ἀλλὰ ἀπαραίτητη, διότι μᾶς βοηθάει στὴ χάραξη τῆς μονοσημάντου ἠθικῆς: «Πράγματι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἡ ἄρχουσα τάξη κυρίως ζοῦσε μὲ τὴν ἀπαλὴ μορφή τῆς ἐκστάσεως ἀπ' τὴν πρώτη της ἐμφάνιση. Ἀπ' τὴν στιγμή τῆς καθιερώσεως τῆς πειθαρχίας μεταξὺ τῶν ὀπλιτῶν, ἡ Ἑλλὰς ἀπώλεσε τὴν ἄρχουσα ἐκείνη τάξη μὲ τὸ ἀντίστοιχο γόητρο τῶν εὐγενῶν τῆς Ῥώμης. Οἱ κοινωνικὲς σχέσεις στὴν Ἑλλάδα ἦταν ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς ἀπλούστερες καὶ ὀλιγώτερον φεουδαλικές. Στὴ Ῥώμη οἱ εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν ἓνα ὀρθολογικὰ ὀργανωμένο στρώμα μὲ αὐξανόμενη ἰσχύ, καὶ ποὺ κατεῖχαν ὀλόκληρες πόλεις καὶ ἐπαρχίες ὡς ἐξαρτώμενες ἰδιοκτησίες τῶν οἰκογενειῶν τους, ὀλοκληρωτικὰ ἀπέρριπταν τὴν ἐκσταση, ὅπως τὸ χορό, ὡς πλήρως ἀπαξιωτικὰ καὶ ἀπρεπῆ πρὸς τὴν αἴσθηση τῆς τιμῆς τῶν εὐγενῶν»³⁵.

Μακρὰ περιδιάβαση, ἀλλὰ ὁ φιλόσοφος ἀντανακλᾷ περίπτου ὅσα εἶπε ὁ Ἀριστείδης Κοϊντολιανός³⁶, ὅτι ἀδυνατοῦσαν οἱ εὐγενεῖς Ῥωμαῖοι, κατανοῆσαι, «διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν, τὴν κατὰ δῖεσιν μελωδίαν καὶ παντελῶς ἀμελωδητον εἶναι τὸ διάστημα ὑπολαβόντες»· ἡ ἐκστασις, ὅπως τὴν ἀναφέρει ὁ φιλόσοφος - ἐπειδὴ εἶναι ἡ ἐπίδραση τοῦ φρυγίου μέλους, κατὰ τὸν Πυθαγόρα καὶ τὸν Μεγάλου Βασιλείου- δὲν ἀπέχει καὶ πολὺ.

³⁴ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παταγωγός», ὁ. ἀ. σελ. 126.

³⁵ Max Weber, «The sociology of religion, σελ. 180, Methuen, London, 1971, μετάφραση δική μου.

³⁶ ὁ. ἀ. σελ. 15.

«Γλώσσα μουσικὴν μιμεῖται»

Ἡ διερεύνηση τῆς πορείας τῆς δυτικῆς κοινωνίας συμπληρώνεται μὲ τὶς διαπιστώσεις τοῦ *Μὰξ Βέμπερ*: στὴν πράξη ὁ φιλόσοφος ἀρνεῖται τὴν ἔννοια τοῦ *ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ*, κυριάρχου τότε στὴ *δυτικὴ σκέψη*, κι ἴσως γι' αὐτὸ τὴν προσπερνάει, ἢ πιθανόν ἐπειδὴ δὲν ἄπτεται καὶ πολὺ τῆς προβληματικῆς του, καθὼς τὸ 1922· τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς *εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως*, ἀμέσως μετὰ τὸ τέλος τοῦ μεγάλου πολέμου, τῆς ἀνόδου τῆς *σοβιετικῆς ἐξουσίας* στὴ *Ρωσία*, ἦταν ἄλλα ἂν καὶ ὁ Βέμπερ ἦταν σφοδρὸς πολέμιος τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας. Περρασμένα αὐτά.

Οἱ παρατηρήσεις τοῦ φιλοσόφου ἐνδιαφέρουν τὴν προβληματικὴ μας, ὅτι οἱ *Ἕλληνες* δὲν εἶχαν *ἄρχουσα τάξη* ἀντίστοιχη μὲ τοὺς εὐγενεῖς τῆς *Ῥώμης*, τὴν *Σύγκλητο*, οἱ ὁποῖοι θεωροῦσαν ὡς *ἀπαξιωτικὴ* τὴν ἄσκηση τῆς *μουσικῆς* καὶ τοῦ *χόρου*, ὅταν εἰς τὴν *Ἑλλάδα*, οἱ δύο αὐτὲς τέχνες ἀξιολογοῦνταν ὡς κορυφαῖες, μαζί μὲ τὴν *ποίησι* καὶ τὸ *δρᾶμα*, εἰς τὴν κοινωνικὴ ἀξιολόγησι· ἢ ἀναπτυξή, ἄλλωστε, τῆς κλασικῆς λατινικῆς λογοτεχνίας, τόσον ἀξιολόγου, ἔγινε ὡς *στρατευμένη κουλτούρα* τὴν ἐποχὴ τοῦ *Αὐγούστου*³⁷, καὶ μᾶλλον τοῦ *Ἀριστείδου τοῦ Κοϊντιλιανοῦ*. Παραμένουν, ὅμως οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς μετέωρες καὶ χωρὶς συνέχεια, διότι καὶ ἡ σημασία τῆς *μουσικῆς* εἰς τὴν *Ὄρθοδοξία* ἔχει μελετηθεῖ ἐλάχιστα στὴ Δύση, ἐνῶ αὐτὴ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀναφέρει τὴν ἐπίδρασι τῆς *μουσικῆς* στὸ *πολιτικὸ ἦθος*: πολλὰ εἶχε διαισθανθεῖ, ὀλιγώτερα εἶχε ἀναπτύξει, «*προσεκτικὰ ἀξιολογοῦσαν οἱ Ἕλληνες τὸ ἦθος τῆς μουσικῆς γιὰ πολιτικοὺς σκοποὺς*»³⁸. Ἡ ἀξιολόγησι τῶν ἀναφορῶν γίνεται ἐκλεκτικῶς, διότι δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ πλήρης ἀνάπτυξι τῶν θεμάτων στὰ πλαίσια τοῦ πονήματος τούτου, ἀλλὰ ἐνισχυτικὰ εἶναι ὅσα προσφέρουν οἱ ἔρευνες τῶν *Αὐστριακῶν* ἱστορικῶν καὶ μουσικολόγων, στὸ ἐκπληκτικὸ βιβλίον τους, «*Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας*»³⁹.

Ἡ ἀναγνώρισι τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς προϋποθέτει τὴν ἐνδελεχῆ γνώσι τῶν σχέσεων *μουσικῆς* καὶ *ἀνθρώπου*, *πολίτου* εὐρύτερα,

ὡς θεωρητικῆς προσεγγίσεως, καὶ ὡς ἀσκήσεως τῆς εἰς τὴν *ἐλευθέρην πολιτικὴν πρακτικὴν*: εἰς ἀμφότερα ἡ δυτικὴ σκέψι ὑστερεῖ,

³⁷ Ὅρα, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ἄπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 15, ὁ. ἀ. καὶ τοῦ ἰδίου. «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 10, ὁ. ἀ.

³⁸ Max Weber, ὁ. ἀ. σελ. 162, μετάφρασι δική μου.

³⁹ Hebert Hugner, «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας», ἐκδόσεις, «Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπέζης», καὶ Christian Hannick, «Βυζαντινὴ μουσικὴ», τομ. Γ', κεφ. ΙΓ'.

λόγω τῆς δεσμεύσεώς της, ὡς ἐκκίνηση, κατὰ τὴν πρώτη διαμόρφωση, τὸν δωδέκατο μ.Χ. αἰῶνα, τῶν «ἐπιστημονικῶν» της ἀρχῶν, μὲ ἀναγωγή στὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο καὶ στὸν νεοπλατωνισμό⁴⁰, καὶ ὡς προέκταση τῶν ἀρχῶν της αὐτῶν στὶς ρίζες ἐκάστου ἄλλου πολιτισμοῦ, ἀκόμη καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ, τὸν ὁποῖο ἐγκλώβισαν στὰ στενὰ πλαίσια τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς λογικῆς. Ὅταν εὐκόλα σήμερα ὁ θεωρητικός, φιλόσοφος ἢ μὴ, πιστεύει στὴν ἀπλῆ καὶ λογικὴ μετάβαση ἀπ’ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο στὸν νεοπλατωνισμό κι ἀπ’ νεοπλατωνισμό στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στὸν Πλάτωνα, τότε ἡ προσέγγιση γίνεται ἀπλοϊκὴ τουλάχιστον, ὅποτε ἔρχεται ὡς λογικὸ συμπέρασμα ἢ παραμέληση ἢ ἄγνοια τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς καὶ τῶν ἀρρήκτων σχέσεών της μὲ τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ στενὴ διασύνδεση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, ὅπως καὶ τῆς στωικῆς φολοσοφίας μὲ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο, γίνεται συνέχεια ἀπ’ τὸν Φρανσουὰ Ζουλλιέν, βαθὺ γνώστη τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, μᾶλλον μέσα ἀπ’ τὴν ἐπιφανειακὴ θεώρηση τῆς ὀπτικῆς τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ⁴¹, καὶ ἄλλους ἐμβριθεῖς περὶ τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία· ἡ ἐπανάληψη τῆς ἐπισημάνσεως ἔχει ἕναν καὶ μόνον σκοπὸ, τὴν ὑπογράμμιση τῆς διολισθήσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας στὴν λοξὴ ἀτραπὸ τῆς νεωτέρας σκέψεως. Ὁ Φανσουὰ Ζουλλιέν παραμένει πιστὸς στὶς ἀπόψεις του αὐτές, μὲ τὶς ἀναφορὲς του γιὰ συσχέτιση τῆς ἀριστοτελικῆς προαιρέσεως μὲ ἐβάθυνσή της στὴν αὐγουστιανὴ ἔννοια τῆς θελήσεως πρὸς ἐπιλογήν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ἐντελῶς διαφόρου πρὸς τὴν σύλληψη τοῦ Λυκείου καὶ τῆς συμπληρωματικῆς ἐννοίας τῆς βουλήσεως· αὐτὰ παραμένουν ὑπογραμμίσεις, χωρὶς οὐδεμία διάθεση κριτικῆς⁴², διότι ἀποτελεῖ τὸν καλύτερο διδάσκαλό μας εἰς τὰς διερευνήσεις μας εἰς τὴν κινεζικὴ σκέψη. Τὸ κακὸ στὴν αὐγουστιανὴ σκέψη ἀποτελεῖ ἀναπόσταστο τμῆμα τῆς ἄλλης πτυχῆς του, τοῦ καλοῦ, μὲ τὴν ἀντίθεση αὐτὴ ἀπόλυτη καὶ δεσμευτικὴ τῆς δογματικῆς της· ἡ προαίρεσις, ἐπομένως, δὲν ἔχει οὐδεμία σχέση εἰς τὴν συλλογιστικὴ αὐτή, διότι δὲν σχετίζεται μὲ οὐδεμίαν ἔννοια ἀντιθέσεως· λίγο πιὸ κάτω διολισθαίνει καὶ πάλι, μὲ τὴν ἀνάμιξη τῆς στωικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς μανιχαϊκῆς αἵρέσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ μύθου καὶ τοῦ λόγου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μαζί τους. Ἡ ἀναφορὰ ὅμως στοὺς Μανιχαίους γίνεται ἀπ’ τοὺς πατέρες τῆς Ὁρθοδόξιας, Μεγάλου Ἀθανάσιου, Γρηγόριου Θεολόγου, Ἰωάννη

⁴⁰ Ὅρα, «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 19, ὁ. ἀ.

⁴¹ Αὐτόθι, σελ. 22, 25.

⁴² François Jullien, “Chemin faisant”, σελ. 93, 98, Seuil, Παρίσι, 2007

Δαμασκηνό, Φώτιο, μόνο σε σχέση με τις αίρέσεις και τις επιδράσεις των ανατολικών θρησκειών στο χριστιανισμό, κι όχι με την ελληνική φιλοσοφία. Ο Άγιος Αύγουστίνος είχε ασπασθεί κατά την νεότητά του τον μανιχαϊσμό και τον είχε εγκαταλείψει, μετά τον προσηλυτισμό του στο χριστιανισμό, απ' τον Άγιο Άμβρόσιο εις τὰ *Μεδιόλανα*, αλλά αυτό δεν σημαίνει συσχέτιση του *μανιχαϊσμοῦ* με τὸ *ἐλληνικὸ πνεῦμα*, ἀκόμη και τῆς ἐποχῆς τῆς παρακμῆς, κάθε ἄλλο μάλλον· γιὰ τὴν ἐλληνικὴ σκέψη, ὁ μανιχαϊσμός ἦταν ξένος και ἀσύμβατος πρὸς τὴν ἀνθρωπομορφικὴ θρησκεία τῆς και τὸ ἀπολλώνειο πνεῦμα τῆς και τῆς ἰσότιμες σχέσεις τῶν Ἑλλήνων με τοὺς θεοὺς τους. Καὶ οἱ πλέον πολέμιοι πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς και τὴν ἐλληνικὴ μυθολογία πατέρες, ἀκόμη και οἱ ἐμπνευστὲς τῶν ἀπηνῶν διώξεων τῶν Ἑλλήνων και τῶν τόσων καταστροφῶν τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἱερῶν και μνημείων, δὲν ἔκαναν παρόμοιες συγκρίσεις· τήρησαν τῆς ἀποστάσεις τῶν δύο ἀσυμβάτων ἐννοιῶν.

Ὁ Ἡράκλειτος μᾶς ἐπαναφέρει εἰς τὴν καθημερινὴ πραγματικότητα και τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἱστορίας: «οὐδ' εἰ ἐν τῷ αὐτῷ πάντα συντάξειεν, οὐκ ἂν ἔχοι ὀρθῶς. κρούεται τὰ κρούματα ἐν μουσικῇ τὰ μὲν ἄνω τὰ δὲ κάτω. γλῶσσα μουσικὴν μιμεῖται διαγινώσκουσα μὲν τὸ γλυκὺ και τὸ ὀξύ τῶν προσπιπτόντων, και διάφωνα και ξύμφωνα. κρούεται δὲ τοὺς φθόγγους ἄνω και κάτω, και οὔτε τὰ ἄνω κάτω κρουόμενα ὀρθῶς ἔχει οὔτε τὰ κάτω ἄνω· καλῶς δὲ ἡρμοσμένης γλώσσης τῇ συμφωνίῃ τέρψις, ἀναρμόστου δὲ λύπη»⁴³. ἐπαναλαμβάνει ὁ σκοτεινὸς φιλόσοφος τὴν ἄρρηκτη σχέση μουσικῆς και γλώσσης, λόγου ἂν και δὲν ἔχουν σωθεῖ πολλὰ κείμενα γιὰ τῆς ἀπόψεις αὐτῆς απ' τὴν ἐποχὴ του, με τὴν ἐξαίρεση τῶν πυθαγορικῶν σχολῶν. Ἐὰν γίνεῖ ἡ ἴδια σύνταξη γιὰ ὅλα, αὐτὴ δὲν εἶναι ὀρθὴ σύνταξις, διότι οἱ προκρούσεις τῶν φθόγγων γίνονται εἰς τὴν μουσικὴ ἄλλες στο ἄνω μέρος τοῦ στόματος και ἄλλες στο κάτω. ἡ γλῶσσα μιμεῖται τὴν μουσικὴ, ἔχουσα τὴν ἄνεση τῆς ἐπακριβοῦς διαγνώσεως τῆς προσπτώσεως τοῦ βαρέος και τοῦ ὀξέος τόνου, και τῶν φωνηέντων και τῶν συμφῶνων. προφέρονται δὲ οἱ φθόγγοι ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος τῆς στοματικῆς κοιλότητος και ἀπὸ τὸ κάτω μέρος, και οὔτε ὅσα προφέρονται ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος, ὅταν προφέρονται ἀπὸ τὸ κάτω, προφέρονται ὀρθῶς, οὔτε τὸ ἀντίστροφο· ὅταν προσαρμόζεται ἡ γλῶσσα εἰς τὴν ὀρθὴν προφορά, τότε προκαλεῖται τέρψις, εὐχαρίστησις, ὅταν προφέρεται με ἀνάρμοστη, τότε προκαλεῖται λύπη.

⁴³ Ἡρακλείτου, C, 18, (I 187, 16-21), μετάφραση δική μου.

Ὁ Ἴπποκράτης μᾶς διέσωσε τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ τοῦ Ἐφεσίου, ὁ ὁποῖος προηγουμένως παρομοιάζει τὴν ἁρμονία τῆς γλώσσης, τοῦ λόγου, μὲ τὴν τέχνην τοῦ μαγείρου, διότι ἐὰν δὲν γίνεαι ἡ σωστὴ ἀναλογία τῶν ὑλικῶν καὶ στῆ μαγειρική, δὲν ὑπάρχει *τέρψις*, εὐχαρίστησις, ἐπειδὴ οἱ ἁρμονίες τῆς συντάξεως τῆς γλώσσης προέρχονται ἀπὸ τὰ ἴδια γράμματα, ἀλλὰ δὲν εἶναι οἱ ἴδιες, ἀπ' τὸν ὄξυ καὶ τὸν βραχὺ τόνο, ἔχουμε τὰ ἴδια ὀνόματα, *φωνήεντα*, *μακρὰ* ἢ *βραχέα*, ἀλλὰ ὄχι καὶ τοὺς ἴδιους φθόγγους. τὰ περισσότερα διαφορετικὰ *φωνήεντα* ἀρμόζουσι μεταξύ τους, μερικὰ ὅμως διαφορετικὰ ἐλάχιστα ἀρμόζουσι. Ἐὰν ὅμως κάποιος τὰ κάνει ὅλα ὅμοια, δὲν ὑπάρχει εὐχαρίστησις. Οἱ πολλὰ καὶ πολυειδεῖς μεταβολὲς μάλιστα προκαλοῦν εὐχαρίστησις, δηλαδὴ οἱ λεπτὲς ἀποχρώσεις τῶν μουσικῶν διαστημάτων, ἢ δῖεσις τῶν μουσικολόγων, προκαλεῖ *τέρψιν*, κατὰ τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικῆς ἰκανότητος ἐκάστου. Οἱ μάγειροι παρασκευάζουσι τὰ φαγητὰ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἀναμιγνύοντες πολὺ διαφορετικὰ ἢ ὅμοια ὑλικά καὶ ἀπ' τὰ ἴδια καὶ ὄχι παρόμοια, γιὰ τὸ φαγητὸ καὶ τὸ πιότὸ τῶν ἀνθρώπων· ἂν τὰ παρασκευάσουσιν ὅλα ὅμοια δὲν ὑπάρχει *τέρψις*. Μακρὰ ἢ παρεκβολή, ἀλλὰ καταδεικνύει πῶς ἀπὸ πότε ἐθεωροῦντο καθοριστικὰς οἱ κανόνες μουσικῆς ἁρμονίας.

Γράφει ὁ φιλόσοφος: «*ἁρμονίης συντάξεις ἐκ τῶν αὐτῶν οὐχ αἱ αὐταί· ἐκ τοῦ ὄξεος καὶ ἐκ τοῦ βαρέος, ὀνόματι μὲν ὁμοίων, φθόγγῳ δὲ οὐχ ὁμοίων. τὰ πλεῖστον διάφορα μάλιστα συμφέρει, τὰ δὲ ἐλάχιστον διάφορα ἤκιστα συμφέρει. εἰ δὲ ὅμοια πάντα ποιήσῃε τις, οὐκ ἔτι τέρψις. αἱ πλεῖστα μεταβολαὶ καὶ πολυειδέσταται μάλιστα τέρπουσιν. μάγειροι ὄψα σκευάζουσιν ἀνθρώποισι, διαφόρων συμφόρων παντοδαπὰ συγκρίνοντες, ἐκ τῶν αὐτῶν οὐ ταύτᾳ, βρῶσιν καὶ πόσιν ἀνθρώπων· εἰ δὲ πάντα ὅμοια ποιήσειεν, οὐκ ἔχει τέρψιν*»⁴⁴.

Οἱ ἐκλελυμένοι, ἐννοεῖ ὁ φιλόσοφος, δὲν αἰσθάνονται εὐχαρίστησις στὴν ὁμιλία τους, σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς ἐποχῆς του, διότι δὲν εἶχε ἐμφανισθεῖ ἀκόμη ὁ ἀχρεῖτος, ὡς *κοινωνικὸ φαινόμενο*, παρὰ μόνον ὡς ἀτομικὴ περίπτωσις, ἂν καὶ εἶχαν εἰσβάλλει οἱ *τύραννοι*· ἕναν αἰῶνα ἀργότερα ἔκαναν τὴν πολιτικὴν τους ἐμφάνισιν καὶ σὲ δύο ἐξαπλώθησαν ὡς ἰσχυρὰ πολιτικὴ δύναμις. Τὸν θεὸν Ἀπόλλωνα ἐξυμνεῖ ὁ Ἡράκλειτος, ἔστω κι ἂν δὲν τὸν κατονομάζει, διότι ἦταν κάτι τὸ αὐτονόητο στὴν ἐποχὴ του· ἡ μουσικὴ ἁρμονία, ἢ ἁρμονία τῆς γλώσσης, τοῦ λόγου ὁδηγεῖ στὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀτόμου ἀπ' ὅλα τὰ δεσμά του, ἰδεολογικὰ ἢ πολιτικὰ. Στὶς μέρες μας ἐπιδιώκουσι τὴν πλήρη ὑποδούλωσιν τῶν Ἑλλήνων, μὲ τὴν

⁴⁴ ὁ. ἀ. C 18 (I 187, 9-16), μετάφραση δική μου.

κατάργηση τῆς ἁρμονίας τῆς γλώσσης μας, μὲ τὴν κατάργηση τῶν μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων, τῆς προσωδίας, μὲ τὴν κατάργηση τοῦ πολυτονικοῦ στὴ γραφή, διότι στὸν προφορικὸ λόγο δὲν δύνανται οὐδὲν πράξει, κι εἶναι πιὸ ἀνίσχυροι κι ἀπ’ τὸν Πλάτωνα, κατὰ τὴν συγγραφὴ τῆς «Πολιτείας», καθὼς ἐπιβάλλουν, χειρότερα πολὺ, ἀκόμη καὶ τὴν διαφορετικὴ ἔννοια τῶν ἐπιρρημάτων, τὰ τροπικὰ ἐπιρρήματα γίνονται χρονικὰ καὶ τὰ χρονικὰ ἐξαφανίζονται, ἔτσι μὲ ἀποφάσεις, φιλολόγων ἐξ Ἀμερικῆς καὶ τῶν ἐπιχωρίων δούλων τους. Τὸ ἰδιαιτέρου χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι φροντίζουν ἰδιαίτερος τὴν *τέρψιν τους* στὴ μαγειρικὴ, ἢ μᾶλλον τὴν φροντίζουν ὡς οἱ Ἀνατολίτες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι μὲ τὰ λουκούλεια γεύματά τους. Ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος ὅμως ἐπιμένει στὴν ὀρθὴ προφορὰ τῆς ἐλληνικῆς, στὴν χρῆση τῆς προσωδίας της, ἐπειδὴ ἔτσι ἔχει τὴν ἄνεση τῆς διατυπώσεως τῶν ἀπλῶν, ἀλλὰ καυστικῶν παρατηρήσεών του, τοῦ ὑπαινικτικοῦ λόγου του· ἐπιστρέφει ἐπιδεικτικὰ στὴ λογία γλῶσσα καὶ θυμοῦνται οἱ μεγαλύτεροι τοὺς σοφοὺς δημοδιδασκάλους καὶ τὶς σοφὲς συμβουλὲς τῶν πατεράδων τους ἢ παππούδων τους, μὲ τὶς γνώσεις τους ἀπ’ τὰ Σχολαρχεῖα, ὡς γνησία συνέχεια τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Ἡ ἄμυνα τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἰσχυρότερη, αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ ὄχυρό τῆς ἱστορικῆς καὶ πολιτιστικῆς κληρονομίας μας.

Ὅποιος ἀγνοεῖ τὴν *μουσικότητα* τῆς *γλώσσης του*, τῆς ὅποιας γλώσσης -διότι ὅλες οἱ γλώσσες ἔχουν μουσικότητα καὶ διαφέρουν μόνο στὸ βαθμὸ τῆς *μουσικῆς ἀρμονίας*, ἀλλὰ αὐτὸ ἐκφεύγει τῶν ὀρίων τοῦ πονήματός μας-, ἐκπίπτει στὴ *μονοσήμαντη λογικὴ* καὶ στὸ *ἦθος* τῶν *ἐκλελυμένων*. ἡ ἀδυναμία τῆς κατανοήσεως αὐτῆς τῆς διαφορᾶς εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ ἀναγνωρίζει ὁ Μὰξ Βέμπερ, μὲ τὴ θεωρία του περὶ μεταπλάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, παρ' ὅλο ὅτι δὲν ἐπεκτάθηκε στὴ διερεύνηση τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς στὴν καθολικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν ὁθόδοξη περισσότερο ἐκκλησία.

Ὅσο πιὸ ἀπόλυτη εἶναι ἡ ἐξάρτηση τοῦ *πιστοῦ* ἀπ' τὸν *θεό του*, ὅσο πιὸ *ἀποκαλυπτικὸς* θεωρεῖται ὁ *λόγος του*, τόσο περισσότερο δέσμιος γίνεται στὶς πολιτικὲς καὶ προσωπικὲς του *ἐπιλογές*. ὅσο πιὸ *ἀπόλυτος* εἶναι ὁ *λόγος* τοῦ *θεοῦ*, πιὸ *δογματικός*, τόσο ὀλιγώτερες εἶναι οἱ *ἐπιλογές* τοῦ *πιστοῦ*. Ὁ *λόγος* τοῦ *Ἀπόλλωνος* δὲν ἦταν ἀπόλυτος, ἦταν *σιβυλλικός*, ὁπότε ἡ ἀνάγκη ἀναζητήσεως ἀπ' τὸν πιστὸ τοῦ πραγματικοῦ νοήματος τοῦ λόγου τοῦ *θεοῦ*, τὸν ὑποχρέωνε εἰς τὴν διερεύνηση ὅλων τῶν δυνατοτήτων του καὶ εἰς τὴν *ἀμφισβήτηση* τοῦ *θεοῦ*, ἢ τουλάχιστον εἰς τὴν κατάκτηση τῆς *ισοτίμου σχέσεως* ἀπέναντί του· αὐτὲς οἱ *διερευνήσεις* εἶναι ἀδιανότητες γιὰ τὸν *ἐκλελυμένο*, ἢ μᾶλλον δὲν ἔχει τὴν δυνατότητα καὶ τῆς *νοητικῆς* συλλήψεώς τους, καὶ πολὺ περισσότερο τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τους ὡς *τρόπου ζωῆς*.

Ὁ *ἐλεύθερος πολίτης* ζοῦσε τὴν *ἀρμονία* τοῦ *λόγου του* καὶ μέσω αὐτῆς ἔσπαζε τὰ δεσμὰ τοῦ *χρόνου*, τὴν ἐξάρτησή του ἀπ' τὸν *χρόνο*. ὅσο πιὸ ἀπρόσιτος εἶναι ὁ *θεός*, τόσο περισσότερο δεσμεύει τὸν *χρόνο* τοῦ *πιστοῦ του*, τόσο περισσότερο μεταφέρει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πιστοῦ ἀπ' τὸ *παρὸν* στὸ *ἀπρόσιτο* καὶ *ἀβέβαιο μέλλον*, τόσο περισσότερο διευρύνει τὰ ὅρια μεταξὺ τῆς *ἐνεργείας* καὶ τοῦ *τέλους*, τοῦ *σκοποῦ*, τόσο περισσότερο χάνει κάθε ἐλπίδα ὁ πιστὸς γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμῶν του στὸ παρὸν. Ἀπ' τὴν ἄλλη ζωὴ τοῦ *χριστιανισμοῦ* πέρασε στὰ γερατειὰ τοῦ *καπιταλισμοῦ* καὶ στὴν ἄλλη γενιὰ τοῦ *κομμουνισμοῦ*, σ' αὐτὴ τὴν ζωὴ δὲν ὑπῆρχε πιθανότης ἱκανοποιήσεως τῆς ἡδονῆς, τῆς ἐπιθυμίας.

Ὁ *χρόνος* εἶναι τεμαχισμένος καὶ ἀπροσδιόριστος, ἀνήκει σὲ κάποιον ἄλλον, στὸν *θεό*, στὸν *κομισάριο* ἢ ἀπροσώπως στὸ σύστημα· ἡ ἀποδοχὴ τῶν «*βραχὺ καὶ ἄνισον καὶ ἐγγὺς ἀλογίας ρυθμῶν*» ἀποβλέπει στὴν θεοποίηση τοῦ *χρόνου*, στὴν ἀπόλυτη ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ὀριστικὴ ἐγκατάλειψη κάθε

έννοιας *αύτονομίας*. Γνωρίζουν όλοι ότι ή *μουσική άρμονία* έπιτυγχάνει τήν *κατάργηση* του *χρόνου*, ως πολιτικής έννοιας και έπιτρέπει ή και έπιβάλλει τήν *κατάκτηση* του *έρωτος*. ό *έρως* και ή *μουσική άρμονία* έκφράζονται *έκτός χρόνου*, δέν έμπεριέχουν είς τήν έκφρασή τους τήν έννοια του χρόνου.

Τήν άπόλυτη έξάρτηση του άνθρώπου άπ' τόν χρόνο τήν επέβαλε ή προτεσταντική ήθική: «ό χρόνος δέν διαρκεί, τρέχει *άμείλικτα*», θα φωνάξει ό *αίδεσιμώτατος* *Όλιβερ Χέϋγουντ* στο άκροατήριό του το 1694. «*άλλά αυτό που είναι αιώνιο έπικρέμεται. Στόν κόσμο αυτόν κερδίζουμε ή χάνουμε τήν αιώνια χάρη. Το μεγάλο βάρος τής αιώνιότητας κρέμεται άπό λεπτές και εύθραυστες κλωστές... Ώ! Κύριοί μου, κοιμᾶστε τώρα, άλλά θα ξυπνήσετε στην κόλαση, άπό όπου δέν υπάρχει λύτρωση*»⁴⁵. Ήταν ή έποχή τής ολοκληρωτικής κυριαρχίας τής προτεσταντικής ήθικής στην *Άγγλία*, μετά το θάνατο του *Όλιβερ Κρόμβελ*, τήν ανάπτυξη του έμπορίου με τισ *Ίνδίες* και του *καπιταλιστικού πνεύματος*, με κέντρο το *Μάντσεστερ*, όπου έζησε και ό *Όλιβερ Χέϋγουντ*, και κύριο είσαγωγικό λιμένα μαζί με το *Λίβερπουλ*. ό άνθρωπος ήταν ένα άπλο έξάρτημα τής θεϊκής έπιταγής, δέν του άναγνωριζόταν ούδεμία προσωπική βούληση· άκόμη κι ό χρόνος του άνήκε στο Θεό, κι ήταν υποχρεωμένος νά τόν δαπανήσει κατά τας έντολάς του Θεού, διαφορετικά θα ήταν καταδικασμένος στην αιώνια κόλαση. Ή προέκταση τής έξαρτήσεως άπ' τόν χρόνο είναι ή προσήλωση στις αρχές τής προτεσταντικής ήθικής, διότι ό χρόνος έκάστου άνήκει στο Θεό του και όφείλει άξιοποιείν αυτόν κατά τας έντολάς του, έπομένως είναι υποχρεωμένος άφιερῶσαι τόν χρόνο του στην παραγωγή άγαθών, στην *καπιταλιστικά ανάπτυξη*. ό άνθρωπος έχασε όχι μόνο τήν ταύτιση τής *ένεργείας* του με το τέλος, τήν *ίκανοποίηση* τής *ήδονης*, άλλά και τή δυνατότητα πολιτικής *έπιλογής*⁴⁶, προσωπικής βουλήσεως. Πολλοί ήταν οί *αίδεσιμώτατοι* με τόν ίδιο λόγο, όπως και ό *Όλιβερ Χέϋγουντ*, διαφορετικά δέν ήταν εύκολη ή έμπέδωση τής προτεσταντικής ήθικής.

Ή άπόσταση άπ' τόν *Άπόλλωνα* είναι *άπειρη*, άλλος κόσμος, άλλη αντίληψη ζωής· ή έννοια του χρόνου δέν υπήρχε είς τόν θεόν, ως θεός και *άθάνατος*, άλλά ούτε και είς τούς πιστούς του, όταν προσέρχονταν είς τούς ναούς του και περισσότερο είς τούς *Δελφούς*, άλλά και είς τὰ άλλα *ιέρα* του ή όταν *άπευθύνονταν* προς

⁴⁵ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ό πολίτης και ό παραγωγός», ό. ά. σελ. 165, άπ' το άρθρο του Ε. Ρ. Thompson, «Temps, travail, capitalisme industriel», περιοδ. Libre, τχ, 5, 1979, σελ. 44.

⁴⁶ Όρα, «Οί μικροί βάρβαροι», σελ. 17, ό. ά.

τὸν ἴδιο, πρὸς τὸν Λοξία. Ὁ πλοῦτος, τὸ κυνήγι τῆς παραγωγικότητας, τὸ κοινωνικὸ ὄνειρο τῆς ἐποχῆς μας, ἦταν ἔννοιες ἄγνωστες, ἀλλὰ καὶ καταδικαστέες, εἰς τοὺς Ἑλληνας· ἡ Σαπφώ, ἡ καλύτερη ποιήτρια τῆς παγκοσμίου ἱστορίας -ἔγραψε εἰς τὴν αἰολικὴ διάλεκτο, ἡ ὁποία δὲν εἶχε τὴ δασεῖα καὶ εἶχε τὸ α- ἀντὶ τοῦ η-, περιγράφει τὴν πλήρη περιφρόνηση τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸν πλοῦτο:

*ὁ πλοῦτος ἄνευ ἀρέτας οὐκ ἀσίνης πάροικος·
ἀ δ' ἀμφοτέρων κρᾶσις εὐδαιμονίας ἔχει τὸ ἄκρον*⁴⁷.

Δηλαδή, μᾶς λέει ἡ Λεσβία ποιήτρια,

*ὁ πλοῦτος χωρὶς τὴν ἀρετὴ δὲν εἶναι ἀβλαβῆς συγκάτοικος·
ἡ κρᾶση ὁμως ἀμφοτέρων ἔχει ὡς τέλος τῆς τὴν εὐδαιμονία.*

Ἀναγνώριζε ἡ Σαπφὼ τὴν ἀπόκτηση τοῦ πλούτου, ἀλλὰ ὄχι ὡς αὐτοσκοπὸ, ὡς τέλος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, παρὰ μόνο ὡς μέσον γιὰ τὴν εὐχαρίστηση στὴ ζωὴ, τῆς εὐδαιμονίας· οἱ ἀναφορὲς ἔχουν ἓναν καὶ μοναδικὸ σκοπὸ, τὴν σύγκριση τῶν διαφορετικῶν ἀντιλήψεων ζωῆς. Ἀπαντᾷ στὴ μονοσήμαντη βιομηχανικὴ λογικὴ, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει, ὅτι ἓνας καὶ μοναδικὸς εἶναι ὁ δρόμος τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου· ὁ κόσμος εἶναι ἑτερογενῆς καὶ πολυπολικός, λέει ἡ ποιήτρια, μὲ τὴν ὁρολογία τῆς ἐποχῆς μας, καὶ ὄχι μονοπολικός, ὅπως τὸν προορίζει ἡ βιομηχανικὴ λογικὴ⁴⁸. Τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Σόλων, ὁ ὁποῖος ἔζησε τὴν αὐτὴν ἐποχὴ μὲ τὴ μεγάλη ποιήτρια (622-568, περίπου π.Χ. αὐτή, 640-559 ὁ φιλόσοφος καὶ μέγας νομοθέτης)· ἦταν, δηλαδή, κοινὴ πεποίθηση διὰ τοὺς Ἑλληνας ἡ ἀπαξίωση τοῦ πλούτου, τὴν περίοδο, μάλιστα, τῶν ὀλιγαρχικῶν πολιτευμάτων, τῶν τυράννων, μὲ τὴν ἰσχυρότερη τάση στὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἱστορία πρὸς τὴν ἐπιδίωξη τοῦ πλούτου καὶ τὴ μονοσήμαντη λογικὴ:

*Πλούτου δ' οὐθὲν τέρμαν πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται*⁴⁹.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται εἰς τὸν νομοθέτη, ὅταν μελετᾷ τὸν σκοπὸ ἀποκτήσεως περιουσίας, πλούτου,

⁴⁷ Σαπφώ, ἀπ. 249, Oxford, 1979, μετάφραση δική μου.

⁴⁸ Ὅρα, «Ἑτερογενῆς καὶ πολυπολικὸς κόσμος», εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἑμμελλοῦς».

⁴⁹ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», βιβλ. Α', κεφ. γ', παρ. 9, (1256β34), μετάφραση δική μου.

Τοῦ πλοῦτου δὲν ὑπάρχει οὐδὲν δεδομένο τέρμα διὰ τοὺς ἄνδρας,

κι ἔκανε χρήση τῆς ὁ φιλόσοφος διακόσια πενήντα χρόνια μετὰ τὸν μεγάλο πολιτικό.

Παρόμοια ἀναφορὰ θὰ συναντήσουμε καὶ εἰς τὸν *Κομφούκιο*, ἀπ' τὰς ἐλαχίστας γνώσεις μας διὰ τὸν μεγάλο διδάσκαλο· ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὴν σημασία τῶν *ἠθικῶν ἀξιῶν* τῆς φιλοσοφίας του ἢ *Anne Cheng*, ὑπογραμμίζει τὴν ἔμφαση τοῦ φιλοσόφου εἰς τὴν ἠθικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸ ἦθος του κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ὀρολογία, ὡς ὀλοκληρωμένου πολίτου, θὰ λέγαμε· εἶναι σαφέστατη ἡ περιφρόνησή του πρὸς τὸν πλουτισμό:

Ὁ χρηστὸς ἄνθρωπος γνωρίζει τὴν δικαιοσύνη, ὁ ταπεινὸς ἄνθρωπος, ὁ χυδαῖος, δὲν γνωρίζει παρὰ μόνο τὸ κέρδος. (IV, 16, «Συνομιλιῶν»)

Ὁ χρηστὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀμερόληπτος καὶ ἐνατενίζει τὸ σύμπαν, ὁ ταπεινός, ἀγνοῶν τὸ σύμπαν, ἐγκλωβίζεται εἰς τὴν στενοκεφαλιά του (II, 14, «Συνομιλιῶν»)⁵⁰.

Πόσο κοντὰ βρίσκονται ἡ *Σαμφῶ*, ὁ *Σόλων* καὶ ὁ *Κομφούκιος*, μὲ ἐλάχιστα χρόνια διαφορᾶς, ἕναν αἰῶνα μόνο, ὡς πρὸς τὴν ζωὴ τους, ἀλλὰ μὲ τόσα κοινὰ σημεῖα...

⁵⁰ Anne Cheng, « Histoire de la pensée chinoise », ἐκδόσεις, Seuil, σελ. 67, Paris, 1997, μετάφραση δική μου.

Λήθη έναρμονίου μέλους

Όταν ή Σαπφώ και ό Σόλων έπαινοϋσαν τήν *ἀρετή*, έννοοϋσαν τήν *έλευθέρα πολιτική πρακτική* και τήν *μουσική άρμονία* τοϋ *λόγου*, τήν άρρηκτη σύνδεσή τους, όπως τήν διατύπωσε, λίγα χρόνια μετά, ό *Ήράκλειτος*. ή *ἀρετή* ήταν τρόπος ζωής και πολιτική έκφραση περισσότερο και όλιγώτερο ήθική έπιταγή, με τήν έννοια τής χριστιανικής θρησκείας. Ή κρίσιμη καμπή γίνεται είς τήν έποχή τοϋ *Σταγειρίτου*, όταν ό *ένεργός πολίτης* παραχωρεϊ τήν θέση του είς τόν *άπράγμονα* κι αυτός στη συνέχεια στον *άχρειο* τής *έλληνιστικής έποχής*, για τήν διαδοχή του άπ' τόν *κυνικό* τής *ρώμαϊκής κατακτήσεως*. ή έμφαση είς τήν πορεία τοϋ έλληνικού πολιτισμοϋ ένδιαφέρει, διότι είναι ό μόνος με συστηματικά θεωρητικά κείμενα, αλλά και αποδείξεις πολιτικής πρακτικής, μουσικός λόγος, τραγωδίες, φιλοσοφία, ρητορικός λόγος, ποίησις και πεζός λόγος, στη δυτική παράδοση, ό όποϊος μάς έπιτρέπει και τήν σύγκριση με τίς μετέπειτα έποχές. οί αναφορές μας στον *κινεζικό πολιτισμό* έχουν τήν έννοια τής *συγκρίσεως* με άλλους ιστορικούς λαούς, άν και οί προσβάσεις μας είναι έλάχιστες και τά πονημάτια δέν προβάλλονται ως έξαντλητική μελέτη τοϋ θέματος.

Ή κρίσιμη καμπή ήρθε μετά τήν *παρακμή* τής *πόλεως* και τήν κατάτμηση τής *πολιτικής πρακτικής*, τής μεταπτώσεως τοϋ *πολίτου* σε *παραγωγό* και *πιστό*⁵¹. στη μελέτη μάς ένδιαφέρει ή πορεία του ως πρακτική και ως τρόπος ζωής. Ό *άπράγμων* ακολουθοϋσε τόν *ένεργό πολίτη* κι ήταν, σε μεγάλο βαθμό, συμπλήρωμά του, διότι δέν είναι δυνατόν και στην άκμή τής *άμέσου δημοκρατίας* όλοι νά είναι ένεργοί, κάποιοι πάντοτε ακολουθοϋν. όταν ή *πλειοψηφία* είναι ένεργοί πολίτες, τότε ή *άμεσος δημοκρατία* βρίσκεται είς τήν άκμή της και οί πολίτες της είναι *όπλίτες* και στρατηγοί, *δικαστές*, *ποητές*, *μουσικοί* και *φιλόσοφοι*, έχουν τήν άνεση τής έκτελέσεως όλων τών λειτουργιών τής δημοκρατίας. όσο μειώνεται τò ποσοστό τών ένεργών πολιτών, τόσο έκπίπτει ή δημοκρατία κι όταν γίνονται μειοψηφία έχει εισέλθει στην περίοδο τής παρακμής, τότε γίνεται αποδεκτή ή *κατάτμηση* τών *λειτουργιών* τής *δημοκρατίας*, ό *πολίτης* δέν είναι πλέον *όπλίτης*, χρησιμοποιεϊ μισθοφόρους, στους *δραματικούς άγώνες* έπιτρέπεται ή *έπαναδιδασκαλία τραγωδιών*, όπως έγινε μετά τò 393 π.Χ., ό *ποιητής* δέν είναι και *ύποκριτής* και *μουσικός* τής τραγωδίας του, ό *δικαστής* είναι πλέον ειδικός, ό *πολιτικός* δέν είναι *στρατηγός*, ό φιλόσοφος κλείνεται σταδιακά στη *σχολή του* κι ό *ένεργός πολίτης* χάνεται άπ' τήν σκηνή, με τόν

⁵¹ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ό πολίτης και ό παραγωγός», ό. ά. σελ. 38, κ.έ.

ἀπράγμονα κυρίαρχο καὶ δεσπόζοντα στὶς παραχωρήσεις πρὸς τοὺς βασιλεῖς καὶ στὴν ἐξαγορὰ συνειδήσεων σὲ ὀλόκληρη τὴν πολιτεία, ἐνῶ τὸ κυνήγι τοῦ πλούτου ἐπιβάλλεται ὡς τρόπος ζωῆς, ὡς νοοτροπία. Ἄλλωστε ὁ πλοῦτος τῶν Ἑλλήνων τὸν τέταρτο αἰῶνα ἦταν πολὺ περισσότερος ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ πέμπτου, καὶ φυσικὰ ἀπείρως περισσότερος ἀπ’ τὴν ἐποχὴ τῶν Μηδικῶν πολέμων· τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸ μέτρο συγκρίσεως τῆς ἐποχῆς μας, τῶν Ἀθηναίων τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἦταν πολλαπλάσιο τῶν προγόνων τους τοῦ πέμπτου, καὶ ἐκεῖνο τοῦ τρίτου πολλαπλάσιο ἐκείνου τοῦ τετάρτου.

Στὴν κατάσταση αὐτὴ ἔρχεται ὡς φυσικὴ συνέχεια ἡ ἀποχώρηση τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπ’ τὸ κέντρο τῆς πόλεως· δὲν δύναται προσφέρειν πολλὰ ὁ Λοξίας, διότι ἄλλος εἶναι ὁ δικός του ἀμφιθυμικὸς λόγος κι ἄλλη ἢ προσδοκία τῶν πιστῶν του· οἱ χρησμοὶ τοῦ Λοξίου δὲν λένε τίποτε κι οὔτε εἶναι δυνατόν ἐρμηνεῦσαι αὐτοὺς οἱ ἀχρεῖοι, χρειάζονται πολὺ πνευματικὸ κόπο καὶ περισσότερο πολιτικὸ θάρρος γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν συνεπειῶν τους. Ὅταν ὁ πολίτης, ἐὰν καλεῖται πλέον πολίτης ὁ ἀχρεῖος καὶ ὁ κυνικός, μοναδικό του μέλημα ἔχει τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς ὅποιας ἐπιθυμίας τοῦ κυριάρχου, βασιλέως, τυράννου ἢ αὐτοκράτορος, τότε δὲν ἀντέχει ψυχολογικὰ τὴν διερεύνηση τῶν ἀποχρεώσεων τοῦ δελφικοῦ λόγου· ἡ Πυθία χάνεται στὰ ἐνδότερα τοῦ ναοῦ καὶ προβάλλει στὴ θέση τῆς ἡ ὑποτακτικὴ πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῶν ἰσχυρῶν ἰέρεια. Οἱ ἀνατολικοὶ θεοὶ διαδέχονται τοὺς ἐλληνικοὺς κι ἡ μουσικὴ προσαρμόζεται ἀναλόγως· τὸ ἐναρμόνιο μέλος μένει γιὰ τοὺς γραμματικούς, στὶς μελέτες τους τῆς κλασικῆς γραμματείας καὶ στὴ δημοτικὴ ποίηση, τὴν ἀποσυρθεῖσα στὶς μικρὲς κοινότητες καὶ στὰ ὄρη⁵². στὶς μεγάλες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας οἱ αὐτοκράτορες λατρεύονται ὡς θεοί, ἕως ὅτου τοὺς κατατομήσουν, κι οἱ μουσικοὶ ῥυθμοὶ εἶναι ὅλοι σχεδὸν «βραχὺ καὶ ἄνισον καὶ ἐγγὺς ἀλογίας».

⁵² Ὅρα, «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 8, ὁ. ἄ.

Ὁ Πλάτων ἐπιβεβαιώνεται, ἔστω καὶ ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπ' τὴν φιλοσοφική του θεωρία· ἡ πολιτικὴ πρακτικὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προσαρμόσθηκε πρὸς τὶς ἐπιλογὲς τῶν ἐκλελυμένων, δηλαδὴ, ἀντεστράφη ὁ φόβος τοῦ φιλοσόφου: «δεδοχθῶ μὲν δὴ τὸ ἄτοπον τοῦτο, νόμους τὰς ὠδὰς ἡμῖν γεγονέναι»⁵³. Ἐπιβεβαιώθηκε, ἀλλὰ ἀντιστρόφως ἀπ' ὅτι τὸ περιέμενε· ὅταν ἔγραφε, ἔχουμε ἀποδεχθεῖ λοιπὸν ἐμεῖς αὐτὸ τὸ ἄτοπο, ἔχουμε θεσπίσει τὰς ὠδὰς ὡς νόμους, ὁ Πλάτων ἐννοοῦσε τὸ *ἐναρμόνιο μέλος*, ἀλλὰ ἐπεκράτησαν τελικὰ οἱ ῥυθμοὶ τῶν *ἐκλελυμένων*. δὲν τὸ εἶχε διανοθεῖ αὐτὸ ὁ φιλόσοφος, ὅτι θὰ ἐρχόταν ἡ ἐποχὴ μὲ τέτοια μουσικὴ ἐξαχρείωση. Κι ὅμως συνέβη.

Ἡ περιδιάβαση εἰς ὅλας τὰς πτυχὰς τῆς ἀρμονίας τῆς ἐλληνικῆς μουσικῆς εἶναι μακρὰ καὶ ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τοῦ πονήματος· ἡ ἐμμονὴ εἰς τὸν Πλάτωνα ἀρμόζει πλέον εἰς τὰς ἀναζητήσεις μας, ὡς ἐνδεικτικῆς, διότι εἰς αὐτόν, ἔστω καὶ μέσω τῶν νεοπλατωνικῶν σχολῶν, ἀναφέρεται ἡ δυτικὴ σκέψη· οἱ ρίζες τῆς ἀνάγονται ἕως τὴν Ἀκαδημία: «Ἄλλὰ μὴν τὸ εὐρυθμόν γε καὶ τὸ ἄρρυθμον τὸ μὲν τῇ καλῇ λέξει ἔπεται ὁμοιούμενον, τὸ δὲ τῇ ἐναντία, καὶ τὸ εὐάρμοστον καὶ ἀνάρμοστον ὡσαύτως, εἴπερ ῥυθμὸς γε καὶ ἀρμονία λόγῳ, ὥσπερ ἄρτι ἐλέγετο, ἀλλὰ μὴ λόγος τούτοις. Ἄλλὰ μὴν, ἢ δ' ὅς, ταῦτά γε λόγῳ ἀκολουθητέον. Τί δ' ὁ τρόπος τῆς λέξεως, ἢν δ' ἐγώ, καὶ ὁ λόγος; οὐ τῷ τῆς ψυχῆς ἦθει ἔπεται;»⁵⁴. Ὀλίγον πρότερον ἀναφέρεται καὶ πάλι εἰς τὸν Δάμωνα ὁ φιλόσοφος, τὸν ὁποῖον συμβουλεύεται συνέχεια διὰ τὴν ἀντιστοιχία τῶν ῥυθμῶν μὲ τὰς καταστάσεις ἀνελευθερίας, ὑβρεως ἢ μανίας· εἶναι ζωντανὴ ἢ παράδοση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, τῆς ἀμέσου καὶ πηγαίας συνδέσεως *μουσικῆς* καὶ *λόγου*, μὲ τὴν *ἀρμονία* ὡς καθοριστικὴ. Ἀλλά, λοιπὸν, ὁ εὐρυθμὸς τρόπος μουσικῆς καὶ ὁ ἄρρυθμος ἀκολουθεῖται καὶ ὁμοιάζει μὲ τὴν εὐάρμοστη λέξη καὶ τὴν ἀνάρμοστη ἀντιστοίχως, ἐπειδὴ ὁ ῥυθμὸς καὶ ἡ ἀρμονία ἔγιναν γιὰ τὸν λόγο, ὅπως προαναφέραμε, κι ὄχι ὁ λόγος γιὰ ἐκεῖνα. Ἀλλὰ λοιπὸν, λέει Ἀδείμαντος, αὐτά, ὁ εὐρυθμὸς καὶ ὁ ἄρρυθμος τρόπος τῆς μουσικῆς, ὀφείλουν ν' ἀκολουθοῦν τὸν λόγο. Ποιό, ὁ τρόπος τῆς ὁμιλίας, ἀπαντῶ, λέω ἐγώ, καὶ ὁ λόγος; δὲν ἔπεται αὐτὸς τὸ ἦθος τῆς ψυχῆς;

Ἡ ἀλλαγὴ στὸ ἦθος τῆς ψυχῆς ἦταν ἡ κρίσιμη μεταβολὴ στὴν κοινωνία καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ· εἶχαν ἄλλο τρόπο ζωῆς, ἦταν

⁵³ Πλάτωνος, «Νόμοι», βιβλ. Ζ', 799ε, μετάφραση δική μου.

⁵⁴ Τοῦ ἰδίου, «Πολιτεία», βιβλ. Γ', 400δ, μετάφραση δική μου.

έκλελυμένοι, διότι ἡ μουσική τους ἔκφραση ἦταν εἰς τοὺς «βραχὺ καὶ ἄνισο καὶ ἐγγὺς ἀλογίας ρυθμούς» καὶ ἄρμοζαν πρὸς τὰς ἐκλελυμένας πολιτείας καὶ τὰ πλοῖα μὲ ἐκλελυμένους ἄρμους⁵⁵. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἐπίσημη πολιτεία, μὲ τοὺς ἀχρείους καὶ τοὺς κυνικοὺς στὴ συνέχεια προσδίδειν τὸν τόνο τῆς ζωῆς· οἱ ἐστίες ἀντιστάσεως εἶχαν περιορισθεῖ σὲ δύο πόλους, στὶς φιλοσοφικὰς καὶ ἄλλες σχολάς, καὶ κυρίως εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ μὲ μόνη τὴν γραμματικὴ μελέτη τῆς ἁρμονίας, καὶ εἰς τὰς μικρὰς κοινότητας εἰς τὰς ὄρεινὰς καὶ νησιωτικὰς περιοχάς, ὅπου εἶχε παραμείνει ζωντανὴ ἡ μουσικὴ παράδοση καὶ τὸ ἔναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς, ἔστω καὶ χωρὶς τὴν συμπλήρωσίν του μὲ τὴν τραγωδίαν, παρὰ μόνο μὲ τὴν κωμωδίαν, ὡς ἐκτόνωση τῆς πηγαίας ἀνάγκης τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ διαφορὰ ἐστιάζεται πρῶτιστως εἰς τὸν τρόπον προσεγγίσεως τῆς κλασικῆς παραδόσεως, δηλαδὴ, ἀποδεχόμεσθε μόνο τὴν γραπτὴν καὶ ἐπίσημην παράδοσιν τῶν σχολῶν, τότε εὐλόγως ἐπηρεαζόμεσθε ἀπ' τὸν Κῆπον καὶ τὴν Στοά, μὲ φυσικὸν ἐπακόλουθον τὸν νεοπλατωνισμόν, ἢ ἀναγνωρίζουμε ὡς καθοριστικὸν παράγοντα εἰς τὴν παράδοσιν αὐτὴν καὶ τὶς κοινότητες; Τὴν ἀπάντησιν μᾶς τὴν δίδει ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, ὅταν, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς, τοὺς κατοίκους τῆς δευτέρας μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρεια μεγάλης πόλεως τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ ἰσοτίμου σχεδὸν κέντρου τῶν ἐλληνικῶν σπουδῶν, ἐπισημαίνει ἀπ' τὴν πρώτην παράγραφον: «αἴσχιον γὰρ εἶναι δοκεῖ νῦν μουσικὴν ἐπιτηδεύειν, ἢ πάλαι ποτὲ ἐδόκει τὸ πλουτεῖν ἀδίκως. οὐ μὴν ἀφέξομαι διὰ τοῦτο τῆς ἐμοὶ δυνατῆς ἐκ μουσῶν ἐπικουρίας»⁵⁶, ἐνῶ προηγουμένως εἶχε ἀναφερθεῖ στὶς ρίζας τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως στὴν ἐπιστολὴν του πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, «... σώζεται δὲ ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς ὑμᾶς ἔτι τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς ὡσπερ ἐμπύρευμά τι σμικρόν...», ὅτι σώζεται ἀπ' τὴν ἐποχὴν τῆς ἀμέσου δημοκρατίας εἰς ἐσᾶς κάτι ἀπ' τὴν ἀρετὴν τῶν προγόνων σας ὡσάν ἕνα καρβουνάκι μικρό...

Εἶχε πλήρη ἐπίγνωσιν τῆς καταστάσεως στὴν Ἀντιόχεια ὁ νεαρὸς ἡγεμὼν, ὅταν ἔγραφε τὴν ἐπιστολὴν του στὴν πορεία του κατὰ τῶν Περσῶν καὶ τὴν εἰσβολὴν Ἑλληνος βασιλέως, γιὰ πρώτην φορὰ μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον, τόσο βαθειὰ στὸ ἐσωτερικὸν τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας· εἶχε ἀπογοητευθεῖ, ὅχι τόσο ἐπειδὴ εἶχαν γίνεαι οἱ κάτοικοί της Χριστιανοί, οἱ περισσότεροι ἄλλωστε ἦσαν αἰρετικοί, Ἀρειανοί, ἀλλὰ γιὰ τὸν εὐδαιμονισμόν τους καὶ τὸν ἄκρατον πλουτισμόν τους. Ὅποτε τοὺς ἀπαντᾷ, σήμερον πιστεύετε ὅτι εἶναι

⁵⁵ Ὁ. ἀ. σελ. 15.

⁵⁶ Ἰουλιανοῦ αὐτοκράτορος, «Ἀντιοχικὸς ἢ μισοπώγων», 337βγ, «Ἀθηναίων τῇ Βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ», 269δ, μετάφραση δικῆ μου καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», ὁ. ἀ. σελ. 12 καὶ 13.

αίσχροτερο ἢ ἄσκησις τῆς μουσικῆς παιδείας, μουσικὴν ἐπιτηδεύειν, ἐνῶ τὸ πάλαι ποτὲ ἐθεωρεῖτο τὸ πλουτεῖν ἀδίκως. Ἀλλὰ ἐγὼ δὲν θὰ ἀνακόψω ποτέ, γιὰ τὸν λόγον αὐτόν, τῆς μεγίστης δυνατῆς δι' ἐμὲ ἐπικουρίας ἐκ τῶν *Μουσῶν*. Ἦταν ἀπ' τοὺς ὀλίγους τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἐλαχίστους, διότι ἐπετυχε τὴν ἀνόρθωσι τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ἀπόκρουση ὅλων τῶν βαρβαρικῶν εἰσβολῶν, στοὺς 18 μῆνες τῆς ἐξουσίας του, ἐνῶ εἶχε πληθώρα ἱκανῶν στελεχῶν καὶ ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος, *Θεμιστιος*, *Σαλούστιος*, *Μάξιμος*, διὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἐλληνικῆς ὡς ἐπισήμου γλώσσης τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως καὶ διὰ τὴν ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων· ἀπὸ πλευρᾶς μουσικῆς ἀρμονίας τὴν ἴδια ἄποψη εἶχαν καὶ οἱ *Καππαδόκες*, τουλάχιστον, *πατέρες* τῆς ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἔστρεψαν τὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα πρὸς τὴν ἀπτική διάλεκτο, ἀλλὰ καὶ τὴν μουσικὴ ἀρμονία⁵⁷.

Ἡ μετάβαση ἀπ' τὸν προφορικὸν στὸν γραπτὸ πολιτισμὸ συνετέλεσε τὰ μέγιστα γιὰ τὶς ἀλλαγές στὴ μουσικὴ ἔκφραση τῶν πολιτῶν· ὁ γραπτὸς πολιτισμὸς ἐπιβάλλει ἄλλη στάση ζωῆς ἀπέναντι στὸ λόγο, ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπ' τὸν προφορικὸν πολιτισμὸ. Ὁ προφορικὸς λόγος πρέπει νὰ εἶναι εὐσύνοπτος καὶ εὐμνημόνευτος, διότι ἀπευθύνεται μίᾳ φορᾶ εἰς τὸν ἄλλον ἄνθρωπο, ὅποτε ὀφείλει ὁ ἀκροατὴς νὰ τὸν ἐνθυμεῖται, ἐνῶ ὁ γραπτὸς λόγος παραμένει καὶ παρέχει τὴν ἄνεση στὸν οἰονδήποτε ἀνατρέξει εἰς αὐτόν: «*Εὐμαθῆς δὲ ὅτι εὐμνημόνευτος. Τοῦτο δὲ ὅτι ἀριθμὸν ἔχει ἢ ἐν περιόδοις λέξις, ὃ πάντων εὐμνημονευτότατον. διό καὶ τὰ μέτρα πάντες μνημονεύουσιν μᾶλλον τῶν χύδην*»⁵⁸, γράφει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν «*Ῥητορικὴν*» του, ὑπογραμμίζων τὴν σημασίαν τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν φράσεων εἰς ἐκάστην περίοδον καὶ τοῦ μέτρου διὰ τὴν ἀπομνημόνευση τοῦ λόγου. Ὅσο περισσότερο παρητεῖτο ὁ πολίτης ἀπ' τὴν ἄσκησι τῶν δικαιωμάτων του, τόσο ἐστρέφετο στὸν γραπτὸν λόγο, τόσο ἐγκατέλειπε τὸ μέτρο καὶ προτιμοῦσε τὴν χύδην γλῶσσα, δηλαδὴ, καταπατοῦσε καὶ τὴν προσωδία τῆς ἐλληνικῆς.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἡ δημοκρατία ἀποτελοῦσε ἀπλή ἀνάμνηση, καὶ ἡ ἄμεσος δημοκρατία ἀπώτατο παρελθόν, ἐνῶ ἡ ῥητορικὴ ἦταν ἀντικείμενο γραμματικῶν ἀσκήσεων κατὰ τὴν ἐκμάθησι τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ γιὰ τὴν ἐκπαίδευσι τῶν νομικῶν στίς πολλὰς νομικὰς σχολὰς τῆς αὐτοκρατορίας, κυρίως τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματός της· οἱ φιλοσοφικὰς σχολὰς ἦταν συμπλήρωμα τῶν

⁵⁷ Ὅρα, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 8, ὁ. ἀ.

⁵⁸ Αὐτόθι, σελ. 11. Ἀριστοτέλους, «Ῥητορικὴ», βιβλ. Γ', κεφ. θ, παρ. 3, (1409β4-7), μετάφρασι δική μου.

νομικῶν κι εἶχαν γίνει πλέον σχολές με τὴν γνωστὴ ἕως τὶς μέρες μας ἔννοια. Ἀποκεκομμένες πλήρως ἀπ’ τὴν ζωὴ τῶν πόλεων, ὄχι μόνο τὴν πολιτικὴ ζωὴ ἢ ὁποῖα δὲν ὑπῆρχε, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ, ἐπιδίδονταν στὴ μελέτη τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν τῆς κλασικῆς ἐποχῆς· ἡ ἀνάδειξη τῶν διαφόρων νέων σχολῶν ἦταν περισσότερο ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ γιὰ τὴν προσέλκυση μαθητῶν ἢ τῆς εὐνοίας τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἐποχῆς, παρὰ τοῦ γνησίου φιλοσοφικοῦ προβληματισμοῦ, με ἀφετηρία τὴν πολιτικὴ ζωὴ.

Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, αἱ ὁποῖαι διατηροῦσαν τὴν πρωτοκαθεδρία εἰς τὸν φιλοσοφικὸ διαλογισμό, ἢ ἴδια κατάσταση ἐπικρατοῦσε, με τὶς πολλὰς σχολὰς καὶ τὸν ὀξύτατο ἀνταγωνισμό μεταξύ τους· ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη δὲν ἦταν οὔτε κἂν ἡ σκιὰ τῆς παλαιᾶς, καὶ μόνο τὸ ὄνομα διατηροῦσαν ὡς ἀνάμνηση, νεοπλατωνισμός, νεοαριστοτελισμός, παρὰ τὴν προσέλευση πληθώρας μαθητῶν ἀπ’ ὅλες τὶς ἄκρες τῆς αὐτοκρατορίας. Τὴν παράδοση τῆς ἴσης μεταχειρίσεως τῶν μαθητῶν, Ἑλλήνων, Λατίνων καὶ ἄλλων ἐθνοτήτων τὴν διατηροῦσαν ὀλοζώντανη, ὅπως τοῦ *Καρχηδονίου Κλειτομάχου*, Ἀσδρούβα τὸ πατρικὸ του, ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη ἀρχηγὸς τῆς Ἀκαδημίας, τὸ 129 μ.Χ.⁵⁹, διαδεχθεὶς τὸν Καρνεάδην· ἡ ἐπιρροὴ τῶν νέων σχολῶν ἦταν διαφορετικὴ στὰ δύο τμήματα τῆς αὐτοκρατορίας. Στὸ ἀνατολικό, παρὰ τὴν ἴδρυση σὲ αὐτὸ τῶν περισσοτέρων νέων παραφυάδων τῶν σχολῶν καὶ τὴν διείσδυσή τους ἀκόμη καὶ στὶς μητρικὲς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἐπιρροὴ ἦταν μικρότερη· στὸ δυτικὸ, παρὰ τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος, ἡ διάδοσή τους ἦταν μεγαλύτερη στὴ Ρώμη καὶ σὲ ὅλες τὶς ἄλλες πόλεις.

Ἡ ἐξάπλωσή τους εἶχε ἄμεση σχέση με τὴν διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διότι οἱ μεταφράσεις τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων στὴ λατινικὴ ἐγίνοντο γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἀνάδειξη πολλῶν *Ρωμαίων φιλοσόφων*, ὅπως ὁ *Σενέκας*, μαζί με τὴν κλασικὴ ἐποχὴ τῶν λατινικῶν γραμμάτων κατὰ τὴν διακυβέρνηση τοῦ *Αὐγούστου*· παρέμειναν οἱ ῥωμαϊκὲς σχολὰς σὲ ἄμεση καὶ στενὴ ἐξάρτηση ἀπ’ τὶς ἀντίστοιχες τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ με τὴν ἀναγνώριση τῆς ἑλληνικῆς ὡς κυρίας γλώσσης τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς φιλοσοφίας, ὁ λόγος τῆς, ἦταν ἄλλος καὶ ὄχι ἡ αὐτόνομη καὶ δημιουργικὴ σκέψη τῶν παλαιῶν θεραπόντων τῆς· εἶχαν περιορισθεῖ αὐτοὶ σημαντικά, ἂν δὲν εἶχαν χαθεῖ ἐντελῶς, μαζί με τὴν λήθη τοῦ ἐναρμονίου μέλους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ἀπόλλωνος.

⁵⁹ Αὐτόθι, σελ. 27.

Οἱ πιστοὶ τῆς μονοσημάντου λογικῆς ἀδυνατοῦσαν ἐπικοινωνῆσαι μὲ τὸν *Λοξίαν* καὶ τοὺς χρησμούς του, ἐνῶ διατηροῦσαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἐπικοινωνία τους μαζί του οἱ ἀπλοὶ κάτοικοι τῶν *κοινοτήτων* στὴν καθημερινή τους ζωὴ καὶ στὴν ἄσκηση τῆς κωμωδίας, ἀλλὰ πολὺ ὀλιγώτερον οἱ κάτοικοι τῶν μεγάλων πόλεων, ἐπειδὴ εἶχαν ὑποστῆ τὴν «πλύση» ἐγκεφάλου τῆς *κυνικῆς νοοτροπίας* κι ἐπειδὴ δὲν ἀσκοῦσαν καθόλου αὐτοὶ τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ, κάτι τόσο διαδεδομένο στὶς κοινότητες, κυρίως τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, γιὰ τὶς ὁποῖες διαθέτουμε καὶ ἱστορικὲς μαρτυρίες· ἡ ἐπιβίωση τῆς διονυσιακῆς λατρείας στὴν καθαρὴ μορφή της, κατὰ ταῖς *Ἀποκριές*, *τῆς λατρείας τῶν δαιμόνων* καὶ τῶν *νεραϊδῶν*, σὲ ὁλόκληρη τὴν *Ὑπαιθρο*, ἡ μεταφορὰ τῆς λατρείας, μὲ τὸ ἴδιο τελετουργικό, σὲ *ἀγίους* τῆς *χριστιανικῆς θρησκείας*⁶⁰, ὅπως καὶ ἡ σχετικὴ αὐτονομία στὰ θέματα τῶν κοινοτήτων, εἶναι ἐλάχιστα ἀπ’ τὰ παραδείγματα, ἂν καὶ τὸ θέμα μας δὲν εἶναι αὐτό, ἀπλῆ ἀναφορὰ γίνεται. Ἡ ἐπιβίωση τῶν ριζῶν τους σὲ πολλοὺς πολιτισμοὺς ἐνδιαφέρει, διότι ἀποτελεῖ αὐτὸ ἀπόδειξη ἀμύνης, ἀπέναντι στὴν ἰσοπεδωτικὴ λογικὴ τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, ὅπως ἔγινε καὶ ἀπέναντι στὰ τόσα προηγούμενα ὁλοκληρωτικὰ καθεστῶτα πάσης μορφῆς, κι ὄχι ἡ πλήρης μελέτη τοῦ θέματος, ἂν καὶ τόσον ἐνδιαφέροντος μὲ τὸν κυρίαρχο ρόλο πλὴν στὴν ἐποχὴ μας πολλῶν παλαιῶν πολιτισμῶν, κινεζικοῦ, ἰνδικοῦ. Καὶ ἀκολουθοῦν καὶ ἄλλοι.

⁶⁰ Ὅρα, «Τὰ ἀποθύμια τῆς Νυκτός», σελ. 5, ὁ. ἀ.

Ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ

Ἡ ἐξάπλωση τοῦ *χριστιανισμοῦ* ἐπέφερε σημαντικές ἀλλαγές στήν κοινωνική δομή τῆς αὐτοκρατορίας, καθὼς τὰ κατώτερα στρώματα, δοῦλοι καὶ ἀπλοὶ χειρῶνακτες τῶν πόλεων καὶ ἐξαθλιωμένοι ἀγρότες, ἀσπιάσθηκαν εὐκολώτερα τῇ νέα θρησκεία, διότι τὴν ἔβλεπαν ὡς ἐλπίδα σωτηρίας των γιὰ τὴν ἄμοιρη ζωὴ τους· ἡ προσέλευση ἀνθρώπων μεσαίων ἢ ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων ἦταν βραδύτερη στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας, παρὰ στὸ δυτικὸ, ἐνῶ ἡ προσέλευση μορφωμένων *Ἑλλήνων* ἢ *ἐλληνικῆς παιδείας* ἀνθρώπων διευκόλυνε τὴν διείδυση τῆς θρησκείας σὺς *φιλοσοφικὰ σχολὰ* καὶ τὴν ἔναρξη οὐσιαστικοῦ διαλόγου μὲ τὶς παλιὰς *φίσοφικὰς θεωρίες*, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ὅσοι φιλόσοφοι καὶ ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, προσέρχονταν στὴ νέα θρησκεία μετέφεραν καὶ τὸν πνευματικὸν τους πλοῦτον, ὅπως εἶχε κάνει καὶ ὁ *Ἀπόστολος Παῦλος*, δηλαδὴ τὴν *φιλοσοφικὴν* θεώρηση καὶ τὴν *μουσικὴν τῆς ὁλοκλήρωσης*, ἔστω καὶ μὲ τὴν μορφήν τῶν νέων σχολῶν· τὴν σκιαγράφηση τῆς πορείας ἐπιχειροῦμε κι ὄχι τὴν πλήρη περιγραφή τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Στὴν *Ἀνατολή* ἡ ἀναγνώριση τοῦ *χριστιανισμοῦ* ὡς *ἐπισήμου θρησκείας* συνοδεύθηκε μὲ τὴν στροφὴν πρὸς τὴν *κλασικὴν γραμματεία* καὶ τὴν *ἀττικὴν διάλεκτον*, μὲ τὴν *μουσικὴν τῆς ἀρμονίας* ὡς ἀπαραίτητον συμπληρώματος⁶¹· ἡ πορεία αὕτη ἦταν ἀντίστοιχη καὶ στὴ *Δύση*, ἀλλὰ μὲ «ἐπίσημη» γλῶσσα τῆς νέας θρησκείας τὴν *ἐλληνικὴν* καὶ ὡς βοηθητικὴν μόνον τὴν *λατινικὴν*, καθὼς στὴν ἐλληνικὴν, στὴν κοινὴν, εἶχε γραφεῖ ἡ *Καينὴ Διαθήκη*, ἐνῶ καὶ ἡ *Παλαιὰ Διαθήκη* ἦταν γνωστὴ ἀπ' τὴν μετάφραση τῶν *ἑβδομήκοντα*. Ἀπλὴ ὑπενθύμιση εἶναι αὐτά, ὡς ἀπαραίτητα γιὰ τὴν κατανόηση τῆς πορείας τῆς δυτικῆς σκέψεως.

Ἡ στροφὴ πρὸς τὴν ἀττικὴν διάλεκτον καὶ τὴν μουσικὴν ἀρμονία τῆς γλώσσης ἔφερε μαζί της καὶ τὴν *ὑμνωδία* τῆς ἐκκλησίας, μὲ τὴν χρῆση τοῦ *ἑναρμονίου γένους* στὴν *βυζαντινὴ μουσικὴ*· τὸ *ἑναρμόνιον μέλος* ἐπιτρέπει, ἢ καὶ ἐπιβάλλει ἄλλη προσέγγιση πρὸς τὸν Θεόν, κι ὄχι τὴν ἀπόλυτην ὑποταγὴν τῆς *Παλαιᾶς Διαθήκης*, ἢ τὴν ὀριοθέτηση τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Θεὸν στὰ πλαίσια τοῦ *διατονικοῦ* καὶ *χρωματικοῦ* ἀποκλειστικὰ γένους. Ἡ λεπτὴ αὕτη διάκριση ὀριοθετεῖ τὴν ἐξέλιξη, μετὰ τὴν συντάραξη ἀπ' τὶς μεγάλες αἰρέσεις τῆς αὐτοκρατορίας· στὸ βάθος ἐκρίνοντο οἱ σχέσεις τοῦ

⁶¹ Αὐτόθι, σελ. 16

πιστοῦ μὲ τὸν Θεό του, ἐκρίνετο ἡ βιβλικὴ παράδοση στὴ Δύση καὶ ἡ εὐαγγελικὴ στὴν Ἀνατολή· οἱ αἱρέσεις ἐπιζητοῦσαν τὴν ἐπιβολὴ κάποιας μορφῆς ἱερατικῆς καὶ ἱεραρχικῆς κοινωνίας στὴ θρησκεία καὶ στὴν αὐτοκρατορία καὶ ἡ διείσδυσή τους ἦταν προῖον τῆς παλαιᾶς ἀναμετρήσεως τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἰθαγενῶν πληθυσμῶν, μὲ τὶς ἱερατικῆς καὶ ἱεραρχικῆς δομῆς θρησκευτικῆς τους παραδόσεις, στὶς ἐπαρχίες τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, τὶς πλουσιώτερες τότε περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐξάπλωσή τους σὲ Αἴγυπτο καὶ Συρία ἕως τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὶς δυτικῆς ἐπαρχίες, Βόρειο Ἰταλία, Γαλατία καὶ Ἰβηρία ἦταν μεγάλη καὶ ἀπειλοῦσαν μὲ ἄλωση τὸν χριστιανισμό· οἱ ἀντιστάσεις ἐστιάζονταν γεωγραφικῶς στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο τῆς ἐποχῆς, Ἑλλάς καὶ Μικρὰ Ἀσία, στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδα καὶ στὴ Ρώμη, στὴν ὁποία δὲν ἀνεδείχθη οὐδεὶς αἰρετικὸς πατριάρχης, ἀλλὰ καὶ οἱ πλεῖστοι ποντίφηκες τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων ἦταν ἐγκρατεῖς τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ μουσικῆς.

2

Ἡ ἀναφορὰ στὶς ἑλληνικὲς φιλοσοφικὲς σχολὲς τῆς νεωτέρας, χριστιανικῆς, ἐποχῆς ἀπουσιάζουν σχεδὸν πλήρως ἀπ’ τοὺς μεγάλους πατέρες τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου αἰῶνος, φυσικὰ καὶ ἡ πλήρης ἄγνοια τῶν *δυτικῶν πατέρων*. πρῶτος μᾶλλον ὁ *Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς* ἀναφέρεται εἰς τοὺς *Στωικούς* καὶ τοὺς *Ἐπικουρείους*, εἰς τὸ «*Περὶ αἰρέσεων ἐν συντομίᾳ*»⁶², ὅπου καταγράφει ὅλες τὶς αἰρέσεις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καὶ ἀκολουθεῖ ἔξι αἰῶνες μετὰ ὁ *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, εἰς τὴν *Α’* πρὸς *Βαρλαάμ* ἐπιστολή του, ὁ ὁποῖος μνημονεύει τὸν *Πλωτῖνο*, ἀλλὰ μὲ ἀναφορὰ καὶ εἰς τὸν *Ἀπόλλωνα*⁶³. τὴν ἐποχὴ τοῦ *Γρηγορίου Παλαμᾶ*, 13ος καὶ 14ος αἰῶν, ἐμφανίζονται καὶ οἱ πρῶτες συστηματικὲς μεταφράσεις ἔργων τῆς *λατινικῆς λογοτεχνίας* εἰς τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπ’ τὸν *Δημήτριον Κυδώνη* καὶ τὸν *Μάξιμον Πλανούδη*. Εἰς τὸ ἐνδιάμεσο ὁ *Φώτιος*, τὸν ἔννατο αἰῶνα, εἰς τὸν λόγον του, «*Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας*», γράφει πολὺ ἀπαξιωτικὰ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς *τριαδικῆς φύσεως* ἀπὸ τοὺς *Δυτικούς πατέρας*, κυρίως λόγω τῆς *ἀσθενείας* τῆς *λατινικῆς γλώσσης*⁶⁴. ἡ πορεία τῆς σκέψεως ἔχει σημασία κι ὄχι ἡ ἐμβάθυνση στὶς δογματικὲς διαφορὰς *Ὁρθοδόξου* καὶ *Καθολικῆς* ἐκκλησίας. Οἱ πατέρες τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας διεισδύουν εἰς τοὺς *Ἕλληνας φιλοσόφους*, κυρίως εἰς τὸν *Πλάτωνα* καὶ εἰς τὸν *Ἀριστοτέλη*, μὲ συστηματικὴ μελέτη τῆς περιπατητικῆς σχολῆς ἀπ’ τοὺς *Μεγάλο Βασίλειο*, *Ἰωάννη Δαμασκηνὸ* καὶ *Φώτιο-ἀριστοτελική*, ἄλλωστε, εἶναι ἡ *φιλοσοφικὴ παράδοση* τῆς *Ἀνατολῆς* καὶ *πλατωνικὴ*, ἢ μᾶλλον *νεοπλατωνικὴ*, τῆς *Δύσεως*. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ θὰ ἐπηρεάσει καθοριστικὰ τὴ *δυτικὴ σκέψη*, κυρίως μετὰ τὴν *ἀναγέννηση*, διότι στὶς *ἰταλικὲς πόλεις* παραμένει ὀλοζώντανη ἡ ἐπίδραση ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν, *Ἀκαδημίας* καὶ *Λυκείου*, καὶ μόνο στοὺς μετέπειτα αἰῶνες ὁ *φιλοσοφικὸς προβληματισμὸς* ἐστίασε τὴν προσοχὴ του στὶς *νεοπλατωνικὲς σχολές*⁶⁵, ἢ μᾶλλον καλύτερα ἀπέφευγε στὴν ἀρχὴ τὴν διάκριση τῆς *Ἀκαδημίας* ἀπ’ τὶς *νεοπλατωνικὲς* θεωρίες, καὶ στὴ συνέχεια θεώρησε ὡς αὐτονόητη

⁶² Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, «Περὶ αἰρέσεων ἐν συντομίᾳ», κεφ. ζ’ καὶ η’, ἐκδόσεις, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη, 1991.

⁶³ Γρηγορίου Παλαμᾶ, «Α’ Πρὸς Βαρλαάμ, περὶ δύο ἀρχῶν ἢ καθ’ ἑλληνικῆς ἐποψίας», κεφ. 45, ἐκδόσεις, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη, 1981.

⁶⁴ Φωτίου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, «Λόγος, «Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας», κεφ. ξστ’, ξη’, ξθ’, οα’, οη’, πα’, ἐκδόσεις, «Τὸ Βυζάντιον», Θεσσαλονίκη, 2001.

⁶⁵ Ὅρα, «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 25-26, ὅ., ἄ.

τὴν ταύτιση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἁγίου Ἀύγουστίνου καὶ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὸν Πλάτωνα.

Ἡ διαφορὰ στὴν προσέγγιση τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως, τῆς ἰδεολογικῆς ἐξαρτήσεως καὶ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, εἶναι τεραστία μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας· τρεῖς εἶναι οἱ λόγοι τῆς διαφορᾶς αὐτῆς: πρώτη, ἡ ἀναγνώριση εἰς τὴν ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ὡς ἀναποσπάστου στοιχείου τῆς μοναστικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, τῆς *θύραθεν παιδείας*, δηλαδὴ τῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας εἰς τὴν ὁλότητά της ἐκτὸς τῆς *θύρας* τοῦ ναοῦ, ἔστω καὶ ἐντὸς τῆς *μονῆς*. δεύτερη, ἡ *ὕμνωδια* καὶ ἡ ἐκπαίδευση τοῦ ἀπλοῦ κόσμου καὶ τῶν ἱερωμένων μὲ τὴν ἐλληνικὴ μουσικὴ καὶ ἀρκετὰ μὲ τὴν γραμματεία, ὡς ἀναποσπάστου μέρους τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῆς Ὁρθοδοξίας· τρίτη, ἡ *λαϊκὴ* καὶ *δημοτικὴ* παράδοση, στὶς ὁποῖες ἦταν παροῦσα ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία, τὰ τραγούδια της -ἄλλωστε οἱ παραλογὲς τῶν τραγουδιῶν τῆς ἀρχαίας δημοτικῆς ἔγιναν γύρω στὸν *δέκατο αἰῶνα* ἀπ’ τὶς ἀρχαῖες διαλέκτους στὴ *δημῶδη γλῶσσα* τῆς ἐποχῆς, στὴ *δημοτικὴ* τῶν ἡμερῶν μας, ὄχι τὴν ἐπίσημη, ἀλλὰ στὴν νεοελληνικὴ-, ἀλλὰ καὶ οἱ *μύθοι* της, μὲ τοὺς ἀρχαίους θεοὺς, τὶς περιπέτειές τους, τὶς ἔριδές τους, τὶς ἀγάπες τους, ἐνῶ οἱ *νεράϊδες* καὶ οἱ *σάτυροι* ζοῦν ἀκόμη στὴν ἐλληνικὴ παράδοση⁶⁶, καὶ ἡ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς μικροὺς δαίμονες καὶ τὶς νεράϊδες συμπληρῶνει τὴν χριστιανικὴ πίστη.

Ἡ βιβλικὴ παράδοση εἶναι ἔντονη στὴ δυτικὴ ἐκκλησία καὶ κυρίαρχη στὴν προτεσταντικὴ, ἐνῶ στὴν ἀνατολικὴ δεσπάζει ἡ εὐαγγελικὴ παράδοση· στὴ λογοτεχνία εἶναι ἐμφανέστερη ἡ διαφορὰ αὐτῆ, στοὺς Φιοντόρ Ντοστογιέφσκυ, Λέοντα Τολστόι καὶ Ἀλέξανδρο Σολζενίτσιν, ὅπως καὶ στοὺς Ἑλληνας, ἀλλὰ στὴν ἀγγλικὴ καὶ ἀμερικανικὴ ἢ ἀπόλυτη ἐπιβολὴ τῆς βικτωριανῆς ἠθικῆς, εἶναι χαρακτηριστικὴ, ἂν καὶ ἐνδεικτικὰ ἀναφερόμαστε στὴ διαφορὰ αὐτῆ γιὰ ἓνα καὶ μόνον λόγο, γιὰ τὶς διαφορετικὲς πορεῖες τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς παραδόσεως, ἀπέναντι στὴν ἐξάρτησή τους ἀπ’ τὶς ὁποῖες ἔξωθεν καὶ ἄνωθεν ἀρχές· στὴ δυτικὴ σκέψη ἡ διαφορὰ ἐστιάζεται μεταξὺ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ⁶⁷, χωρὶς τὶς ἐνδιάμεσες διαφοροποιήσεις, ἀκόμη καὶ ἀπ’ τοὺς μεγάλους φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς μας, μὲ βαθειὰ διείσδυση στὴ φιλοσοφία τῶν χωρῶν τῆς Ἀσίας, τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν⁶⁸. Ἡ ἐλληνικὴ

⁶⁶ Ὅρα, «Τὰ Ἀποθύμια τῆς Νυκτός», σελ. 5, ὁ. ἄ.

⁶⁷ François Jullien, “Chemin faisant”, ἐκδόσεις, Seuil, σελ. 32, Paris, 2007.

⁶⁸ «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 25, 26, ὁ. ἄ. καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 20, ὁ. ἄ., ὅπως οἱ Φρανσουὰ Ζουλλιέν καὶ Βικτώρια Λυσσένκο.

φιλοσοφία ἐμφανίζεται ἐνιαία, καὶ σὲ πολλοὺς ὡς *ἑλληνορωμαϊκή*, ἐνῶ οἱ *Ρῶσοι*, χάρις στὶς ρίζες τους στὴν Ὁρθοδοξία, ἔχουν τὴν ἀνεση τῆς διακρίσεως μεταξύ βιβλικῆς καὶ εὐαγγελικῆς παραδόσεως, ἀκόμη καὶ ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Ἡ *ἐπάνοδος* τοῦ *Ἀπόλλωνος* ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει τὴν ἀναγνώριση τοῦ *ρόλου του* ὡς *Λοξίου* στὴν καθημερινή μας ζωὴ, ἢ καλύτερα στὴν πολιτικὴ μας πρακτικὴ, καὶ γίνεται εὐκολώτερα κατανοητὴ ὅταν γνωρίζει κανεὶς σαφῶς τὴν διάκριση τῆς εὐαγγελικῆς καὶ βιβλικῆς παραδόσεως· ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἔκφραση τῶν δημιουργικῶν ἰκανοτήτων τοῦ καθημερινοῦ ἀνθρώπου καθίσταται ἐπιτακτικὴ μὲ τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση καὶ τὴν διεισδυσή της σὲ ὅλες τὶς ἐκφράσεις τῆς ζωῆς μας⁶⁹. Ἡ *ψηφιακὴ ἐπανάσταση* ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἄρσιν ὅλων τῶν *θρησκευτικῶν, ἰδεολογικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν* δεσμεύσεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ περισσότερο τῆς ἀπολύτου πίστεως τοῦ *δυτικοῦ ἀνθρώπου*, ὡς φέροντος τὴν *ἱερά ἀποστολὴ* διὰ τὴν σωτηρία τοῦ κόσμου· ἡ ἐποχὴ μας ἐπιτάσσει τὴν ἀμφισβήτηση τῶν ἀρχῶν του, φιλοσοφικῶν, ἐπιστημονικῶν καὶ ἰδεολογικῶν, τὴν διερεύνησή τους σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο, διότι διαθέτει πλέον τὰ μέσα, χάρις στὸ διαδίκτυο, τῆς ἀμέσου καὶ πλήρους ἀξιοποιήσεως τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως.

Ἐπιστρέφει ὁ *δυτικὸς ἄνθρωπος* εἰς τὸν *Θαλῆ* τὸν *Μιλήσιο*, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν *ἐμμελῆ καὶ χαρίεσσαν θεραπαινίδα*· περισσότερο μᾶλλον πρὸς τὴν θεραπαινίδα, διότι αὐτὴ εἶχε τὴν ἀνεση ἐνδελεχοῦς παρακολουθήσεως τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος, ἐνῶ ὁ σοφὸς ὅλο κι ἔχει ἀποσπασμένη τὴν προσοχή του εἰς τὰς οὐρανίας παρατηρήσεις του. Ὁ *Ἀπόλλων* στρέφει τὸν *ἄνθρωπο* πρὸς τὴν ἀμφισβήτηση καὶ τὰς προσωπικὰς *διερευνήσεις του* ἀπ' τὴν ἴδια τὴν φύση τῶν *χρησμῶν του*, ἀλλὰ κι ἀπ' τὴν ιδιότητά του ὡς *θεοῦ τῆς μουσικῆς*· ὁ *Λοξίας* μόνο τὸ *ἐναρμόνιο γένος* τῆς μουσικῆς ἐδέχετο, διότι μόνο, μὲ τὴν ἀσκησή του εἰς τὴν κατὰ δίεσιν μελωδίαν, ἀποκτοῦσε ὁ πολίτης τὴν ἰκανότητα ἐρμηνείας τῶν *χρησμῶν τῆς Πυθίας*. Ἡ *Σίβυλλα* ἦταν αὐστηρὴ καὶ ἀπόλυτη, ὅπως οἴποτε ὡς πρὸς τὴν ἰκανότητα ἐρμηνείας τῆς σκέψεως τοῦ *Λοξίου*.

⁶⁹ Αὐτόθι, σελ. 17

Ἐπιμύθιον

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας, στὶς 3 Νοεμβρίου τοῦ 361 μ.Χ., μετὰ τὸν ἀπροσδόκητο θάνατο τοῦ ἐξαδέλφου του *Κωνσταντίου* στὴν *Ταρσό* τῆς *Κιλικίας* κι ἐνῶ ἐβάδιζε ἐναντίον τοῦ σφετεριστοῦ τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ *Ἰουλιανὸς* ἔφθασε, τὸν ἄλλο μῆνα, στὴν *Κωνσταντινούπολη* κι ἔγινε δεκτὸς μὲ ἀγαλίαση ἀπ’ τὸν λαό της· οἱ ἐπιτυχίες του στὰ σύνορα τῆς *Γαλατίας* ἐναντίον τῶν *Γερμανῶν* καὶ ἄλλων βαρβάρων καὶ ἡ λιτὴ καὶ σεμνὴ ζωὴ του ἦταν ἤδη γνωστές, ἐνῶ ἦταν καὶ ὁ μόνος ἐπιζῶν γόνος τῆς *δυναστείας* τοῦ *Κωνσταντίου Χλωροῦ* καὶ τοῦ *Κωνσταντίνου*. Ἡ πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν *ἐθνικοί, εἰδωλολάτρες*, ἀλλὰ οἱ *χριστιανοί* εἶχαν καταλάβει τὶς ἡγετικές θέσεις καὶ ἀποτελοῦσαν μεγάλο τμῆμα τοῦ στρατοῦ -ὁ ὁποῖος καὶ ἀνέβαζε τοὺς αὐτοκράτορες τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες-, πολὺ πρὶν ἀπ’ τὴν ἀναγνώριση τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας· ὁ ἴδιος, 31 ἐτῶν, τυπικὰ ἦταν χριστιανός, ἀλλὰ εἶχαν γίνει γνωστές οἱ ἐπιδόσεις του στὴν *ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία* καὶ στὴ *φιλοσοφία* εἰδικότερα. Φυσικὸ ἦταν νὰ γίνοι εὐμενῶς δεκτὸς ἀπὸ ἀμφοτέρες τὶς μερίδες, κι ἀκόμη περισσότερο ἀπ’ τὰ πρῶτα του ἔργα, μὲ τὴν κατάργηση τῆς μεγάλης γραφειοκρατίας καὶ τὶς μεταρρυθμίσεις του στὴν ὀργάνωση καὶ στὴ λειτουργία τοῦ κράτους. Ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι μόνο εἰσαγωγικά, διότι δὲν ἀφοροῦν τὸ ἀντικείμενό μας.

Ὁ πολυγραφώτερος ἴσως *ἡγεμὼν* τῆς *ἱστορίας*, ἀλλὰ καὶ ἓνας ἀπ’ τοὺς καλυτέρους, ἂν ὄχι ὁ ἄριστος, *φιλοσόφους* καὶ *βασιλεῖς* μαζί, ὡς ἓνα ἀπ’ τὰ πρῶτα μελήματά του ἔθεσε τὴν θεωρητικὴ συντριβὴ τοῦ *κυνισμοῦ*, ὁ ὁποῖος εἶχε κατακλύσει ἐθνικοὺς καὶ χριστιανούς, αἰρετικοὺς κυρίως· τοὺς ἀφιέρωσε δύο «*ὁμιλίες*», πραγματεῖες θὰ λέγαμε σήμερα, μὲ τὶς ὁποῖες ἀπέβλεπε στὴν πολιτικὴ ἐξουθένωση τοῦ *κυνισμοῦ*, ὡς ἀπάντηση στὴν *ἠθικὴ ἐξαχρείωση* τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴν *πολιτικὴ ἀνάταση* τῆς αὐτοκρατορίας. Γνώριζε ὅτι ἡ αὐτοκρατορία βρσικόταν σὲ περίοδο βαθεῖας παρακμῆς καὶ ὅτι, μόνο οἱ ριζικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ διοικητικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ μηχανισμοῦ της, θὰ τῆς ἐπέτρεπαν τὴν ἀνάκτηση μέρους τῆς παλαιᾶς ρώμης της· τὶς ἐπέβαλε, μὲ τὴν πάταξη τῆς γραφειοκρατίας, τὴν ἀναμόρφωση τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ τῆς τεραστίας αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ἀναδιάταξη τοῦ στρατοῦ, ἐπὶ τῆ βάσει τῶν γαλατικῶν λεγεῶνων του, οἱ ὁποῖες τὸν ἔφεραν στὴν ἐξουσία καὶ πίστευαν στὸν ἴδιο, παρὰ τὴν πρόσδεσή τους μὲ τὴν χριστιανικὴ θρησκεία, καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἀπ’ τὸν αὐτοκράτορα· χάρις στὶς μεταρρυθμίσεις του ἡ αὐτοκρατορία ἐπέζησε, στὸ ἀνατολικό της τμῆμα, ἐπὶ χίλια χρόνια, κι αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ μεγάλο ἐπίτευγμα τοῦ

φιλοσόφου αὐτοκράτορος. Ἦταν παρῶν σὲ ὀλόκληρη τὴ χιλιετὴ ζωὴ τῆς αὐτοκρατορίας, ἀκόμη κι ὅταν τοῦ ἀσκοῦσαν, ὡς παραβάτου καὶ ὑβριστοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τὴν πιὸ σκληρὴ κριτικὴ ἐναντίον του.

Τὸν ὕμνο εἰς τὸν Ἀπόλλωνα πλέκει ὁ νεαρὸς ἡγεμῶν, διότι γνωρίζει ὅτι ἡ ἀνάταση τῆς αὐτοκρατορίας ἐξαρτᾶται πρωτίστως ἀπ' τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἰσοτίμων σχέσεων τῶν πιστῶν μὲ τοὺς θεοὺς τους, τὶς σχέσεις ἐλευθερίας μαζί τους: «πέφηνεν οὖν ἡμῖν ἀρχηγὸς τῆς φιλοσοφίας ὅσπερ οἶμαι τοῖς Ἑλλησι κατέστη τῶν καλῶν ἀπάντων αἴτιος, ὁ τῆς Ἑλλάδος κοινὸς ἡγεμῶν καὶ νομοθέτης καὶ βασιλεύς, ὁ ἐν Δελφοῖς θεός»⁷⁰. Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ θεός; εἶναι «ὁ τε Μουσηγέτης Ἀπόλλων»⁷¹, ὁ ἡγέτης τῶν Μουσῶν, ὁ διδάσκαλος τῆς μουσικῆς καὶ ὅλων τῶν τεχνῶν, κατὰ τὸν αὐτοκράτορα καὶ ὅλους τοὺς Ἕλληνες. Ἐπομένως οἱ μεταρρυθμίσεις, ἀφοροῦσαν περισσότερο τὴν νοοτροπία, τὸν τρόπο ζωῆς καὶ τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων, μὲ τὴν ἔκφραση τῆς μουσικῆς ἀρμονίας⁷², καὶ ὄχι μόνο τὴν καθιέρωση νέων νόμων, ἢ μᾶλλον νέου Συντάγματος, θὰ λέγαμε στὴν ἐποχὴ μας· τὴν ἀνάκτηση ἐπιδίωκε, τουλάχιστον ἀπ' τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς αὐτοκρατορίας τοὺς ὁποίους θεωροῦσε ὡς ἐλευθέρους πολίτας, τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ φυσικὰ τῶν σχέσεων ἐλευθερίας μὲ τοὺς ἀρχαίους θεοὺς, μὲ πρῶτον τὸν Ἀπόλλωνα· εἶναι γνωστὸ εἰς ἐμᾶς ὅτι ἀρχηγὸς τῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἐγὼ πιστεύω, θεωρεῖται ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνας ὁ αἴτιος ἀπάντων τῶν καλῶν, ὁ κοινὸς ἡγεμῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ νομοθέτης καὶ βασιλεύς, ὁ ἐν Δελφοῖς θεός. Γνώριζε ἄριστα ὁ νεαρὸς ἡγεμῶν ὅτι μέσω τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, τῆς κατὰ δῖεσιν μελωδίας, ἦταν δυνατὴ ἡ ἀνάκτηση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, γνώριζε ἐπίσης ὅτι οἱ συμφοιτητές του εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν ἀναζητοῦσαν τρόπους ἐνσωματώσεως εἰς τὴν νέαν θρησκείαν τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἀρμονίας, κι ἀπαντοῦσε πρὸς τοὺς κυνικοὺς μὲ τὸ μοναδικὸ θανατηφόρο τοῦ ἦθους τους ὄπλο, τὸ ἐναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς.

Μακρὰ ἡ περιδιάβαση, ἀλλὰ ἀπαραίτητη, διότι μᾶς προσφέρει τὸν μῖτο τῆς Ἀριάδνης καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ μας· τὶς ἐλεύθερες σχέσεις τῶν πιστῶν μὲ τοὺς θεοὺς τους ἐπιζητοῦσε ὁ Ἰουλιανός, τὶς ἐλεύθερες σχέσεις, ἢ διαφορετικὰ τὴν χειραφέτηση ὅλων ἀπ' τὶς ἐξαρτήσεις τους, ὅπως τῶν ἀνθρώπων κάθε ἐποχῆς, ἀπ' τὶς

⁷⁰ Ἰουλιανοῦ αὐτοκράτορος, «Εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους κύνας», 188α, μετάφραση δική μου.

⁷¹ Τοῦ ἴδιου, «Εἰς τὸν βασιλέα Ἥλιον, πρὸς Σαλούστιον», 132β.

⁷² Ὅρα, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 6, ὁ. ἀ.

θηρσκειῖς τους, τῖς ἰδεολογίες τους καὶ τῖς ἐπιστημονικὲς τους ἀρχές, ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση καὶ ὁ ἑτερογενὴς καὶ πολυπολικὸς κόσμος. Ὁ μουσηγέτης θεὸς ὑπηρετεῖ τὴν ἀποστολὴ αὐτή, καὶ δι' αὐτὸ ἀπευθύνεται πρὸς αὐτὸν ἡ ἐπίκλησή μας· εἶναι ὁ θεὸς τῆς μουσικῆς καὶ τῆς σοφίας καὶ καθοδηγεῖ τοὺς «πιστοὺς» του εἰς τοὺς νέους δρόμους, ὅπως διανοίγονται καὶ πάλι μὲ τὸ τέλος τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν εἰσβολὴ τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς. Συμπληρώνει ὁ μουσηγέτης τὰς ἀναφορὰς τοῦ Κομφουκίου πρὸς τοὺς μαθητές του, γιὰ τὴ σημασία τῆς μουσικῆς εἰς τὴν διαμόρφωση τοῦ ἥθους⁷³.

⁷³ Ὁ. ἀ. σελ 5.

Τις τόσο λεπτές κι άδιόρατες χορδές τής μουσικής εύαισθησίας αναζητοῦμε μέσα μας, με τήν κατάδυση εἰς τὰς πολιτιστικάς μας ρίζας, εἰς τήν ἐπικοινωνία με τοὺς ἄλλους πολιτισμούς, με τήν ἄνεση τοῦ κοινοῦ καὶ δημιουργικοῦ διαλόγου κατὰ τήν ψηφιακὴ ἐποχὴ, διότι πολλοὶ μεγάλοι πολιτισμοὶ ἐπέδειξαν τὴν καλλιέργεια τής μουσικῆς, ἔστω κι ἂν ἡ ὁρολογία διαφέρει· οἱ χορδές αὐτὲς ἐπιτρέπουν τὶς γόνιμες καὶ πολλαπλὲς διερευνήσεις ἐπὶ χιλιάδες χρόνια σὲ πολλοὺς πολιτισμούς, ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτουν τὶς διακυμάνσεις τής μουσικῆς ἁρμονίας, ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ, ἀπὸ τρόπο ζωῆς σὲ τρόπο ζωῆς, ἀπὸ νοοτροπία σὲ νοοτροπία. Ἡ ταλάντευση πρὸς τὶς νέες ἀναζητήσεις καὶ ἡ χειραφέτηση ἀπ' τὶς ἰδεολογικὲς δεσμεύσεις τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, με τὴν χρῆση τής πλατωνικῆς ὁρολογίας, ὡς κυριάρχου στὴ δυτικὴ κοινωνία καὶ ὡς ἐπικυριάρχου στὸν ὑπόλοιπο κόσμο, καθορίζουν τὶς διερευνήσεις μας· ἡ ἀνάκτηση τής ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τής μουσικῆς ἁρμονίας ἀποτελεῖ τὸ αἶτημα τής ἐποχῆς μας.

Ὅταν οἱ Κινέζοι ἀναφέρονται στὶς ἁρμονικὲς σχέσεις με τοὺς προγόνους τους, ὡς καθοριστικοῦ στοιχείου τής λατρείας τους πλησιάζουν ἄρκετὰ πρὸς τὸν Λοξίαν καὶ δὲν ἔχουν οὐδένα κοινὸ σημεῖο με τὶς μονοθεϊστικὲς θρησκείες καὶ τὶς ἰδεολογικὲς ἐξαρτήσεις τής βιομηχανικῆς ἐποχῆς· ἡ ἀνωτέρα θεότης στὴν κινεζικὴ παράδοση δὲν θεωρεῖται ὡς θεὸς παντοδύναμος καὶ δημιουργὸς τῶν πάντων, ἀλλὰ ὡς ἔκφραση τής κοσμικῆς τάξεως γιὰ τὶς ἁρμονικὲς τῆς σχέσεις με τὸν ὑπαρκτὸ κόσμο⁷⁴. Ὁ Κομφούκιος, μετὰ ἀπὸ τὴν παραμέλησή του ἀπ' τοὺς ἀσπασθέντας τὴν δυτικὴ παιδεία ὁμοεθνεῖς του καὶ τοὺς ὑποστηρικτὲς τής ἀντικαταστάσεως τής ἰδεογραμμάτου με τὴ λατινικὴ γραφὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποτυχία τής ἀντικαταστάσεώς της ἀπ' τὸν Μάο Τσετούνγκ, τὴν ἐποχὴ τής παντοδυναμίας του, λόγω τής ἀντιδράσεως τῶν χωρικῶν, ἐπανακτᾷ τὴν ἁρμόζουσα θέση του στὴν κινεζικὴ κοινωνία καὶ στὸν πολιτισμὸ τῆς⁷⁵. Ἡ ἀνάδυση τής προσαρμογῆς στὶς ἁρμονικὲς σχέσεις ἐπιτρέπουν, σὲ μεγάλο βαθμὸ, τὴν μετάβαση τής κομμουνιστικῆς πολιτείας πρὸς τὶς ἀνάγκες τής ψηφιακῆς ἐποχῆς καὶ τής οἰκονομικῆς κρίσεως· ἔχει μεσολαβήσει ἡ εἰσβολὴ καὶ ἡ κυριαρχία τοῦ βουδισμού, με ἔντονα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἱρτανικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς

⁷⁴ Anne Cheng, "Histoire de la pensée chinoise", ἐκδόσεις, Seuil, σελ. 55, Paris, 1997

⁷⁵ Ὅρα, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 35, ὁ. ἄ.

ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς *κινεζικῆς σκέψεως*, ἂν καὶ οἱ ἀναφορές μας αὐτὲς ἀποβλέπουν στὴν ἐπισήμανση καὶ μόνο τῶν παραδοσιακῶν ἀξιών στοὺς δύο πολιτισμούς, κινεζικὸ καὶ Ἰνδικό, καὶ ὄχι στὴν πλήρη μελέτη τοῦ θέματος, τόσον ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν ἐποχὴ μας. Τὴν ὑπαρξη ἀξιών παρομοίων μὲ ἐκείνας τοῦ Λοξίου ἀναζητοῦμε.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ *Πλάτωνος*, καὶ μάλιστα τοῦ διαλόγου, «*Θεαίτητος*», ἢ «*περὶ ἐπιστήμης πειραστικοῦ*», ἀποβλέπει εἰς δύο σαφεῖς λόγους, ὅπως προαναφέραμε: ὁ πρῶτος, εἶναι ἡ ὑπογράμμιση ἀπ' τὸν πατέρα τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῆς *δυτικῆς φιλοσοφίας*, ὅτι ὁ φιλόσοφος ὀφείλει παραμένειν «*διερευνώμενος*», ἀναζητῶν τὴν ἄμεση καὶ ζωντανὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν πόλη του· ὁ δεῦτερος εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς *θεραπαινίδος* ὡς *ἐμμελοῦς* καὶ *χαριέσσης*, δηλαδή, ἡ ἐπανάληψη καὶ εἰς τὸ σημεῖο αὐτό, τῆς σημασίας τῆς *μουσικῆς ἁρμονίας* εἰς τὸ *ἦθος*, εἰς τὴν κατάκτηση τῆς *ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς*. Παρὰ τὴν θεωρητικὴ οἰκοδόμηση τῆς πλέον *ἀπολυταρχικῆς πολιτείας* εἰς τὴν ἱστορία εἰς τὴν «*Πολιτεία*» του, ἀναγνωρίζει τὰ ὅρια τῆς προσεγγίσεώς του, ἂν καὶ ζοῦσε εἰς τὸν τέταρτο αἰῶνα, ὅταν οἱ *ἀπράγμονες* γίνονταν σταδιακὰ *κυρίαρχοι* τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἐνῶ οἱ *ἀχρεῖοι* κέρδιζαν συνέχεια ἔδαφος, ὥστε νὰ καταστοῦν ἀδιαμφισβήτητη πλειοψηφία τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, τῶν μεγάλων πόλεων κυρίως, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ *Ἀλεξάνδρου*, καὶ τὸν ἐπόμενο αἰῶνα.

Οἱ *ἐκλελυμένοι* ἀναφέρονται ὡς παράδειγμα ἀπ' τὸν μαθητὴ του, ἀλλὰ αὐτὸ γίνεται μία γενιὰ ἀργότερα, καὶ πάλι ὡς παράδειγμα τῆς *παρακμῆς* τῆς *δημοκρατίας* καὶ τῆς *ἐκπτώσεώς της* εἰς τὸ χειρότερο ἐπίπεδο· δὲν εἶχαν ζήσει, κι οὔτε φαίνεται ὅτι εἶχαν διανοηθεῖ ποτὲ τὴν ἀπόλυτη ἐπικράτηση τῶν ἀχρείων, δύο γενιὲς ἀργότερα, καὶ τῶν κυνικῶν δέκα περίπου γενιὲς μετὰ, τῶν ἐκλελυμένων, ὡς καθιερωμένο *ἦθος* τῆς πόλεως.

Ἡ ἀντίστροφη πορεία στὴν ἐποχὴ μας ἀρχίζει, κάτω ἀπὸ πολὺ χειρότερες συνθῆκες, μὲ τοὺς *ἐκλελυμένους* ὡς καθιερωμένο τρόπο ζωῆς ἐπὶ πολλὰς γενιὲς καὶ μὲ τὸν *Ἀπόλλωνα* εἰς τὸ περιθώριο ἀπὸ ὅλους· ἡ στροφή πρὸς τὸν *Μουσηγέτη θεὸ* ἐπιταχύνεται διὰ δύο λόγους, ὅπως προαναφέραμε: ὁ πρῶτος εἶναι ἡ *ψηφιακὴ ἐπανάσταση* καὶ ἡ ἄσκηση ἀπ' τὸν ἐργαζόμενο, ἀπ' τὸν ἄνθρωπο, ὡς ἀναγκαίας καὶ ἰκανῆς συνθήκης, τῆς *δημιουργικῆς του σκέψεως*, κι ὄχι τόσο, ἢ σχεδὸν καθόλου, τῆς *μουσικῆς του δυνάμεως*· ὁ δεῦτερος, ἡ ἀνακάλυψη τῆς σημασίας τῆς *μουσικῆς ἁρμονίας* εἰς τὴν δημιουργικὴ ἔκφραση κατὰ τὴν χρῆση τῆς *ψηφιακῆς τεχνολογίας*, ἀλλὰ καὶ τῆς διαπιστώσεως ὅτι δὲν

διαθέτουν όλες οι γλώσσες τις ίδιες δυνατότητες αξιοποίησεως τής τεχνολογίας αυτής, όπως ακριβώς γίνεται με την έκφραση τής διέσεως είς τήν μουσικήν ἁρμονίαν, κατὰ τὸν Ἀριστείδη Κοϊντιλιανόν.

Πολλές ἀπ' τὶς σκέψεις αὐτὲς ἔχουν διατυπωθεῖ καὶ εἰς ἄλλας μελέτας τῶν «ἀναλύσεων» «*Τοῦ Ἐμμελοῦς*», ἀλλὰ ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνονται, μόνο καὶ μόνο ὡς προβληματικὴ διὰ τὴν ἐποχὴ μας, ὡς ἀφορμὴ διαλόγου καὶ δημιουργικῆς συζητήσεως· ὁ γόνιμος διάλογος θὰ διευρύνει τὶς προοπτικὲς τοῦ «*ἑτερογενοῦς*» καὶ «*πολυπολικοῦ*» κόσμου μας. Ἔτσι συμβαίνει πάντοτε εἰς τὴν ἱστορίαν εἰς περιόδους ἀλλαγῆς τῶν ἐποχῶν καὶ τοῦ ἥθους τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι γίνεται καὶ στὶς μέρες μας...

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας,
Καισαριανή, Καλαμάκι,
Μάρτιος 2009